

Igor Grdina

Ipavci

Enkrat v življenju se smeje Apolon

Dom in rod

Na prizoriščih zgodb o dobrem in zlem na Zemlji se Ipavci pojavijo razmeroma pozno; zgodovina tega rodu je vse do srede 18. stoletja zakrita s tančico skrivnostnosti. Le priimek namiguje, da gre najzgodnejše družinske korenine iskati v Vipavi.¹

11. avgusta 1776 se je odslužnemu vojaškemu ranocelniku Juriju Ipavcu,² stanujočem v belokranjskem Gradcu na hišni številki 11, in njegovi zakonski družici Mariji rodil sin Franc. Na jožefinskem vojaškem zemljevidu, ki je bil za notranjeavstrijske dežele izrisan v letih 1784–1787, je vas Gradac prikazana kot naselje s 24 objekti, izmed katerih sta kot »trdni zgradbi« označena zgolj plemiški dvorec – sicer središče zemljiškega gospodarstva, ki je obstajalo že v srednjem veku – in kapela.³ Novorojenca je krstil podzemeljski župnik Mihael Konda, botra pa sta mu bila Miklavž Zupančič in Ana Šimonič.⁴

Poklic »feldšerarja«,⁵ ki se mu je v prvi polovici 18. stoletja zapisal Jurij Ipavec, ni užival posebnega ugleda, bil pa je v terezijanski dobi kontinentalnih vojn nadvse potreben in iskan. Tako si je Jurija prav lahko predstavljati na bojiščih avstrijske nasledstvene (1740–1748), morda pa tudi sedemletne (1756–1763) vojne, čeprav dokumenti davnih dni o tem ne vedo povedati nič konkretnega.⁶ Morebiti njegova ustalitev v Gradcu, ki je v neposredni bližini hrvaške meje – s tem pa tudi nekdanje Vojne krajine –, prikrito govori o njegovi povezanosti s tamkajšnjimi regimenti.⁷ Hkrati more vojaški poklic vsaj do neke mere pojasniti zabrisanost korenin Jurijevega rodu: vse do spopadov različnih domovin, ki so se porodile iz francoske revolucije in podvigov njenega cesarskega dediča Napoleona, so bile poljane slave, krvi in smrti edino pravo prizorišče vojščakovega življenja.⁸

¹ Tudi družinsko izročilo je vedelo povedati, da rod izvira iz Vipave. Prim. pripoved mariborskega ginekologa Benjamina Ipavca Emanu Pertlu v: E. Pertl, Ipavci kot zdravniki, brošura Ob odkritju spomenikov skladateljem Ipavcem, Šentjur 1972, 23. D. Pokorn pravi, da se je Jurij v resnici pisal Vipavec (D. Pokorn, Skladatelj Ipavci, 19. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana 1983, 272, opomba 1), kar potrjujejo tudi vpisi v krstno knjigo podzemeljske župnije.

² V krstni knjigi podzemeljske župnije za leta 1756–1784 in 1795–1796 je Jurij ob rojstvih vseh otrok zapisan kot Vipavec, le leta 1774 kot Ipavec.

³ Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Opisi. Sekcija 237, Ljubljana 1995, 125.

⁴ J. Barle, Ipavci. Prilog k zgodovini slovenske pesmi, Ljubljana 1909, 5.

⁵ V literaturi se pojavljajo različne oznake Jurijevega poklica: omenja se kot vojaški kirurg oz. vojaški lekarnik in kot vojaški ranocelc oz. »feldšerar«, to pa sta dve različni funkciji. »Feldšerarji« so bili vojaški brivci, ki so med drugim imeli nalogo, da ranjence evakuirajo z bojišča v zaledje in potem skrbijo zanje. Vojaški kirurgi so bili za stopničko višje in so nadzorovali delo »feldšerarjev«. V praksi pa se je delo enim in drugih očitno le malo razlikovalo, saj so ljudje oba poklica pogosto zamenjevali.

⁶ Morda je Jurij Ipavec sodeloval že v poslednji vojni karlinske dobe, v avstrijsko-turškem spopadu za prevlado na severnem Balkanu, ki ga je habsburška monarhija v letih 1737–1739 zelo neslavno izgubila, čeprav se je hirajoči osmanski imperij istočasno bojeval tudi z Rusijo.

⁷ J. Orožen v prvem delu svoje Zgodovine Celja in okolice (Celje 1971, 599) sicer navaja, da je bil Jurij Ipavec vojaški kirurg na Dunaju, vendar podatka ni mogoče preveriti.

⁸ Prim. npr. Vodnikov patriotski uvod v Pesmi za brambovce leta 1809 (V. Vodnik, Zbrano delo, Ljubljana 1988, 77, 78), kjer se že kaže nov odnos do vojne: »Svetli Cesar je vselej posebno skerbel svoje zveste podložne per dobriemu stanu ohraniti. Ob prejšnjih vojskah ni vabil vse junake k' orožju, inu je rajši nekoliko svojiga posestva drugim kraljestvam

Mir, ki je zaznamoval vladavino Marije Terezije po letu 1748 oz. 1763, je Jurija Ipravca prisilil, da je svoje znanje in veščino uporabljal predvsem v civilnem življenju. Ranocelniki so v tistem času še pripadali istim cehovskim združenjem kot padarji (kopališčniki oz. v vsakdanji praksi predvsem brivci). Šele leta 1784 je Jožef II. njihovo veščino razglasil za »svobodno umetnost« in jo postavil nad rokodelstvo kopališčnikov. Jurij Ipravec tega povzdiga svojega stanu ni več dočakal, saj je umrl v četrtem letu življenja svojega sina Franca. Sicer pa mož najverjetneje sploh ni bil pravi (civilni) ranocelnik, ker bi si drugače za opravljanje svojega posla poiskal kak bolj obljuden kraj, ki bi mu zagotavljal številčnejšo klientelo in mu omogočal brezskrbnejšo existenco... Potem ko je slekel vojaško suknjo, se je na belokranjskem podeželju slej ko prej preživljal s padarskimi opravili. Torej z dokaj surovo obrtjo, ne z rafinirano umetnostjo.

Iz krstnih knjig podzemeljske župnije, v okvir katere je spadal tudi Gradac, je mogoče razbrati, da je bil Jurij Ipravec poročen dvakrat. Njegovi prvi soprogi je bilo ime Gertrud. Gre za preprosto domačinko Jero, ki jo matične knjige vodijo pod »imenitnejšo« – tj. knjižno oz. nemško – obliko imena ali pa za tujko? Ne vemo. Glede na dejstvo, da starodavni papirji ne izpričujejo kakšne velike zasidranosti družine Jurija Ipravca med okoličani (npr. redka otrovanja novorojencem sokrajanov), je bila njegova žena najbrž v resnici Gertrud. Torej tujka. V najboljšem primeru prebivalka kakšnega mesta na Slovenskem. Vojaka pot zanese marsikam in ker se ves čas niti na fronti ni mogoče bojevati, se najde kakšna sladko-prešerna urica tudi za ljubezen, ki naredi znosno celo posurovelo vegetiranje v senci topovskih žrel. Ženska, ki po spletu srečnih – in še pogosteje nesrečnih – okoliščin postane »feldšerajeva« žena, ne more izbirati kraja bivanja: skupaj z otroki sledi možu kakor repatica kometu. Danes tukaj, jutri tam, pojutrišnjem morda nikjer...

Jurija in Gertrudo je usoda odložila v Gradcu in tam je bil 29. avgusta 1742 krščen njun sin Francišek Maksimilijan.⁹ 5. januarja 1745 mu je sledila hčerka Agneza. Dve leti pozneje, 28. januarja 1747, so prinesli h krstu Jurijevega in Gertrudinega sina Jožefa, 16. junija 1749 pa še Janeza. V začetku leta 1753 se je prirojala na svet hčerka Marija. Morda se je ta porod končal z Gertrudino smrtjo, saj je pozneje na orumenelih listih matičnih knjig ni več srečati.¹⁰ Treba je opozoriti, da so bili botri Ipravčevim otrokom vsega spoštovanja vredne osebe: največkrat se v tej vlogi pojavlja baronesa Ana Marija Gusič. To kaže na Jurijev ugled v krogih lokalnega plemstva.¹¹ Ker pozneje, v času drugega zakona gradaškega padarja, botri njegovih otrok niso več tako imenitni, je mogoče sklepati, da je šlo z njegovo prakso počasi, a nezadržno navzdol.

Zanimivo je dejstvo, da se Jurij kljub svojemu poklicu, ki je bil potreben vsem in vsakršnim ljudem, razmeroma redko pojavlja kot boter: 3. septembra 1747 ga je v tej vlogi mogoče srečati pri rojstvu hčerke Matije Jankoviča, 12. julija 1749 pri rojstvu hčerke Matije Marentiča, 24. marca 1753 pa še pri rojstvu njegovega sina. 7. avgusta 1754 je gradaški padar otroval sinu Jurija Malešiča.¹² Ipravčeva družina v Beli krajini sredi 18. stoletja vsekakor ni pognala posebej globokih

prepusil, de bi mir ohranil. Al zdaj ne more nič več oddati, nič sebi odtergati, tudi ne eno samo deželo; scer naše Cesarstvo ob moč pride, célost inu samosvojnost zgubi, inu vsak močnejši sosed bi z' nami delal, kar bi hotel. Zdaj je na tim, al čmo biti, kar smo bili, al bomo v' nič. /.../ Bomo li roke križam deržali inu nemarno glédali, kako ptujci hočejo naše stare lastine jemati, naše dežele med seboj deliti, nas pod svoj strah siliti?« Celo podložniki konservativno usmerjenih režimov pod pritiskom razmer, ki jih je ustvarila francoska revolucija, okoli leta 1800 vsaj na bojnem polju postajajo državljani. Hegel se navsezadnje sploh ni motil, ko je v bitki pri Jeni videl začetek nove epohe: čas je silil tudi navidez najbolj različne države k zelo podobnemu ukrepanju.

⁹ Drugo ime otroka – Maksimilijan – morebiti opozarja na povezanost Jurijeve žene s Celjem (oz. kultom tamkajšnjega svetnika). Se je eden od sinov gradaškega padarja (Matija) pozneje res le po naključju odpravil iskat srečo v to mesto? Vprašanje žal ostaja brez odgovora.

¹⁰ Prim. krstno knjigo podzemeljske župnije za obdobje 1740–1756, ki se hrani v ljubljanskem Nadškofijskem arhivu. Verjetno je prva Jurijeva Marija umrla, saj sta pozneje še dve njegovi novorojenki vstopili v krščansko občestvo pod tem imenom – vendar ju je rodila druga mati.

¹¹ O Gusičih glej SBL I, Ljubljana 1925–1932, 275–277. Prim. še D. Kos, Urbarji za Belo krajino in Žužemberk (15.–18. stoletje), Ljubljana 1991, 60 in dalje. Gusiči so v 18. st. obvladovali belokranjska gospostva Gradac, Vinica in Zastava ter posestvo Domineče.

¹² Morda ne gre zgolj za naključje, da v krstnih knjigah podzemeljske župnije poleg Jurija najdemo vsaj še enega Ipravca, tj. Janeza; temu se je leta 1747 rodil sin Miklavž (krščen 3. novembra 1747). Zanimivo je, da je imela Janezova žena zelo »nepodeželsko« ime (Doroteja). Sta bila Janez in Jurij sorodnika? Žal o tem ni mogoče reči nič konkretnega.

korenin.¹³ Najbrž so bili zdravniki tedaj preveč povezani s smrtjo, da bi si preprosti ljudje drznili prijateljovati z njimi. To bi bilo prehudo izzivanje usode...

O Juriju Ipavcu kot »glavi družine« po letu 1753 razmeroma dolgo časa ni ne duha ne sluha: šele 30. maja 1760 je bil krščen njegov naslednji otrok – sin Janez. Kot Jurijeva soproga se tedaj navaja ženska z imenom Marija. To pomeni, da padar tudi v sedemletni vojni ni bil ves čas na bojišču. Če je tam sploh bil. Morda vse od prvih let avstrijske nasledstvene vojne ni bil več sposoben za frontno službo.¹⁴

Zagotovo pa gradaški padar po smrti svoje prve žene še ni bil zrel za odpis in se je še enkrat podal pred oltar... Zakonske dolžnosti je – kakor prvič – vzel zelo resno; 1. julija 1761, torej dobro leto po rojstvu sina Janeza, je bila krščena njegova hčerka Ana. Zato pa je njegov naslednji otrok – sin Matija – izpričan v krstnih knjigah šele 10. oktobra 1765. Iz relativno velikega časovnega presledka med obema omenjenima otrokoma ne gre delati kakšnih posebej dramatičnih sklepov o morebitnih Jurijevih podvigih na bojnem polju, saj zakonca Ipavec tudi pozneje, ko je bil mir, nista ravno vsako leto poskrbela za naraščaj. Praksa gradaškega padarja je bila v drugem zakonu povsem enaka kot v prvem: nad prevelikim družinskim »naravnim prirastkom« v nobenem primeru ni bil navdušen. Svetopisemsko naročilo prvima človekoma: »Plodita se in množita ter napolnita zemljo!« je bilo pri njem morda že podrejeno plahim racionalnim razmislekom o reprodukciji človeškega rodu. Ekonomija preživetja je postajala v 18. stoletju hkratno vprašanje duš in teles; izgubljala je povsem eteričen značaj, kakršnega je imela v preteklosti. Navsezadnje pa ne gre pozabljati, da je bil Ipavec izkušen mož in po potrebi tudi večšč... Vrh vsega narava njegove dejavnosti ni terjala kdovekako impresivnega števila pridnih rok. Mogoče je ugotoviti, da so otroci v gospodarstvu padarskih (in podobnih) družin igrali le drugorazredno vlogo. Povsem drugače je bilo v kmečkem in klasičnem obrtniškem okolju.

Jurijev drugi zakon se je počasi bližal zenitu: njegov naslednji otrok je bil krščen 19. januarja 1768; ker je nosil enako ime kot prejšnji, je na dlani sklep, da je prvi Matija umrl. Drugi Matija je poznejši celjski »velmož in bogataš prvega reda«. A kdo bi si mogel tedaj v skromnih gradaških razmerah misliti, da so sojenice novemu Zemljanu v zibel položile obet tako imenitne prihodnosti? Deček je bil v resnici izvoljenec Fortune. Najbrž je v očetovi hiši igral vlogo prvorojenca, saj o njegovih starejših bratih in polbratih družinsko izročilo ne ve povedati ničesar. Tudi v padarskih družinah je sredi 18. stoletja smrt še uspela izterjati visok krvni davek; otroštvo je bilo pravzaprav najbolj tvegano obdobje življenja. Ljudem, ki so si otroke tedaj še predstavljali kot pomanjšane odrasle in se jim ni niti sanjalo, da gledajo resnico v zrcalu (dejansko so odrasli povečani otroci!), se je to moralo zdeti kar naravno.

Naslednji januar, ko so v Ipavčevi hiši spet imeli porodniške opravke, je prišel leta 1771.¹⁵ 10. januarja omenjenega leta je namreč bila krščena Jurijeva hčerka Marija, ki pa je kmalu umrla. Nadomestno Marijo so potem krstili 8. oktobra 1774. Tedaj se očetov priimek v matičnih knjigah podzemeljske župnije edinkrat navaja kot Ipavec in ne kot Vipavec. Čez dve leti je bil rojen naslednji sin, tj. Franc, 4. julija 1779 pa je bila krščena še poslednja padarjeva hčerka Margariča.¹⁶

Izgleda, da so bile Jurijeve premoženjske razmere ob koncu življenja kaj skromne, saj je moral iti njegov najmlajši sin Franc, ko je bil star 8 let in mu je umrla tudi mati, k svoji sestri (verjetno je mišljena polsestra Agneza)¹⁷ za pastirja. Dom Ipavčevih je v Gradcu kratko malo

¹³ Belokranjski urbarji za čas od 15. do 18. stoletja priimka Ipavec oz. Vipavec ne poznajo (prim. njihovo izdajo v D. Kos, n. d.).

¹⁴ To bi bilo celo najbolj verjetno, saj zaradi starosti Jurij iz armade ni mogel biti odpuščen: otroci, ki so se mu rodili v letih 1742–1779, dokazujejo, da je bil mož še sredi 18. stoletja poln življenjskih moči.

¹⁵ Najbrž v pogostih januarskih rojstvih otrok Jurija Ipavca ni mogoče videti naključja, temveč trezen razmislek. Kmetijstvo – kot zelo verjetna vzporedna gospodarska dejavnost padarjeve družine – je pač imelo železen ritem opravil in razsodni ljudje so se mu hočeš-nočeš prilagodili oz. podredili. Spomladi, poleti in jeseni se je odsotnost sleherne roke močno poznala.

¹⁶ Ker so krstne knjige podzemeljske župnije, ki se hranijo v ljubljanskem Nadškofijskem arhivu, deloma poškodovane, je mogoče, da je bil v Gradcu rojen še kak Ipavčev otrok.

razpadel. Šentjurski župnik Karol Merk, ki je malo pred svojo smrtjo v nemščini napisal Frančev življenjepis – tekst je nato v slovenščino prevedel in ga objavil v Drobtnicah sam 54. lavantinski knezoškof Anton Martin Slomšek –, pravi o svojem junaku: »Ubožstvo je bilo v mladih letih njegovo bogatstvo; revšina je bila jegova vodilja. /.../ Franček siromaček brez matere in očeta, je pri svoji sestri ostal, ktera je sama sirota bila. Ovce je pasel do trinajstega leta, bil gostokrat lačen in raztergan, kakor se rada ubogim ovčarjem godi, ki po cele dni in tedne za živinoj po spašnikih lazijo in celo v nedeljo v hišo božjo ne morejo.«¹⁸

Pisec je seveda malce pretiraval, saj se je držal hagiografskega obrazca opisovanja človekove usode, ki pride bolj do izraza na mračnejšem ozadju: Frančeva sestra namreč ni bila sirota, temveč soproga grajskega oskrbnika Hočevarja,¹⁹ ki je bil sorodnik poznejšega novomeškega kanonika istega priimka.²⁰ Vendar pa njeno premoženjsko stanje kljub temu ni moglo biti preveč ugodno, saj je moral Franc pri enajstih letih k drugi sestri (najbrž k Ani),²¹ ki je bila najemnica posestva v vasi Zastava. Že omenjeni jožefinski vojaški zemljevid pozna v tem naselju, ki leži ob reki Lahinji na pol poti med Gradcem in Črnomljem, 7 objektov, med njimi pa je bila zidana le stara pristava.²² Kot vzrok Frančeve selitve od ene sestre k drugi navaja Janko Barle, ki je dobro poznal družinsko tradicijo, težavne gospodarske razmere oz. slabe letine.²³ Očitno je bilo belokranjsko podeželje okoli leta 1780 še povsem odvisno od vremenskih prilik in neprilik; hišni gospodarji so si iz stisk pomagali tako, da so pod domačo streho ne ravno nujno potrebna usta nahranili s pomočjo sorodnikov. Jožefinska – včasih do samih meja iracionalnosti prignana – ihta, ki se je izživljala v vsesplošnem izboljševanju sveta, do tja še ni segla. Fiziokrati so bili daleč, Bog pa visoko – vendar vseeno vedno čuječ in povsod pričujoč... »Na licu mesta« so namreč bili njegovi zvesti služabniki, ki jih pojasnjevanje rev in težav tega sveta nikoli ni spravilo v resno zadrego. Možje v črnem so malo pobrskali po železnem repertoarju cerkvenih nauk in potem ljudem z lece oznanili, »pokaj nas dobri Bog tepe.« Kakopak so vedeli povedati, da so »naši grehi krivi, če nas Bog ne usliši.«²⁴ Nič novega pod soncem! Mladi Franc Ipavec si je posebej dobro zapomnil neko pridigo v hramu Matere božje,²⁵ v kateri je duhovnik grmel o hudi šibi suše, ki je Belokranjce jožefinske dobe pestila enako kot podložnike hudobnega kralja Ahaba...²⁶ Božjepotniki, ki so od blizu in daleč navreli v cerkev, so morali imeti kar mehka kolena ob takih – malone apokaliptičnih – vizijah. Skoraj se je zdelo, da se iz stisk na Zemlji ni več mogoče izmotati, saj je oblast začela omejevati celo romanja. Zato je prav lahko razumeti nerazpoloženje Jožefa II. do obstoječih razmer v cerkvi, na drugi strani pa tudi nerazpoloženje preprostih ljudi do cesarjevih reform. Duhovniki so neprikrito namigovali, da z vladarjem – še posebej z njegovim razmerjem do ljubega Boga – ni vse v redu, to pa je bila marsikdaj (in mnogokje, zlasti na podeželju) edina razlaga njegovih prizadevanj. Cvetovi racionalističnega napredka so se zdeli še bolj grenki, kot so bili v resnici. Na pogled so bili mnogo manj veličastni od zamisli, zato se je Jožefu II. na smrtni postelji zdelo, da je vse samo hotel...²⁷

Mlajši moški so bili v vseh zgodovinskih obdobjih najmobilnejši del prebivalstva. Tudi stanje v družini Ipavec konec 18. stoletja sledi tej splošni zakonitosti. Medtem ko najdevamo

¹⁷ Načeloma bi lahko šlo tudi za sestro Ano – a potem »zmanjka prostora« za še eno Frančevo sestro, ki je leta 1787 že imela urejeno družinsko gospodarstvo.

¹⁸ K. Merk, Franc Ipavic, izgled keršanskega zdravnika, Drobtnice, 15. letnik, Maribor 1861, 132, 133.

¹⁹ Neki Avgust Jernej Hočevar se 16. junija 1749 pojavlja kot boter Jurijevevu sinu Janezu (prim. krstno knjigo podzemeljske župnije za obdobje 1740–1756); morda so se prve vezi med Ipavčevno in Hočevarjevo družino stakale že takrat.

²⁰ J. Barle, n. d., 5.

²¹ Marija (iz Jurijevega drugega zakona) to nikakor ni mogla biti, saj je imela tedaj šele trinajst let.

²² Slovenija na vojaškem zemljevidu, kot v opombi 2, 126.

²³ J. Barle, n. d., 6.

²⁴ K. Merk, n. d., 133.

²⁵ Barle domneva, da je šlo za Klostter pri Gradcu (J. Barle, n. d., 6).

²⁶ K. Merk, n. d., 133, 134.

²⁷ H. Magenschab, Jožef II. Revolucionar po milosti božji, Maribor 1984, 355.

Jurijeve hčerke v belokranjskih vaseh, se je njegov sin Matija podal v veliki svet. Zanj ga je predstavljalo starodavno mesto Celje v sosednji vojvodini Štajerski. Resda je vse od izumrtja po njem imenovanih (pokneženih) grofov leta 1456 bolj vegetiralo kot v resnici živelo, vendar je kljub temu še vedno lahko bilo privlačno za uboega kranjskega podeželana.

Matija se je rodil ob pravem času. Modernizacijski procesi, ki jih je sprožila vlada Marije Terezije, so vse odločneje rahljali podedovano gospodarsko in družbeno strukturo. Tisočletni stanovski red se je začel vidno krhati. Človekova usoda so postale njegove roke in njegova pamet. Matija od doma ni mogel prinesiti drugega kot nekaj temeljnega padarskega znanja; za kaj več je bil ob očetovi smrti še premlad. Premoženska skromnost njegovih belokranjskih sorodnikov, ki je kdaj pa kdaj mejila že na pravo revščino, izključuje možnost, da bi se v mestu ob Savinji zasidral kot imovit človek. A znal si je pomagati.

Ob franciscejski katastrski izmeri slovenskih dežel 1818–1828 se Matija namreč že kaže kot zelo premožen celjski meščan oz. kot človek, ki je vsestransko uspel. Leta 1825/26 je v mestu ob Savinji posedoval dve hišni parceli (oz. dvojno hišo), dva zelenjavna vrta (na večjem je gojil tudi sadno drevje) in manjše leseno gospodarsko poslopje, nedaleč stran pa tudi njivo in travnik z zidanim gospodarskim poslopjem in še eno njivo z lesenim gospodarskim poslopjem. Vendar to še zadaleč ni vse, saj je imel na Miklavškem hribu tudi velik vinograd v izmeri dveh oralov in 423 kvadratnih klafter, travnik, šest njiv, dve parceli listnatega gozda, dva pašnika ter sadovnjak.²⁸ Zdi se, da je znal uživati v lastništvu in lastnini – bil je kratka srečni otrok svoje dobe!

Vrhu vsega se je Matija že leta 1813 uspel zrinuti v celjski mestni odbor, kar opozarja na to, da je bil dokaj imovit in ugleden že dobro desetletje prej.²⁹ Ni videti, da bi ga veliki požar v Celju na veliki četrtek (5. aprila) 1798³⁰ in finančni zlom habsburške monarhije leta 1811 resneje prizadela. Navsezadnje so bile bolečine drugih vir njegove blaginje. Tudi dejstvo, da je v letu izbruha francoske revolucije sprejel pod streho svojega mlajšega brata Franca, ki so ga njegovi belokranjski sorodniki pošiljali od praga do praga, dokazuje, da se je na Štajerskem presenetljivo hitro znašel. Še več: mogoče je reči, da mu je s prevzemom posla po padarju Antonu Neuhardtu sekira padla v med.³¹

Mestni kirurg Matija Ipavic, »velmož in bogataš prvega reda«

Matija se je dvignil za stopničko više kot oče Jurij: v Celju ga namreč srečujemo kot pravega kirurga. Kot tak je bržčas povsem zasenčil svojega tekmeča Janeza Christianellija, čigar »oficina« je sicer bila na ugodnejšem in prometnejšem kraju, se pravi bližje mestnemu središču. Proti Ipavcu je Christianelli, čigar rodbina je v mestu ob Savinji že prej opravljala kirurške posle, leta 1825/26 izgledal skorajda siromak.³² Z imetjem, ki ga je Matija obvladoval v dobi največjega razcveta bidermajerja, bi ga ljudje še ob koncu 19. stoletja šteli za »velmoža in bogataša prvega reda«.³³

²⁸ B. Cvelfar, Posestne razmere celjskih meščanov v luči franciscejskega katastra leta 1825/26, *Odsevi preteklosti* 1. Iz zgodovine Celja 1780–1848, Celje 1996, 150, 151.

²⁹ A. Žižek, *Upravni razvoj Celja v letih 1748–1850*, *Odsevi preteklosti* 1. Iz zgodovine Celja 1780–1848, 27.

³⁰ I. Orožen, *Celska kronika*, Celje 1854, 179, 180; A. Studen, *K zgodovini celjskega bivanjskega vsakdanjika v predmarčni dobi*, *Odsevi preteklosti* 1. Iz zgodovine Celja 1780–1848, 91.

³¹ I. Zajc Cizelj, *Zdravstvo v Celju v letih 1780–1848*, *Odsevi preteklosti* 1. Iz zgodovine Celja 1780–1848, 276. Prim. še J. Orožen, n. d., 599. Matijev naslednik je bil kirurg Janez Auchmann, njemu pa je sledil Gregor Jesenko. Konkurenčna družina Christianelli je v poslu vztrajala nekoliko dlje: okoli leta 1760 je v Celju izpričan kirurg Anton Christianelli, sledila pa sta mu sin in vnuk, ki sta oba nosila ime Janez. Njihov naslednik je bil kirurg Rudolf Neckermann.

³² Cristianelli je posedoval 93 kvadratnih klafter veliko stanovanjsko parcelo in za 1492 kvadratnih klafter zemljiških parcel, Ipavec pa dve stanovanjski parceli v izmeri 307 kvadratnih klafter ter kar za 22 oralov in 757 kvadratnih klafter zemljiških parcel. Prim. B. Cvelfar, n. d., 173 in 176. Cristianelli, ki je bil celjski okrožni ranocolec, se je posebej odlikoval v letih 1813 in 1814, ko je v vojaški bolnišnici svojega rodnega mesta zdravil obolele za trebušnim tifusom. Zato je leta 1817 prejel zlati križec (I. Orožen, n. d., 191). Njegov konkurent Matija Ipavic pa je medtem bogatel: res se ni mogel pohvaliti s kakšnimi posebej slavnimi podvigi za občī blagor, vendar se mu je zazrtost v privatne posle navsezadnje obrestovala mnogo bolj kakor Cristianelliju imenitna cesarska kolajna.

Matijev bliskovit vzpon na svoj način izpričuje tudi njegovo botrovanje kar trem sinovom nadvse uglednega celjskega pekovskega mojstra Ignaca Wokauna: Ignacu Matiji, ki je bil rojen 1799. leta,³⁴ Francu Ksaverju, ki je bil rojen v naslednjem letu,³⁵ in Jožefu Matiji, ki je na svet privekal leta 1809.³⁶ Bil je tudi boter Wokaunovima hčerkama Mariji Magdaleni, ki je bila rojena 1803. leta,³⁷ in Mariji Antoniji, ki se je rodila 1805. leta.³⁸ Krstna botra omenjenih otrok mogočnega in premožnega Wokauna je bila Matijeva zakonska družica Julijana (na kratko Ana) Marija. Njen dekliški priimek Trumschegg oz. Tramscheg (Tramšek) je med celjskimi meščani znan še v 20. letih 19. stoletja; tedaj ga nosi čevljar Franc s sedanjega Muzejskega trga.³⁹ Verjetno je bila hčerka prave meščanske družine, ki jo je Matija spoznal šele v mestu ob Savinji in se z njo poročil, takoj ko si je za silo opomogel.

Krstne knjige župnije sv. Danijela navajajo tele otroke Matije in Ane Marije Ipavec: Karla Mateja (1801), Antona (1802) in Marijo Ano Antonijo Terezijo (1811). Janko Barle omenja še sina Maksimilijana, ki je bil pozneje zdravnik v Laškem in se je na poti k nekemu bolniku v Loko »zvrnil in ubil«.⁴⁰ Glede na dejstvo, da je lahko potoval po svojih službenih opravkih z vozom, je moral biti tudi on razmeroma premožen. Vsaj mlajši Matijevi otroci bi se na svet lahko prismejali; jokati se jim zagotovo ne bi bilo treba.

Matija in Ana Marija Ipavec sta izbrala ugledne botre svojim novorojencem: meščana in klobučarja Mateja Perka (s soprogo) ter Mateja Serafina pl. Baka (s soprogo).⁴¹ Posel je očitno cvetel, okoliščine pa so okretnemu kirurgu Matiji šle več kot na roko: Celje, ki je bilo večinoma še zmerom obdano s srednjeveškim obzidjem, se ni moglo pohvaliti z urejenimi higienskimi razmerami, okolica pa je bila leglo mnogih bolezni (oslovski kašelj, škrlatinka, ošpice, mliarija, malarija v močvirskih predelih, občasno tudi pegasti tifus, griza in črne koze).⁴² Kot dopolnilno dejavnost je Matija praktical tudi brivstvo; tako je kljub svojemu kirurškemu statusu pravzaprav pokrival še padarski »delokrog«.

Franc je v bratovi »oficini« sprva opravljal hlapčevska dela; Barle poroča, da je moral čistiti kotle in nositi vodo iz Savinje.⁴³ Pozimi je bilo to zelo zoprno opravilo. Toda Matija je sorodnika poslal tudi v šolo, kjer se je naučil nemščine. Hkrati ga je izučil abecede svoje večšine: brivstva, izdiranja zob, puščanja krvi in obvezovanja ran.⁴⁴ Padarstvo je ponujalo lepe možnosti za dostojno življenje in celjska okolica je kar klicala po spretni ranocelniški roki... Res je Matija najprivlačnejši sosednji kraj, Laško, namenil svojemu sinu Maksimilijanu, toda velik je svet in mnoge so poti...

Sreda 17. maja 1797 je bila za Franca Ipavca pomemben dan, saj je pred komisijo, ki so jo sestavljali ranocelniki Gregor Faber, Janez Christianelli in brat Matija, uspešno prestal preizkušnjo »in den Anfangsgründen der Zergliederungs- als Wundarzneykunst«.⁴⁵ Zdaj je bil Franc prisiljen izkazati starejšemu bratu hvaležnost in nadaljevati z delom pri njem.

Ozračje v Matijevi hiši je moralo biti naklonjeno razsvetljskim idealom. To dokazuje že dejstvo, da je dal svojega mlajšega brata šolati: Franca je hotel vsestransko postaviti na noge. V

³³ To slikovito oznako je pri opisu bovškega magnata in imetnika enega od dveh najimpozantnejših nosov v habsburški monarhiji Matije Jonka v svojih Goriških Slovencih (1. del, Ljubljana 1932, 212) uporabil Andrej Gabršček.

³⁴ Krstna matična knjiga župnije sv. Danijela v Celju D, 95. Hrani Škofijski arhiv v Mariboru.

³⁵ Krstna matična knjiga župnije sv. Danijela v Celju D, 126.

³⁶ Krstna matična knjiga župnije sv. Danijela v Celju E, 330. Hrani Škofijski arhiv v Mariboru.

³⁷ Krstna matična knjiga župnije sv. Danijela v Celju E, 108.

³⁸ Krstna matična knjiga župnije sv. Danijela v Celju E, 194.

³⁹ B. Cvelfar, n. d., 143.

⁴⁰ J. Barle, n. d., 5.

⁴¹ Krstna matična knjiga župnije sv. Danijela v Celju E, 16, 76, 138.

⁴² A. Studen, n. d., 100.

⁴³ Tudi družinska tradicija je vse do danes ohranila ta podatek; razgovor z Jožefom Gustavom Karolom Ipavcem 3. julija 1997.

⁴⁴ K. Merk, n. d., 134; J. Barle, n. d., 6.

⁴⁵ J. Barle, n. d., 6.

ustnem izročilu družine Ipavec pa se je celo ohranila vest, da si je nekdo iz njihovih vrst nekoč dopisoval s samim Benjaminom Franklinom.⁴⁶ Zaradi kronoloških razlogov gre v tem primeru misliti predvsem na Matijo, ki si je do Franklinove smrti leta 1790 dovolj opomogel, da se mu ni bilo treba ukvarjati zgolj z vprašanji preživetja, temveč je lahko del svojega časa namenil zanimanju za »cvetove napredka«.

Najmočnejšo sled občudovanja velikega Američana pa je najti pri značilnih imenih v rodbini. Pomenljivo je, da so Ipavci v dveh generacijah zapored po vsej sili hoteli imeti sina z dovolj neobičajnim imenom Benjamin.⁴⁷ Vsekakor je ne glede na verjetno legendarnost ustnega izročila o stikih s Franklinom na podlagi takšne družinske tradicije mogoče sklepati, da je veljal ameriški učenjak in državnik v Ipavčevem rodu za človeka največjega ugleda. Z ozirom na to, da je Janez Nepomuk Primic v Gradcu že leta 1812 izdal prvi slovenski prevod kakega Franklinovega spisa (*Prava pot k dobremu stanu*; sam prevod je bil pripravljen najkasneje 1811), je nasploh mogoče domnevati, da je izumitelj strelovoda med bolj razgledanimi prebivalci Slovenske Štajerske užival nemajhno spoštovanje. Primic namreč tedaj ni mogel računati na Kranjce, Goričane, Tržačane, Istrane in zgornje Korošce kot na svoje potencialne bralce, saj je meja Napoleonovih Ilirskih dežel presekala slovenski prostor na dva dela.

Tudi izbira poklicev Matijevih potomcev – bili so zdravniki, pravniki in vojaki⁴⁸ – poudarja »ozemljenost« oz. priseganje na racionalnost. Matija, ki je verjetno nadvse ljubil red, je celo spremenil uradno obliko družinskega priimka Ipavetz v Ipavitz oz. Ipavic. Prvotn(ejš)a oblika, izpričana še leta 1814 v nekem dopisu mera občine Gradac Žige Gusiča,⁴⁹ se mu je zdela »hrvaška«; zato je bratu Francu večkrat rekel: »... mi se moramo pisati po nemško Ipavitz.«⁵⁰ A to v resnici ni bila povsem nemška oblika, saj je črka »i« slovenskim slovničarjem okoli leta 1800 pomenila tudi znamenje za polglasnik, se pravi za glas, ki se najde v zadnjem zlogu priimka Ipavec in se dandanes piše z »e«. Res je Franc po tem poduku na kritično mesto svojega priimka postavil »i«, čemur so z delno izjemo sina Benjamina sledili tudi njegovi potomci.

Razmere v Matijevi hiši so očitno močno vplivale na Frančev duhovni razvoj, saj je pozneje prav on v šentjurski veji družine uveljavil tradicijo imena Benjamin kot počastitev spomina na velikega Franklina onstran oceana. Morda se mu je zdela pomenljiva celo letnica rojstva, saj se je ujemala z letnico nastanka Združenih držav Amerike, ki so bile zagotovo najpomembnejše »delo« izumitelja strelovoda.

⁴⁶ Razgovor z J. G. K. Ipavcem 16. aprila 1997. Jože Kartin (13.3.1891–2.6.1966) je v svoji tipkopisni spomenici z naslovom *Pomen Ipavcev in Šentjurja za slovensko kulturno zgodovino* (nastala je 1960. leta na podlagi gradiva, ki ga je zbral njegov brat Herbert – dokument hrani J. G. K. Ipavic v Šentjurju, kopija pri meni) stike s Franklinom pripisal kar Francu Ipavcu, kar pa ne more ustrezati dejstvu. V letu Franklinove smrti je bil Franc star komaj štirinajst let.

⁴⁷ To ime so nosili en sin Franca Ipavca (skladatelj) in dva sinova njegovega sina Gustava (eden je umrl kot otrok, nakar je naslednji sin – poznejši mariborski ginekolog in pionir zdravljenja raka na maternici med Slovenkami – dobil enako ime). Potemtakem je odveč še naprej dokazovati, da je bilo ime Benjamin za družino Ipavec zelo pomembno; Gustav se celo ni menil za v 19. stoletju že močno razširjeno ljudsko vražo, češ da novorojenemu otroku ni dobro dati imena že umrlega sina ali hčerke (videti je, da se v starejših časih ljudje zaradi nje niso posebej vznemirjali; Jurij Ipavec je svoje potomce redno imenoval enako kot njihove v rosnih mladosti umrle predhodnike). Poudariti gre tudi, da Benjamin ne v Frančevi ne v Gustavovi družini ni bil poslednji sin in zato to ime ne more izhajati iz tradicionalnega poimenovanja zadnjega moškega potomca.

⁴⁸ Pomenljivo se zdi, da v družini »celjskega Ipavca« ni prišlo do popolnega prenašanja poklica iz roda v rod, kar kaže na vsaj delno upoštevanje nagnjenj posameznika. V 19. st. takšna individualizacija še ni bila razumljiva sama po sebi: meščani so še v mnogočem posnemali »dinastični« način življenja in so poskrbeli za to, da se je pridobitna dejavnost očeta nadaljevala s sinovo. Naslednik je praviloma »podedoval« tudi klientelo, kar je bilo velikega gospodarskega pomena, saj so s tem odpadli »zagonski stroški«. Potomci Matijevih potomcev so se šele po letu 1890 vrnili k zdravniškemu poklicu (Karel – oz. v seznamu članov graškega akademskega društva Triglav Dragotin – Ipavic je bil zdravnik v Mariboru; rojen je bil leta 1870, umrl pa je 1932), postali pa so tudi poklicni častniki (Karlova brata Pavel in Gvido sta bila častnika c. in kr. armade). Generacijo prej je bil Karlov, Pavlov in Gvidov oče advokat. Razgovor s hčerko dr. Marka Ipavca Tatjano Slavec 17. maja 1995.

⁴⁹ J. Barle, n. d., 5.

⁵⁰ J. Barle, n. d., 4.

V takšnem duhovnem ozračju nas navsezadnje ne preseneti Frančeva težnja po osamosvojitvi. Leta 1800 je naredil odločilen korak: brez bratove vednosti je pisal v Gradec na daleč znanemu profesorju anatomije Saulu, naj ga sprejme v svojo »oficino« na Paulusthorgasse. Ko je prišel v Celje pozitiven odgovor, se je Matija razburjal, ker si je »komaj« štiriindvajsetletni brat drznil nadlegovati tako imenitnega gospoda...⁵¹ V resnici ga je seveda zaskrbelo za lastno brivnico, v kateri se je kar trlo klientele in jo je zato motila »fluktuacija« kvalificirane delovne sile, morda pa se je bal tudi potencialne možnosti bodoče konkurence.

Franc se je v Gradec podal predvsem izobraževat in usposabljat. To so bila njegova »galjotska leta«. Res je v Saulovi »oficini« – zdrav gospodarski čut je celo ugledne medicinsko-kirurške profesorje silil k temu, da niso povsem prerezali popkovine med zdravništvom in padarstvom (čeprav je ukaz v tem smislu izdal že Jožef II.⁵² – življenje in denar sta višji avtoriteti kot cesarska volja!) – strigel lase in bril brade, vendar pa je hkrati poslušal tudi predavanja svojega šefa. 1805. leta je Franc zapustil štajersko glavno mesto kot pravi (civilni) ranocelnik. Merk poroča, da se je »mladi živahni Ipvavic /.../ lekarstva /.../ tako skerbno izučil, da je v kratkih letih svoje pokušnje prav dobro obstal in svoje slovno doučivno pismo prijel kakti izučen ranocelnik.«⁵³ Po izobrazbi je Franc najbrž postal popolnoma enakovreden svojemu bratu Matiji.⁵⁴ Zastavljalo se je vprašanje, ali bo tudi enako sposoben in uspešen...

Franc se je vmlil v Celje, vendar je pri imovitem bratu – kot vse kaže – naletel na kaj hladen sprejem. Pri nekem znancu⁵⁵ – torej ne pri Matiji – si je sposodil 50 goldinarjev in se nemudoma odpravil v sosednji Sv. Jurij pod Rifnikom. 11. septembra 1805 je tu začel opravljati zdravniško prakso.⁵⁶ Na prvi pogled kraj ni dosti obetal: res se je mogel pohvaliti z razmeroma dolgo tradicijo, ki je segala vsaj v 14. stoletje, vendar je imel malo prebivalcev (oz. s Frančevega stališča malo potencialnih klientov): leta 1820 jih je bilo komaj 195, stanovali pa so v 39 hišah.⁵⁷

Kraj usode

Trg Sv. Jurij (poznejši »Gornji trg«) in pod njim ležeča Dolenja vas (poznejši »Spodnji trg«), ki se v zgodovinskih virih prvič omenja 1381. leta, sta bila v neposredni bližini graščine Blagovna. Z nje so še v prvi polovici 19. stoletja upravljali starodavno gospostvo, o katerem imamo najzgodnejše vesti iz 11. stoletja. Prvotno državno posest na severnem robu t. i. Pragozda (»Urwald«) »inter fluenta Gopriunize /Koprivnica/, Chodinie /Hudinja/ et Oguanie /Voglajna/« je kralj Konrad II. leta 1025 podelil grofu Viljemu II. iz rodu mogočnih savinjskih krajišnikov. Konradovo darilo Viljemu je obsegalo 30 kraljevskih hub.⁵⁸ Še v istem stoletju je »gospostvo ob Voglajni« zamenjalo lastnika: leta 1042 ga je po volji Viljemove matere in dedinje Heme dobil ženski samostan v Krki na Koroškem, ob ustanovitvi krške škofije pa je prešel v blagoslovljene roke tamkajšnjih cerkvenih nadpastirjev (1072).⁵⁹

Sedež voglajnskega gospostva je bil sprva na gradu Anderburg, nedaleč od pozneje ustanovljenega trga Sv. Jurij. Anderburg se prvič omenja 1247. leta, ko je v njem prebival milit

⁵¹ J. Barle, n. d., 7. K. Merk v nasprotju s tem pravi, da je Matija Franca kar sam priporočil Saulu. Dobro misleči šentjurski župnik je na ta način skušal poudariti pravo krščansko harmonijo v rodbini. A imel je smolo, ker njegov spis ni (postal edina »resnica« o življenju in podvigih Franca Ipvavca. Prim. K. Merk, n. d., 134.

⁵² E. Pertl, n. d., 23.

⁵³ K. Merk, n. d., 134.

⁵⁴ Zemljiška knjiga v poznejšem času govori o Francu Ipvavcu kot kirurgu, kar potrjuje njegovo poklicno izenačitev z Matijem. Prim. zemljiško knjigo za šentjursko območje (št. 267) v Zgodovinskem arhivu Celje.

⁵⁵ J. Barle, n. d., 7.

⁵⁶ J. Barle, n. d., 7.

⁵⁷ J. Curk, n. d., 110.

⁵⁸ I. Stopar, Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. 5. knjiga: Med Kozjanskim in porečjem Sotle, Ljubljana 1993, 16; H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte, München 1962, 228; H. Pirchegger, Die Herrschaften des Bistums Gurk in der ehemaligen Südsteiermark, Celovec 1956, 5 in dalje, 12 in dalje.

⁵⁹ I. Stopar, n. d., 9.

Lupold,⁶⁰ leta 1438, v času bojev med štajerskim deželnim knezom ter kasnejšim rimsko-nemškim kraljem in cesarjem Friderikom V./VI./III. s Celjani, pa ga je razdejal Jan Vitovec. Celjska kronika v svojem 16. poglavju poroča, da se je to zgodilo zato, ker je bil grad preblizu jedru celjskih posesti.⁶¹ Upravo gospostva so krški škofje potem preselili k Sv. Juriju,⁶² ki se sicer prvič omenja 26. januarja 1340,⁶³ ko so na mestu cerkve, ki je bila okoli leta 1330 požgana med boji za vovbrško dediščino, zgradili novo svetišče. Kot trg je kraj okoli cerkve prvič izpričan v letu 1384, torej tri leta za Dolenjo vasjo.

Zaradi turške nevarnosti je v drugi polovici 15. stoletja okoli cerkve in pokopališča zraslo taborsko obzidje (po letu 1473).⁶⁴ Vojščaki osmanskega sultana so štajerski »Pragozd« in okolico Celja obiskovali kar pogosto; zgodovina je zabeležila njihove pohode v letih 1469, 1471, 1473, 1476, 1479, 1487, 1492 in 1529. Šentjurčani so se s turškimi konjeniki najtemeljiteje seznanili 2. oktobra 1473, ko so se le-ti po voglajnski dolini vračali s Koroške. S seboj so vodili bogat plen in številne jetnike. Celjani so zabeležili, da so se tedaj Mohamedovi bojovníki mimo njihovega mesta pomikali kar pol dneva, od osmih zjutraj do štirih popoldne.⁶⁵ Alah je bil velik kot še nikoli, Bog kristjanov pa je svoje vernike molče prepustil usodi.

O povečevanju pomena Sv. Jurija in njegove okolice v »jeseni srednjega veka« pričujeta celjska podelitev pravice do davka prostega nedeljskega tržnega dne v naselju leta 1400 in krški urbar iz leta 1502.⁶⁶ Celjski so si že v sedemdesetih letih 14. stoletja prizadevali pridobiti sam trg in se polastiti tamkajšnje mitnine. Po severnih obronkih doline Voglajne je namreč vodila pomembna trgovska pot, ki je Savinjsko dolino povezovala z Obsoteljem in še naprej s Hrvaško.⁶⁷

Z vedno bolj vsiljivimi Celjani so krški škofje na šentjurskem območju našli »modus vivendi« šele leta 1400, ko so jim prepustili v fevd rifniški grad, medtem ko so Anderburg ohranili v svojih rokah.⁶⁸ Rifnik je bil najbrž žrtvovan zato, ker se zaradi konfiguracije tal dejansko ni mogel širiti. Celjani iz njega niso mogli narediti ekspanzionističnega oporišča, kljub temu pa je lahko dokaj dobro služil kot defenzivna postojanka...⁶⁹ Toda vsaj začasno – in v mejah možnega – sta mogli biti zadovoljni obe strani: jedro celjskih posesti v Savinjski dolini je bilo zavarovano tudi iz vzhodne smeri, krška škofija pa je ohranila jedro zelo izpostavljene posesti. A ko je čez nekaj desetletij, v času fajde Friderika V. zoper celjske povzpeticke, »šlo zares«, je bil gentlemanski dogovor med slednjimi in krškimi škofi brez pomisleka poteptan, Anderburg pa – kakor smo že povedali – neusmiljeno razdejan.

Po izumrtju pokneženih grofov Celjskih je Sv. Jurij prenehal biti meja interesnih sfer nasprotujočih si fevdalnih gospodov, kar je kljub splošnemu stopnjevanju negotovosti na Štajerskem zaradi vse manjše razdalje od deželne do turške meje vplivalo na večanje njegove blaginje: za časa cesarja Friderika III. je bila trgu podeljena pravica do letnega sejma, leta 1539 pa

⁶⁰ Prim. P. Blaznik, *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*. 2. zvezek, 364. 22. julija 1339 pa se omenja »Mert /Martin/ Moeticzer burggraf ze Anderburch«. Kralj Otokar II. Přemysl je leta 1276 potrdil, da je krški škof zakoniti posestnik Anderburga.

⁶¹ F. Krones, *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*. II. Die Cillier Chronik, Gradec 1883, 85 in dalje.

⁶² H. Pirchegger, *Die Untersteiermark...*, 228.

⁶³ P. Blaznik, n. d., 364.

⁶⁴ J. Curk, *Kratka zgodovina trgov, v: Med Bočem in Bohorjem, Šentjur pri Celju-Šmarje pri Jelšah 1984*, 110.

⁶⁵ J. Orožen, n. d., 658–661, zlasti 659. I. Orožen pa v n. d., 114, piše: »1473 so se Turki iz Koroškega na spodno Štajarsko vsuli, ino so prvi dan v Slovengradcu prenočili. Od tod jih je šla ena truma čez Vitanje na Konjice, kjer so si v farofu kosilo kuhali; druga truma z vjetimi kristjani se je pa skoz hudo luknjo v šaleško dolino privarila, je šuštanski grad razsula ino potem v saboto 2. oktobra od 8mih sjute do 4rih popoldne s 8000 vjetih kristjanov v nepretergani versti mimo Cela šla. Obe trumi sta potem v Šentjurju pod Rifnikom prenočile.«

⁶⁶ J. Curk, n. d., 110; H. Pirchegger, *Die Herrschaften des Bistums Gurk...*, 6 in 13.

⁶⁷ Prim. zemljevid glavnih prometnih poti na Slovenskem v srednjem veku v: M. Kos, *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*, Ljubljana 1955, med stranema 240 in 241.

⁶⁸ H. Pirchegger, *Die Herrschaften des Bistums Gurk...*, 13.

⁶⁹ I. Stopar v n. d., 107, ugotavlja: »Le malokje so imeli graditelji gradu tako malo prostora na voljo kot na Rifniku. Na eni strani strmina, na drugi strmo odsekana, čeprav ne hudo visoka pečina.«

Rifnik (po Vischerjevi Topographia Ducatus Styriae, Gradec 1681)

še pravica do nižjega sodstva.⁷⁰ Tedaj je kraj dobil tudi izredno lep srebrn pečatnik z likom farnega patrona.⁷¹

Poleg Anderburga, ki je bil – kot vse kaže – po letu 1438 ponovno zgrajen, vendar pa kljub temu ni uspel ohraniti nekdanje vodilne vloge v porečju Voglajne,⁷² je v neposredni bližini trga Sv. Jurij zelo pomembno vlogo igral tudi že omenjeni grad Rifnik. Rifniška posest je v zgodovinskih virih prvič izpričana leta 1281. Tedaj pripada krškim škofom, medtem ko Gebhard III. Žovneški, ki je prav tako vrgel nanjo svoje poželjivo oko, do nje naj ne bi imel nobene pravice.⁷³ Leta 1326 pa se prvič izrecno omenja rifniški grad: tedaj je Viljem z Vrbovca pri Mozirju, ki se je poročil s hčerko Leopolda Ploštajnskega, dobil stolp pri Rifniku.⁷⁴ Devet let kasneje sta izpričana brata Janez in Martin z Rifnika. Prvi je bil v cerkveni službi in se je vzpel zelo visoko: postal je arhidiakon Savinjske doline ter župnik v Ljubljani in Braslovčah,⁷⁵ drugi pa je imel sinova Martina (II.) in Janeza (II.). Rifniški kmalu postanejo odvisni od Celjskih: 1341. leta je arhidiakon Janez že pripravljen izročiti nečaka Janeza Frideriku Žovneškemu, leta 1359 pa je Martin II. izpričan kot celjski ministerial.⁷⁶ Dediči ekspanzionistično razpoloženega Gebharda III. so se do tedaj že dovolj

⁷⁰ J. Curk, n. d., 110. Janko Orožen v rokopisu z naslovom Šentjur v zgodovini (nanj se je naslanjal J. Liška v prispevku Iz zgodovine Šentjurja in okoliških krajev. Ob odkritju spomenikov skladateljem Ipavcem, 49–79) govori o tem, da so po 1536 šentjurski tržani vsako leto volili sodnika in 6 prisednikov (J. Liška, n. d., 56).

⁷¹ B. Otorepec, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem, Ljubljana 1988, 258. Janko Orožen je omenjal, da je cesar Maksimilijan I. na prošnjo krškega škofa Mateja Langa leta 1505 trgu Sv. Jurij podelil pravico do 10 sejmov letno, medtem ko so Celjani leta 1524 dosegli prepoved trgovske poti Ptuj-Sv. Jurij-Breze-Laško-Ljubljana, ker je preveč škodovala njihovemu mestu (J. Liška, n. d., 55, 56).

⁷² Nekdaj so menili, da po celjskem razdejanju Anderburg ni bil ponovno pozidan, vendar I. Stopar v n. d., 9, navaja dobre razloge za to, da je grad bil obnovljen, saj je ohranjena vest, da je leta 1655 pogorel, na Vischerjevem zemljevidu iz leta 1678 pa je upodobljen kot skoraj povsem ohranjen.

⁷³ I. Stopar, n. d., 106; H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 231.

⁷⁴ I. Stopar, n. d., 106; H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 231. Ploštanski se kot krški militi omenjajo že leta 1197. Grad Ploštanj, ki izgine iz zgodovine leta 1498, je stal na šentjurskem območju v zaselku, ki še danes nosi njegovo ime. Ker je Viljem Vrbovški ob ženitvi s hčerko Leopolda Ploštajnskega dobil stolp pri Rifniku, je mogoče sklepati, da so Ploštanski imeli določeno vlogo pri zidavi rifniškega gradu.

⁷⁵ Prim. D. Kos, Celjska knjiga listin I. Listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341, Celje-Ljubljana 1996, zlasti 235.

okrepili, da so dosegli, kar je spodletelo njihovemu predniku. Končno je leta 1400 sledil še zadnji korak, o katerem pa smo že govorili: krška škofija je resignirala nad Rifnikom in ga podelila Celjanom v fevd. S tem so bile za silo potešene glavne aspiracije bliskovito vzpenjajoče se dinastije mogočnega grofa Hermana II. Anton Novačan mu ni zaman položil v usta besed: »Kdor nosi zvezde v svojem grbu, ta naj se tudi dviga k zvezdam!«⁷⁷

Hčerka Martina II. Rifniškega Katarina Fürstenfelder je leta 1404 dobila več krških fevdov, vendar jih je leta 1426 skupaj s polovico rifniškega gradu, ki jo je podedovala od nečakinje Beatriks, prodala svojemu bratranču Erazmu Liechtenbergerju, sicer grajskemu upravitelju Celjskih. Liechtenberger naj bi po njeni smrti dobil še drugo polovico gradu – tisto, ki je že prej pripadala Katarini. Seveda so tudi Celjski svojega zvestega Liechtenbergerja obdarovali z več fevdi (81 nepremičnin in 35 vasi leta 1437), tako da je njegova posest postala zelo velika. Toda po njegovi smrti se je začela deliti (brata Janez in Žiga Liechtenberger sta izpričana leta 1460 in 1469).⁷⁸ Leta 1456, po propadu pokneženih grofov Celjskih, so Liechtenbergerjevi potomci očetovo zapuščino dobili v zajem neposredno od krških škofov. Po smrti poslednjega Liechtenbergerja, Franca (1541), je velik del posesti tega rodu podedoval njegov adoptirani sin Janez Wagen, medtem ko je grad Rifnik z 61 podložniki v 26 krajih in 47 gorščinami v okviru šentjurske fare pripadel Gašperju Saurauju.⁷⁹

Nekdanja liechtenberška posest ni nikoli več zaživela kot enovito ozemlje, njeni deli – tudi Rifnik – pa so izgubljali pomen. Na šentjurskem območju se je na njen račun najbolj okrepila Blagovna, ki je nastala razmeroma pozno, saj segajo njene prve nesporne omembe šele na konec srednjega veka.⁸⁰ Te graščine zemljepisne danosti pač niso ovirale.

Blagovna je zrasla na severnem robu nekdanjega »gospostva ob Voglajni«. Na njen razvoj v gosposčinsko središče je nedvomno odločilno vplival propad oz. nazadovanje starejših gradov, Ploštanja, Anderburga, Prožina oz. Prežina⁸¹ in Rifnika. Vendar se je njen bliskoviti vzpon, ki je vodil praktično do obnovitve starodavnega »gospostva ob Voglajni«, začel šele v 17. stoletju.

Videti je, da se ob koncu 15. stol. in v 16. stol. okoli Sv. Jurija ni dogajalo nič posebno dramatičnega, če odštejemo postopno poslabševanje gospodarskega položaja, ki je vplivalo na nižanje vrednosti tamkajšnje posesti. Šentjurski trg in okoliško gospostvo so krški škofje leta 1492 zastavili Andreju Višpriškemu, leta 1499 pa svojemu stotniku v (koroškem) Straßburgu, Simonu Vogrškemu.⁸² Krški urbar iz leta 1502 navaja v okvirih anderburškega gospostva 55 hub, imenjska cenitev iz leta 1542 pa 93. Ob tem je treba omeniti še 70 gorščin.⁸³ Glede na dejstvo, da se dva velika kmečka upora, ki sta v 16. stoletju zajela spodnjo Štajersko – slovenski leta 1515 in slovensko-hrvaški leta 1573 –, v dolini Voglajne nista pomembneje razplamtela, je mogoče sklepati, da se je to območje izognilo kakšnemu trenutnemu poslabšanju razmer. Zdi se, da je prav šibkost središča gospostva po letu 1438 vplivala na to, da celo tisti, ki jim je bila posest zastavljena, iz nje niso mogli iztisniti bogvečesa. Tudi protestantska reformacija in katoliška prenova tod nista pomembneje odmevali. Za subtilna duhovna vprašanja praktični Spodnještajerci pač niso imeli pravega posluha. Njihova pozornost je veljala v prvi vrsti pridobitnim možnostim. Tako je nadvojvoda Karel na prošnjo krškega škofa Krištofa Andreja pl. Spaura 26. oktobra 1583 izdal listino, s katero milostno potrjuje privilegij cesarja Friderika iz leta 1457 »auff ain Kirchtag,

⁷⁶ D. Kos, n. d., 235; I. Stopar, n. d., 106.

⁷⁷ M. Pugelj, A. Novačan, C. Golar, Izbrano delo, Ljubljana 1971, 194.

⁷⁸ H. Pirchegger, Die Herrschaften des Bistums Gurk..., 13.

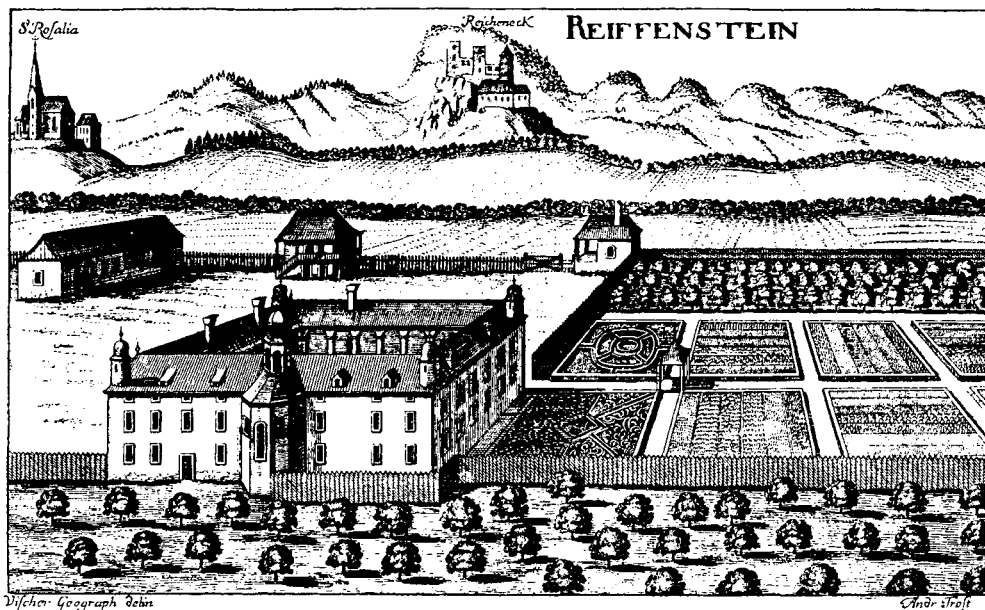
⁷⁹ I. Stopar, n. d., 106, 107; H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 231.

⁸⁰ Jošt Soteški je leta 1460 prodal Janezu Liechtenberškemu tudi dve imenji »zu Wlagam«. Omenjeni Janez je potem bratu Žigi odstopil 4 imenja in pol »zu Blaganeic«; glej v: I. Stopar, n. d., 16. Prim. še: H. Pirchegger, Die Herrschaften des Bistums Gurk..., 13.

⁸¹ Glej v H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 230. Prežin oz. Prožin, ki je ležal med Celjem in Šentjurjem, je med gradovi v okvirih »gospostva ob Voglajni« najstarejši in se omenja že leta 1158. Vendar je bil že v 14. stoletju njegov pomen močno zmanjšan, ker je po strastnih sporih prišlo do delitve gradu.

⁸² H. Pirchegger, Die Herrschaften des Bistums Gurk..., 13; H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 228.

⁸³ H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 229.

Blagovna (po Vischerjevi Topographia Ducatus Styriae, Gradec 1681)

welchen hy /= v trgu Sv. Jurij »in unserer fürstlichen Grafschafft Cilli«/ Iedes Ihars am Tag Primi /= 9. junija/ zehalten macht haben sollen.«⁸⁴ Hkrati je »Kirchtags freihait« prestavil na Gregorjevo, se pravi na 12. marec.⁸⁵ To pomeni, da sta posvetna in cerkvena oblast imeli v Šentjurčane popolno zaupanje. Očitno so jima bili nadvse zvesti. Vrhu vsega je bil ob koncu 16. in v začetku 17. stoletja župnik v Sv. Juriju Adam Aparnik, ki je vsaj občasno sodil med može največjega zaupanja »kranjskega apostola« Tomaža Hrena.⁸⁶ Luteranci na šentjurskem območju skratka niso imeli niti najmanjše možnosti preživetja.

Leta 1612 so krški škofje svoje imenje v dolini Voglajne in njenih pritokov prodali Felicijanu Wagnu pl. Wagensbergu za smešno ceno 60 funtov.⁸⁷ Razloge za takšno dejanje gre iskati tako v zaostrojučih se gospodarskih razmerah kot tudi – če ne predvsem – v čedalje hujših ozemeljskih izgubah omenjenih nadpastirjev v okolici Sv. Jurija: tamkajšnja posest se jim je brezupno kručila in drobila, upi, da bi bilo mogoče spet vzpostaviti prvotno stanje, pa so splahneli.⁸⁸

Wagnova vdova je svojo posest v voglajnskem porečju leta 1620 prodala Albertu Dietrichsteinskemu, ki je že dve leti prej od bratov Janeza in Žige Wagnerja pridobil Blagovno. Ta

⁸⁴ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 5. zvezek, 2. (Hrani B. Križmančič v Šentjurju.) Listina nadvojvode Karla je datirana po novem koledarju.

⁸⁵ To je 26. februarja 1598 v Gradcu potrdil Karlov sin in naslednik Ferdinand. Prim. H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 5. zvezek, 6–11.

⁸⁶ Prim. M. Slekovec, Pobirki iz dnevnika ljubljanskega škofa Hrena, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko IV, Ljubljana 1894, 153. Aparnik je bil župnik in komisar v Pilštanju in Sv. Juriju; 23. novembra 1593 mu oglejski patriarh F. Barbaro dovoli, »quatenus Ecclesiae Parochiali S. Georgii prope Anderburg, cui Pater eius antea praeuit, possit et ipse licite ac salva conscientia praeesse.« Leta 1602 je dobil v oskrbo tudi Žusem, 16. maja 1603 pa mu je pisal Hren, da mu bo kot pomoč poslal duhovnika Andreja Glušiča ter ga hkrati povabil na primicijo novomašnika Gregorja Bertota. Leta 1609 se Aparnik omenja v zvezi s posvečitvijo Mihaela Štiha iz Gornjega grada in Janeza Murari(us)a »ex Shishka, dioec. Labac., ann. 25, ac moribus parum maturus; reiectus examinatum iudicio, sed pro usu et necessitate Ecc. Peylenstainensis, ad quam ordinatus obligatur, praesertim instante humiliter petente ac spondente pro Clientulo R. Dno. Adamo Aparnik, vicario et Archidiacono ibidem.«

⁸⁷ H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 228.

⁸⁸ H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 229.

je bila tedaj zgolj pristava. Do leta 1624 pa jo je novi lastnik s prezidavo preuredil v plemiški dvorec in jo poimenoval Reifenstein.⁸⁹ Pod upravo svojega perspektivno razvijajočega se gospostva je uspel spraviti celo del nekdanje posesti Liechtenbergerjev. Ker je imel Dietrichstein dve hčerki oz. dedinji – Ano Elizabeto poročeno Rindsmaul in Regino poročeno Gaisruck –, se je gospostvo razdelilo na dva dela: prva je dobila na novo oblikovano gospostvo (s starodavnim imenom) Anderburg, druga pa zmanjšano gospostvo Blagovna. Slednje je sredi 18. stoletja (1754) obsegalo območje s 392 hišami v več uradih (največji so bili Slivnica, Blagovna, Rifnik, Cerovec).⁹⁰

Leta 1635 je velik kmečki upor zajel tudi šentjursko območje, kar kaže, da so se v tistem času gospodarske razmere v dolini Voglajne poslabšale. Pojavila se je kuga, na kar posredno opozarja prav tedaj zgrajena cerkev sv. Rozalije na enem od bližnjih gričev.⁹¹ Očitno pa je tudi fevdalni red z Dietrichsteinovo ureditvijo gospostva na Blagovni pokazal zobe. Ker je to pot v trgu prišlo do nasilja, je mogoče računati z veliko stisko nepriviligiranih slojev prebivalstva. Značilno pa je bil gnev v prvi vrsti namenjen cerkvenemu služabniku, šentjurskemu župniku Štefanu Magerleju, ki je v trenutku največjega vrenja med kmeti predrzno pridigal na znano svetopisemsko temo: »Dajte cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega,« medtem ko zgodovina kakšnih večjih ekscesov v zvezi z gosposčinskim središčem Blagovno ne beleži. Upornikom so se načelne besede in simboli (napadli naj bi tudi tedaj že skorajda povsem nepomemben rifniški grad, ki optično obvladuje voglajnsko dolino, vendar v virih za to vest ni mogoče najti potrdila)⁹² zdeli pomembnejši nasprotnik kot resnična oblast. Župnik Magerle, ki je izgubil občutek za realnost, je svojo predrzno pačal z življenjem: razburjene »ovčice« so po koncu svetega opravila zgrabile v obstoječi red zagledanega duhovnika, ga odvleklo na bližnji hrib in ga pokončale.⁹³ Do tako radikalnih nastopov puntarjev proti služabnikom svete cerkve je na Slovenskem prišlo le redkokdaj – in to ne velja samo za usodno leto 1635. Najbrž pa se duhovniki drugod niso tako nedvoumno identificirali z obstoječim redom, ki za veliko večino ljudi ni bil niti malo idiličen. Bibličnih metafor ne gre vselej razvezovati v vsakdanje pomene: to utegne biti celo hudo nevaren posel, saj si človek kaj hitro pridobi hudo neudoben status mučenika ali heretika...

Vendar se je življenje kmalu vrnilo v ustaljene okvire. Tako je npr. baronica Ana Elizabeta Rindsmaul v »knežjem mestu« Celju že 24. septembra 1639 izdala obširen privilegij za trg Sv. Jurij. V njem povzema tudi starejše privilegije, ki so jih kraju podelili različni krški škofje.⁹⁴ Iz tega je mogoče sklepati, da so bili sami tržani v času velikih družbenih pretresov in krvavih dogodkov štiri leta prej na »pravi strani«, se pravi na strani »reda«. Baronica namreč v listini posebej poudarja zvestobo svojih ljubih šentjurčanov. Upirali so se le okoliški kmetje.

Kljub zunanemu blišču pa sredi 16. stoletja tudi plemiško življenje ni bilo več tisto, kar je bilo v »dobrih starih časih«: Margareta Wagen, poslednja Rifničanka, je npr. leta 1653 umrla v precej skromnih razmerah (čeprav njenega gradu – kot že rečeno – kmečki upor leta 1635 morda celo ni prizadel).⁹⁵ To je bila posledica dejstva, da lastniki mnogih srednjeveških gradov niso našli novih razlogov za svojo pomembnost – celo za svojo eksistenco ne. Zato pa je mogoče domnevati,

⁸⁹ I. Stopar, n. d., 16; H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 228.

⁹⁰ H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 229.

⁹¹ Prim. I. Lapajne, Politična in kulturna zgodovina štajerskih Slovencev, Ljubljana 1884, 294. Sv. Rozalija je bila znana kot priprošnjica proti kugi. S cerkvijo sv. Rozalije pri šentjurju je povezano tudi ime Janeza Jožefa Sonca.

⁹² I. Stopar, n. d., 107.

⁹³ B. Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1962, 299. Ker J. Orožen pojasnjuje, da je cesar Maksimilijan I. leta 1509 obdaroval šentjursko cerkev z desetino vsega njenega območja (J. Liška, n. d., 56), ni težko ugotoviti, zakaj je bil Magerle tako zagrižen pristaša obstoječega reda. Prim. še F. Kovačič, Zgodovina Lavantinske škofije (1228–1928), Maribor, 1928, 85.

⁹⁴ Prim. 4. zvezek šentjurske zgodovine Herberta Kartina (str. 61–79); hrani B. Križmančič v šentjurju, kopija pri meni. Veliki privilegij iz leta 1639 se sklicuje na odredbe oz. listine škofov Janeza Jakoba pl. Lamberga, Krištofa Andreja pl. Spaura, Urbana Sagsteterja in Antona Salamance pl. Hoyosa.

⁹⁵ J. Kartin, Pomen Ipavcev in šentjurja..., 3. Kartin svoje mnenje o revščini Margarete Wagen utemeljuje z njenim skromnim testamentom.

da je bil Dietrichstein na Blagovni izjemno uspešen pri »urejevanju razmer« na šentjurskem območju: nobenemu potencialnemu tekmecu ni pustil do sape. Toda tudi sposobni fevdalci morajo prej ali slej zapustiti zgodovinsko prizorišče...

Nekoliko drugačna je bila v 17. in 18. stoletju usoda gospostva Anderburg, ki ga je bilo za kakšno tretjino blagovnske posesti: leta 1649 ga je pridobil Jakob Görter z Rude in Brezovca, ki je zanj odštel 122 funtov, leta 1666 pa je prišlo v plemenite roke Adama barona Raumschüssla. Njegova hčerka in dedinja Eleonora Tschetschger je gospostvo leta 1717 prodala grofu Francu Antonu Schrottenbachu. Preko njegove vdove Marije Šarlote Antonije (rojene grofice Thurn in Valsassina) je anderburška posest leta 1740 prešla na njenega nečaka Maksa Žigo grofa Thurna in Valsassina.⁹⁶ Leta 1754 je gospostvo obsegalo 131 hiš, od katerih jih je (so)gornikom služilo 28.⁹⁷ Proti mogočni Blagovni je to pomenilo pravo revščino.

Generacijo kasneje, leta 1771, je Anderburg kupil Gašper Andrej pl. Jakomini, ki je prav tedaj postal tudi ponosni posestnik Blagovne. Tamkajšnje gospostvo mu je prodala družina grofa Leopolda Žige Wurmbanda, ki je lastništvo nad njim pridobila leta 1720 od Gaisruckov.⁹⁸ Ti so imeli z Blagovno nemalo skrbi: leta 1711 je namreč tamkajšnji dvorec pogorel, stavbni izvedenec Janez Weiss iz Maribora pa je škodo ocenil na 11.756 florintov.⁹⁹ Wurmbandi so posest v dolini Voglajne obvladovali s pomočjo različnih uradnikov: iz leta 1720 je znan Janez Guestholder, iz leta 1722 graščinski prefekt Otmar Georg, iz leta 1737 oskrbnik Peter Grassl in iz leta 1745 prefekt Janez Kuster.¹⁰⁰ Podjetnost pl. Jakominija je potemtakem ponovno združila v prvi polovici 17. stoletja razdvojeni gospostvi Blagovna in Anderburg. Središče celote je kajpak postala Blagovna. Združeno gospostvo je bilo zelo veliko; odkupnina zanj je po zemljiški odvezi znašala impresivnih 123.449 goldinarjev in 1/4.¹⁰¹ Ta vsota je bila med največjimi na Spodnjem Štajerskem.¹⁰²

Naslednji lastnik gospostva Blagovna je leta 1783 postal dr. Janez vitez Gadolla,¹⁰³ ki ga je po letu 1805 spoznal tudi Franc Ipavec. Blagovna je bila tedaj v največjem razcvetu. Jože Kartin, ki je skupaj z bratom Herbertom raziskoval njeno preteklost, jo je opisal takole: »Graščina je imela obsežen steklenjak, v katerem je gojila 300 oranžnih dreves in druge redke rastline. Stara generacija /pisec je bil rojen leta 1891/ se je še te oranžerije spominjala. Da je grajsko okolje odgovarjalo modi tedanjega časa, je imelo krasen park v angleškem slogu. Tam je bil ličen rokoko paviljon, katerega se pisec spominja. V okolišju gradu tudi ni manjkalo – za tedanje čase tako priljubljeno tehnično 'čudo': naši očetje so se še spominjali ličnega paviljončka, v katerem je sedel

⁹⁶ H. Pirchegger, *Die Untersteiermark...*, 228; H. Kartin, *Šentjurska zgodovina*, 9. zvezek (str. 2, 4); hrani B. Krizmančič v Šentjurju, kopija pri meni.

⁹⁷ H. Pirchegger, *Die Untersteiermark...*, 229.

⁹⁸ Leta 1700 je kot gospodar Blagovne izpričan grof Jožef Leopold Gaisruck, 1713 pa se grofica Ana Marija Antonija Gaisruck omenja celo kot botra hčerke šentjurskega tržana Janeza Strižiča. To opozarja na urejene odnose med Šentjurčani in gosposko. Prim. H. Kartin, *Šentjurska zgodovina*, 4. zvezek, 46.

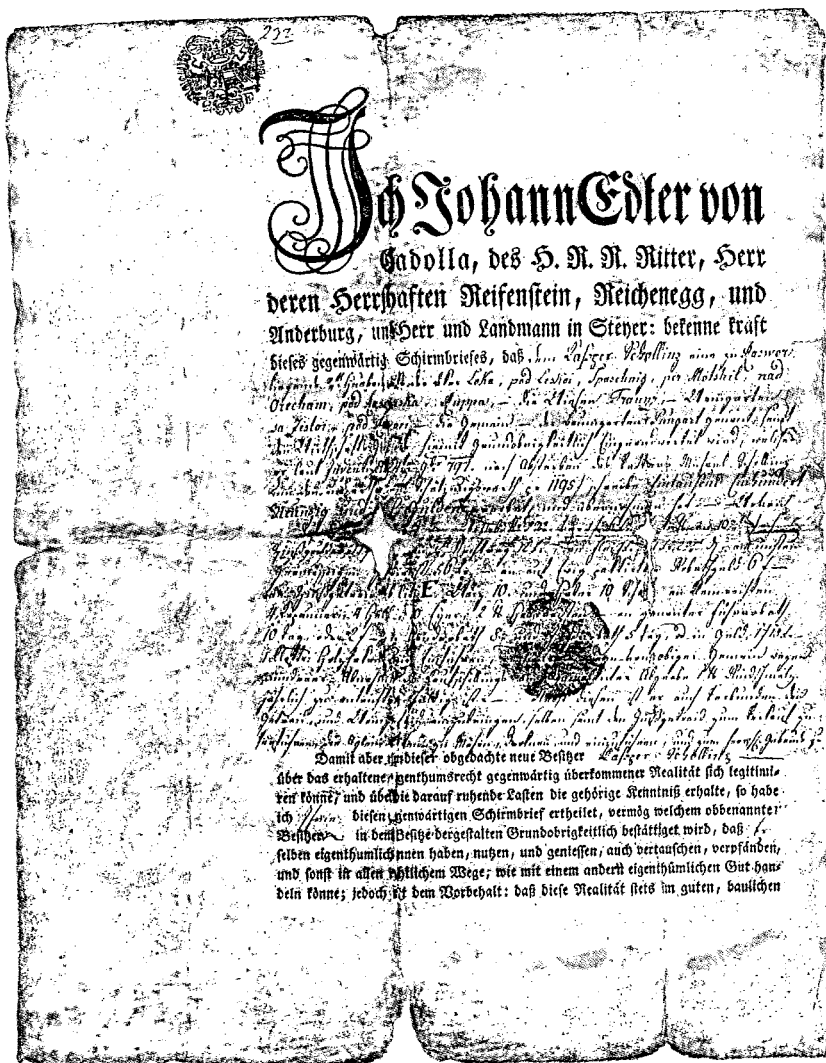
⁹⁹ I. Stopar, n. d., 16, 17; H. Pirchegger, *Die Untersteiermark...*, 229.

¹⁰⁰ H. Kartin, *Šentjurska zgodovina*, 4. zvezek, 46, 47.

¹⁰¹ H. Pirchegger, *Die Untersteiermark...*, 229.

¹⁰² Največja odkupnina za podložniška bremena na kakem gospostvu v okvirih Slovenske Štajerske je znašala 316.723 goldinarjev (gospostvo Brežice). Prim. H. Pirchegger, *Die Untersteiermark...*, 252.

¹⁰³ Dr. Janez (Johann) vitez Gadolla je bil rojen 10. januarja 1759, umrl pa je 14. decembra 1832 in je pokopan na šentjurskem pokopališču. Njegova soproga Barbara se je rodila v družini uglednih baronov Dienersbergov (Dienerspergov) 24. marca 1777, umrla pa je 12. avgusta 1841; pokopana je ob svojem možu. V naslednji generaciji Gadolle posedujejo grad Turm pri Velenju (za obdobje 1845–1861 omenja H. Pirchegger v *Die Untersteiermark...*, 207, kot lastnika tega gradu Janezovega sina Franca pl. Gadolla). Leta 1804 je Janez vitez Gadolla izpričan tudi kot eden štirih lastnikov dvora Legant (poleg njega še baron Dienersberg, V. Karničnik /Karnitschnig/ in E. Warthol; glej v: H. Pirchegger, *Die Untersteiermark...*, 182). V dokumentih se Gadolla pojavlja včasih kot vitez, včasih pa zgolj kot »plemeniti« (Johann Edler von Gadolla). Zdi se, da je mož viteški naslov pravzaprav uzurpiral in ga uporabljal le v dokumentih, ki so imeli omejen »rok trajanja«. Glede Dienersbergov je treba reči, da so v 18. in 19. st. obvladovali več gospostev, uradov in posesti na Spodnjem Štajerskem (Švarčenštajn, Ranšperk, Dobrna, Tabor pri Višnji vasi, Ponikva, Rožemberk, Vitanje, Socka, Ruda, Brdce), ob tem pa so opravljali še visoke uradniške službe; Jožef Marija Dienersberg je bil v letih 1783–1786 »celski okrožni poglavar« (kresijski glavar), isto funkcijo pa je v obdobju 1797–1808 opravljal tudi Janez Nepomuk Dienersberg. (Prim. I. Orožen, n. d., 279.)

Dokument iz pisarne Johanna pl. Gadolle (zasebna last)

na sodu dedec in natakal iz majolike v bokal – seveda namesto vina – vodo. Ta moziček je oblečen v zanimivo nošo Valvazorjeve dobe, /ki sodi/ menda v čas, ko je /kipec/ nastal. Kaže večšo roko, ki ga je oblikovala. Ta kipec sem rešil pred 50 leti /torej leta 1910/ iz grajske ropotarnice in ga restavriral z bornimi študentskimi prihranki. Zanimivo je, da je bil iz gozda v Zlatečah že tedaj izpeljan vodovod in nanj priključen navedeni dedec in seveda grad.«¹⁰⁴ Kartin še pristavlja: »Grad je imel dve prostorni kašči, ki sta menda še danes /1960/ ohranjeni. Zanimiv in tudi arhitektonsko lep je bil opičji spomenik. S tem se je oddolžila osamljena grajska gospa njej zvesti mali živalci. Tega spomenika se opleta lepa romantična zgodbica. Zob časa in nesmisel zanj je tudi tega uničil.«¹⁰⁵

¹⁰⁴ J. Kartin, n. d., 4.

¹⁰⁵ J. Kartin, n. d., 5. Pisec pripominja, da je opis posnet po Vischerjevi risbi iz 17. stoletja, ki je njegova last. Kartin je vedel povedati celo to, da je bila nekoč v kapeli blagovnske graščine Tintorettova slika.

Medtem se je razvijal tudi Sv. Jurij. Leta 1645 so začeli voditi matične knjige, v letih od 1708 do 1721 pa je župnik Mihael Čandik¹⁰⁶ dogradil novo farno cerkev.¹⁰⁷ 20. avgusta 1721 je prenovljeni božji hram posvetil pičenski škof in novomeški prošt Gregor Franc Ksaver Marotti.¹⁰⁸ Nekoliko pozneje, leta 1780, so v kraju postavili še veliko župnišče. Zgradil ga je zidarski mojster Franc Fuchs iz Maribora.¹⁰⁹ Njegove razsežnosti so povsem prikriale nekdanjo odvisnost šentjurskega območja od prafare Ponikva.¹¹⁰ V začetku tridesetih let 19. stoletja je prišla na vrsto še kaplanija: 24. maja 1831 je bila njena stara stavba prepuščena uničenju, na istem mestu pa je celjski gradbenik Nöstl pod vodstvom kaplana Jožefa Vizjaka do naslednjega leta zgradil novo poslopje.¹¹¹ Kar zadeva božje ambasade na zemlji torej popolna zgodba o uspehu! Zemljevid celjske kresije, ki ga je leta 1793 založil graški knjigotržec Miller, navaja Sv. Jurij kot enega od 15 sedežev tamkajšnjih dekanij.¹¹² Nedvomno razlog za ponos tržanov! Vendar je resnica nekoliko drugačna: kraj je po razpadu starejše cerkvenoupravne mreže v jožefinski dobi dejansko pripadel šmarski dekaniji, ki je obsegala področje nekdanje prafare Sv. Martina na Ponikvi in župnijo Sv. Valentina pri Žusmu.¹¹³ Toda zdi se, da je bil videti v njenih okvirih posebej imeniten, zaradi česar so mu z lokalnimi razmerami neseznanjeni opazovalci pripisovali celo cerkvenoupravno prvenstvo. Patronat nad šentjursko župnijo, ki je bila do leta 1751 v okvirih oglejskega patriarhata, 1752–1788 pod goriško nadškofijo, odtlej pa pod lavantinsko škofijo, je imel vse od leta 1494 dalje kolegiatni kapitelj v Novem mestu.¹¹⁴ Fran Kovačič poroča, da je bilo »po izročilu« pri Sv. Juriju kar 8 duhovnikov, ki so ob nedeljah in praznikih maševali v različnih podružnicah.¹¹⁵ Obseg šentjurske fare je bil tedaj zelo velik; iz nje se je leta 1761 izločila župnija Slivnica, okoli leta 1765 pa še župnija Kalobje.¹¹⁶

Leta 1754 je bilo v šentjurskem trgu 23 hiš.¹¹⁷ Šlo je torej za zelo majhno naselje, vendar so v 18. stoletju o pomembnosti kakšnega kraja še vedno odločali starodavni privilegiji. Sámo število prebivalcev je postalo relevanten kriterij za sodbe in odločitve šele v času meščanov.

V terezijanski dobi nenehnega truda za posvetno in duhovno dobro, se je v Sv. Juriju pojavila tudi šola. Pouk je stekel leta 1769 v stavbi, ki je nosila hišno številko 20. Gosposka je zgradbo postavila zato, da bi njej imela sodišče,¹¹⁸ vendar so se potem načrti spremenili. Leta 1805

¹⁰⁶ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 10. Čandik je bil šentjurski župnik od 4. maja 1697.

¹⁰⁷ J. Curk, n. d., 110. Nova cerkev je stala na mestu stare.

¹⁰⁸ F. Kovačič, n. d., 85.

¹⁰⁹ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 12.

¹¹⁰ F. Kovačič v n. d., 85, takole povzema cerkvenoupravno zgodovino šentjurskega območja do srede 16. stoletja: »Cerkev /Sv. Jurija/ je /.../ nastala precej časa pred l. 1340, ker takrat se že omenja tudi vikar, Ulrik iz Laškega (trga). Okoli 1490 je Sv. Jurij postal vikarijat//.../ L. 1528 sta bila pri Sv. Juriju že dva duhovnika, župnik, oziroma vikar Andrej Harmlach in pomočnik (Gesellpriester) Erlach. L. 1559 je takratni župnik Jurij Aparnik bil že komisar (po današnje dekan).«

¹¹¹ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 12; J. Curk, n. d., 110.

¹¹² Reprodukcijski zemljevid je dosegljiva v: N. Kuret, Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848, I. del, 3. snopič, Ljubljana 1989, med stranema 298 in 299.

¹¹³ F. Kovačič, n. d., 84, 85.

¹¹⁴ Tudi nad drugimi župnijami, ki so se oblikovale na območju prafare sv. Martina na Ponikvi, je imel patronat novomeški kolegiatni kapitelj (to ne velja edino za šentviško farno, ki je bila ustanovljena v jožefinskem času; glej v: F. Kovačič, Zgodovina Lavantinske škofije, 84, 85). V času terezijansko-jožefinskih cerkvenoupravnih sprememb je razpadel starodavni savinjski arhidiaconat, v katerega okvir je sodila tudi šentjurska fara. I. Orožen pripoveduje: »Župniki te vikše diakonije so se vsako leto teden pred Duhovim v Celi sbrali, kjer so naj prej mertvaško opravilo za rajnimi celjskimi grofi ino za rajnimi austrijskimi nadvojvodi opravljali, mešo, koje je vikši diakon pel, služili ino potem latinski govor vikšega diakona poslušali. Po končanem cerkvenem opravilu so imeli vselej v aptiji svoje duhovsko posvetovanje.« (I. Orožen, n. d., 176.) Vse to seveda ni ostalo brez vpliva na zavezanost lokalni zgodovinski tradiciji.

¹¹⁵ F. Kovačič, n. d., 85.

¹¹⁶ F. Kovačič, n. d., 85. Šentjurska fara je do leta 1765 obsegala tudi dele župnij Šentrupert in Dramlje.

¹¹⁷ H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 229.

¹¹⁸ J. Kartin, Pomen Ipavcev in Šentjurja..., 5, 6. Kartin se moti, ko pravi, da so hišo zgradili Gaisrucki kot fevdalni gospodarji Blagovne, saj je spregledal, da so gospostvo po letu 1720 obvladovali Wurmbbrandi. Prav tako se omenjeni pisec moti glede hišne številke: krstne knjige šentjurske župnije jasno izpičujejo, da so bili otroci Franca Ipavca, ki je

je postala celo ranocelniška ordinacija Franca Ipavca. Po požaru, ki je leta 1797 upepelil velik del zgornjega trga, se je šola preselila v hišo na številki 27, v kateri je bila pozneje posojilnica. To je nekoliko nenavadno zato, ker je bila šola ena redkih zgradb, ki z ognjeno stihijo ob koncu 18. stoletja sploh ni bila prizadeta. Hišo so tedaj najbrž potrebovali za provizorično reševanje stanovanjske stiske pogorelcev, nakar se je njena namembnost povsem spremenila. Poučevanju otrok je potem nekaj časa služila tudi stavba na številki 1, ki so jo posedovali imetniki planinskega gospostva in gradu Prothasiji. Leta 1818 pa je bila postavljena nova šolska zgradba, ki je vse 19. stoletje služila svojemu namenu.¹¹⁹

Prvi učitelj v trški dvorazrednici je bil Mihael Jurežič s hišne številke 10. Sledil mu je Jakob Kristan s številke 25, temu pa leta 1799 Franc Jožef Lichtenegger, ki je bil hkrati tudi organist. Leta 1800 se v vlogi učitelja pojavi Jožef Kristan. Čez štiri leta prevzame njegov posel Samuel Fabriczy, ki pa umre že 20. maja 1805 (star je komaj 25 let). V vojnem letu 1805 si je z učiteljevanjem dal opraviti organist Jožef Dobošek, ki je vztrajal dobro desetletje. Sledil mu je Jurij Redlein, ki je v starosti 52 let umrl 19. avgusta 1818. Njegov naslednik je bil Andrej Ripšl, ki se je v večnost preselil 7. septembra 1835. Tudi on ni učakal visoke starosti: umrl je v svojem 48. letu. Bil je oče znanega sadjarja in duhovnika, po potrebi pa tudi rimača, pevca, pričevalca in veseljaka Dragotina Ferdinanda Ripšla.¹²⁰ Potem se je z učiteljevanjem mučil Avgust Kukla, ki je umrl 17. marca 1843. Star je bil komaj 35 let. Šele naslednji šentjurski šolnik Franc Škoflek je dosegel dostojanstveno starost: leta 1872 se je lahko – pri svojih 72 letih – celo upokojil!¹²¹ Izgleda, da je bil Škoflek dokaj ugleden človek, saj je v dodatku k šematizmu lavantinske škofije za leto 1851 že označen kot »vzorni učitelj«.¹²²

Videti je, da je bil v prvi polovici 19. stoletja učiteljski poklic na podeželju, pa tudi v zadušljivih razmerah majhnih trgov zelo naporen: ljudje, ki so se preživljali z njim, so neredko umirali v cvetu mladosti (zagotovo ne zato, ker bi bili posebej dragi bogovom!). Zanimivo je tudi pojavljanje tujcev: imena in priimki šentjurskih učiteljev kažejo, da so njihovi nosilci prihajali dobesedno z vseh vetrov. Celó jezika lokalnega prebivalstva ti močje niso bili vselej večji: za čas mladosti Benjamina in Gustava Ipavca je znano, da šentjurski učitelj ni znal niti besedice slovensko.¹²³ Josip Vošnjak, ki je bil le malo mlajši od njiju, je o letih, preživetih v klopek šoštanjske trivialke – nobenega dvoma ni, da je bila ta kot jajce jajcu podobna svoji šentjurski vrstnici – npr. pripovedoval tole: »Šoštanj je imel v trgu starodavno šolo v magistratnem poslopju, na kateri je tačas poučeval 'Musterlehrer' Peter Musi. Bil je res vzoren učitelj, celo od Slomška čislán, kateremu je pomagal sestavljati šolske knjige. Mož visoke rasti, suhoten, okroglih, rdečih, obritih lic, z resnim, bolj tužnim in skrbnim obrazom, korakal je vsak dopoldan od svojega stanovanja v mežnariji pri sv. Mihaelu v trg in mimo naše hiše v šolo. Ker ni bilo nobene šolske dolžnosti, so zahajali v šolo le otroci tacih staršev, kateri so jih hoteli v šolo pošiljati, največ iz trga, iz okolice le od premožnejših kmetov. Učni jezik je bil nemški, a s kmetskimi otroki, ki so govorili le slovensko, je učitelj tudi slovensko govoril. Mi iz trga smo večinoma že od doma znali nemško. V naši hiši smo med seboj navadno nemško govorili, toda znali smo tudi slovensko. Čutili pa se nismo ne za Nemce, ne za Slovence, ker se za narodnost sploh nikdo ni menil do l. 1848 in nam je jezik le bil sredstvo, da se sporazumemo med seboj /tj. v družini/ in z drugimi. V šoli torej se nismo učili niti črke slovenske brati ali pisati, imeli smo nemški abecednik, nemško čitanko, nemško računico in tudi nemški katekizem.«¹²⁴ Logika je bila v tistem času na marsikaterem

v dvajsetih letih kupil stavbo, v kateri je bila prva šentjurska šola, rojeni na številki 20. Kartín namreč pravi, da je ta hiša nosila številko 19.

¹¹⁹ H. Kartín, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 15.

¹²⁰ Prim. geslo o Dragotinu Ferdinandu Ripšlu v SBL, 9. zvezek, Ljubljana 1960, 106, 107.

¹²¹ H. Kartín, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 15–17.

¹²² Schematismus des Bisthumes Lavant za leto 1851, Celovec 1851, 118. Kot Škoflekov pomočnik se tedaj omenja Janez Munda. V šematizmu za leto 1845 se kot pomočnik šentjurskega učitelja navaja Tomaž Dernjač.

¹²³ F. Rakuša, Slovensko petje v preteklih dobah, Ljubljana 1890, 154. Podatek se nanaša na Avgusta Kuklo.

¹²⁴ J. Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982, 15, 16.

področju življenja še vedno racionalistično neizprosna, celo brutalna: šola je zato, da se otroci v njej naučijo, česar ne znajo od doma; v urbanih okoljih na Slovenskem je to pomenilo predvsem sposobnost vsakršnega občevarja v nemščini. Temeljito znanje nemškega jezika je namreč kar najbolj povečevalo pridobitno sposobnost prebivalstva v prostoru med Alpami in Jadranom. V severnih slovenskih predelih je takšna miselnost zajela vse in vsakršne ljudi: tako je Rudolf Gustav Puff leta 1853 ugotavljal, da komaj tretjina štajerskih Slovencev ni zmožna občevarja v nemškem jeziku.¹²⁵ Na Kranjskem in v Primorju so tako razmišljali v prvi vrsti meščani in tržani, ne pa tudi kmetje.

Smrt je v tistem času učitelje praviloma doletela na službenem mestu, »fluktuacija« pa ni bila posebej velika: od številnih šentjurskih učiteljev 1. polovice 19. st. se le za Jožefa Kristana ve, da je odšel skupaj z župnikom Šeškom v Stari trg (pri Slovenj Gradcu).¹²⁶ Kdor je našel učiteljsko službo, je v njej ponavadi vztrajal do konca. Najbrž je bila konkurenca zelo huda. Odvisnost učiteljev od služabnikov svete cerkve je bila v praksi malone popolna;¹²⁷ kakor kaže Kristanov primer, so se »učne moči« včasih selile kar skupaj z »gospodi«.

Monotoni ritem vsakdanjega življenja so ciklično razbijali sejmi, cerkveni prazniki in slikoviti ljudski običaji,¹²⁸ občasno pa še požari. Razen leta 1797 je rdeči petelin s šentjurskih streh živahno kikirikal še v letih 1759 in 1807.¹²⁹ Ker si ljudje niso znali drugače pomagati, so hiše potem zidali tako, da je stala vsaka zase. Naselje je na ta način sicer izgledalo bolj podeželsko, vendar je bilo varnejše. Drugače pa se vse do 19. stoletja v Sv. Juriju pod Rifnikom ni zgodilo nič takega, kar bi bilo pomembno tudi za širšo okolico: kraj je drevenel v provincialnem dremežu... Kdor je hotel uspeti, je vzel pot pod noge. Maksimilijan Wolf, sin Jožefa Vouka, se je npr. naselil v Slovenj Gradcu. Njegov pravnuk je bil znameniti skladatelj Hugo Wolf.¹³⁰ Večji dogodek je pomenil kvečjemu obisk lavantinskega škofa, ki je birmal. Posebej imenitne birme, ki jih je bilo treba ohraniti v lokalni kroniki, so bile: za časa knezoškofa Leopolda II. Maksimilijana grofa Firmiana leta 1816, za časa knezoškofa Franca Ksaverja Kutnerja leta 1845, za časa »vladike« Antona Martina Slomška pa v letih 1851 in 1858.¹³¹ Razen posameznih lokalno znamenitih rojstev in smrti se je komajkaj drugega zdelo vredno pomnjenja. Kartinova družinska kronika tako npr. poroča, da je 17. junija 1813 v vasi Stopče na hišni številki 7 umrl 113-letni kmet Mihael Gajšek.¹³² Že v 18. stoletju je staro pokopališče okoli farne cerkve postalo pretesno; zato je bila na vetrovnem bregu pod Botričnico leta 1816 zakoličena nova »božja njiva«.¹³³

Nekoliko so si tržani zapomnili tudi vojne z Napoleonom, ki so jih popraskale po žepu: neljubi obisk Francozov je leta 1809 farno cerkev udaril s 50 goldinarji prisilnega posojila, 28. maja naslednjega leta pa je morala lokalna »božja ambasada« oddati še svojo srebrnino.¹³⁴ Okoli podružnične cerkve Sv. Ahaca na Stopčah so Napoleonovi vojaki pokopali nekaj svojih tovarišev, ki so umrli za tifusom. Večinoma so bili po rodu Švicarji. Ker so bili pokojni tujci različne vere, je lokalno prebivalstvo njihovo grobišče doživljalo kot veliko posebnost in se ga je spominjalo še dolgo potem, ko je po več prenovah in preureditvah cerkve oz. njene okolice izginilo.¹³⁵

¹²⁵ J. Apih, Slovenci in 1848. leto, Ljubljana 1888, 20, 21.

¹²⁶ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 16.

¹²⁷ Prim. V. Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem II (1805–1848), Ljubljana 1964, zlasti 144 in dalje.

¹²⁸ Prim. N. Kuret, Iz ljudskega življenja, v: Svet med Bočem in Bohorjem, 140–159.

¹²⁹ J. Curk, n. d., 110.

¹³⁰ J. Kartin, n. d., 6; K. Honolka, Hugo Wolf. Sein Leben, sein Werk, seine Zeit, Stuttgart 1988, 42–44.

¹³¹ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 2, 3. Kutner je leta 1845 birmal 380 oseb, Slomšek pa leta 1858 kar 518.

¹³² H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 1.

¹³³ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 7–9.

¹³⁴ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 1. Štajerska deželna vlada je aprila 1810 terjala od cerkve, da ji izroči svojo srebrnino. Če so hoteli kje obdržati srebrno sakralno posodje, so ga morali odkupiti s srebrnim denarjem. Prim. I. Orožen, n. d., 188.

¹³⁵ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 10, 11. Mogoče je domnevati, da se grobišče ni ohranilo prav zaradi

A kdo je v resnici uspel zato, ker je stanoval »tu« in ne »tam«? Vsak kraj je samo scenarično ozadje, pred katerim se hkrati odvijata drama in komedija posameznikovega življenja. Franc Ipavec je zagotovo bil človek, ki je imel trden namen, da v Sv. Juriju kar najbolj vsestransko uspe. Zakaj si je za svoj dom izbral prav ta starodavni spodnještajerski trg svetniškega imena, ni več mogoče ugotoviti. Morda samo zato, ker se je nekje moral ustaliti in začeti s samostojno ranocelniško prakso. Navsezadnje ni bil več mlad: v začetku septembra 1805 je imel za seboj že več kot 29 let nemirnega življenja, 50 goldinarjev dolga in nikakega premoženja. Precej nevzpodbudna bilanca, ni kaj!

Vrhu vsega se je Franc naselil med ljudi, ki so zaradi svojih značajskih lastnosti vse prej kot »lahki« (prijetni, prijazni in kar je še takšnih besed, ki označujejo človeško dobrodušnost): Sv. Jurij leži na prehodu iz Savinjske doline v spodnještajerski Pragozd, »narodni psiholog« Anton Trstenjak pa o teh ljudeh pravi: »Savinjčan ima najvišje razvit življenjski standard. /.../ Zaveda se svoje gmotne blaginje in se skladno z njo tudi obnaša. Ni ohol, pač pa resnično ponosen in samozavesten. Nekaj aristokratskega ima v sebi in na sebi./.../ Klečeplaznosti ne pozna. Je pa njegova dolina odprta, ni stisnjena med planine; zato je njegov ponos bolj svetovljanski, gosposki, nič hribovske grčav.«¹³⁶ In: »Najsi bodo iz Kozjega, Buč, Pilštanja, Planine ali Dobja, ponosni so. Tak aristokrat je bil dr. J. Hohnjec, nekdanji dvorni kaplan na Dunaju, tak je bil komunist dr. Jože Brilej, ki je svojega nekdanjega uvaljalca v komunizem Jožeta Lampreta po vojni osebno ozmerjal, zakaj se lepše ne oblači, češ zdaj smo vendar mi zmagali in nismo več proletarci. Človek se sprašuje, odkod jemljejo ta ponos. Z domačega 'bogastva' gotovo ne. Iz česa sicer? /.../ Menim, da jim ta ponos ustvarja krajevna in gospodarska osamljenost. Osamljenost ima vselej za posledico obenem osamljeno držo.«¹³⁷ Sicer pa je že Jan Lego v Slovanu leta 1886 štajerske Slovence označil za vesele, ponosne in odločne ljudi.¹³⁸ Prišlek med njimi gotovo nima lahkega dela: če se hoče uveljaviti, je prisiljen sprejeti njihove vrednote in se jim prilagoditi. Premagati mora trdno ukoreninjene predsodke, ki so tako značilni za ljudi z insularnim življenjskim stilom.

Znati se mora!

Franc Ipavec je za svoje ranocelniške oz. padarske opravke dobil prostor v hiši, ki so jo leta 1760 v Sv. Juriju postavili gospodarji Blagovne.¹³⁹ Hitro si je pridobil zaupanje preprostih ljudi; Merk namreč poroča: »Ipavic so začeli uboge vračiti, in so jim malo rajtali, alj pa celo nič, če so videli, da ljudi revšina tere. Ko so ubožčekom srečno na nogo pomagali, so jih prišli tudi premožni radi iskat, in v kratkem so šent Jurski padar Ipavic po širokem sloveli, kakor dobro vedni in ne dragi zdravnik.«¹⁴⁰ Župnik Peter Gelze, ki je novodošlega ranocelca vzel na hrano, mu je dejal: »Spoznam, da bote v našem kraju dosti opraviti imeli, le pri nas ostanite, dobro bo vam in nam.«¹⁴¹ Ranocelec se je podal še h gosposki in ji ponudil svoje usluge, saj tudi aristokracija – vsej svoji imenitnosti navkljub – ni imuna pred boleznijo... To je dobro vedel že Jurij Ipavec, ki se je vsaj nekaj časa moral sukati okoli plemenitih Gusičev. Francu pa je sekira dobesedno padla v med, saj

nekatoliške vere nekaterih Švicarjev.

¹³⁶ A. Trstenjak, *Misli o slovenskem človeku*, Ljubljana 1992, 40. Trstenjak sicer velik del značajskih lastnosti Savinjčanov povezuje z gojenjem hmelja (ki se je začelo v 2. pol. 19. stoletja), vendar ne spregleduje niti starejše podjetnosti, ki da se kaže v velikih kozolcih.

¹³⁷ A. Trstenjak, n. d., 55.

¹³⁸ A. Trstenjak, n. d., 53.

¹³⁹ Opozorili smo že, da je bila hiša, ki je postala dom Franca Ipavca, zamišljena kot neke vrste javna zgradba. Občasno je služila celo za nastanitev čet, ki so šle na italijansko bojišče proti Francozom. Veliki požari, ki so v 19. stoletju večkrat močno prizadeli Sv. Jurij, je niso nikoli poškodovali.

¹⁴⁰ K. Merk, n. d., 135.

¹⁴¹ J. Barle, n. d., 7. K. Merk v n. d., 135, 136, pravi: »Do smerti dobrega pastirja /Petra Gelzeja/ so hodili Ipavic v farovž na kosilo; pa tudi po njihovi smerti svojega dobrotnika pozabili neso. Najdlj so gostokrat verlega zdravnika na grobu rajnega fajmoštra kleče moliti, ker jim dobrote drugače premogli neso. Tako hvaležnost človeka žlahni in naj lepše priporoča.« Vsekakor lep eksemplj iz življenja pravičnega človeka, ki ve, kaj se spodobi! Žal pa župnik tu ne govori kot očividec (»najdlj so«), ampak kot krščanski apologet...

Katarina Schweighofer por. Ipavec

je bil blagovnski vitez dr. Gadolla bolehen mož in je pogosto potreboval medicinsko pomoč. Morda je bil tudi kos hipohondra in je naravnost užival, če se je v njegovi bližini sprehajal »vračitelj«... Dejstvo, da se leta 1799 kot zakupnik gospostva Blagovna pojavlja neki Ignac Pavel Resnik,¹⁴² pa bi pričalo o tem, da je bil mož v resnici bolan in nesposoben za polnokravnega fevdalca, ki neusmiljeno izžema svoje podložnike. Naj bo kakor koli, plemeniti Gadolla se ni počutil prav nič zdravega. O tem posredno pričuje testament, ki ga je sestavil že 1. marca 1814, v svojem 56. letu – oziroma z drugimi besedami: več kot 18 let pred smrtjo! Gadolla je očitno kar naprej umiral, pokopati pa dolgo časa ni bilo mogoče ničesar.¹⁴³ Ipavec je kmalu postal njegov osebni zdravnik.¹⁴⁴ Tako ugleden pacient je samo koristil dobremu glasu šentjurskega ranocelca med aristokrati. Glede na to, da je Frančev varovanec kljub zelo verjetnemu rahlemu zdravju učakal skoraj 74 let, je lahko služil kot dokaz njegovih sposobnosti. Šentjurski ranocelec je mogel ob koncu življenja med svoje kliente vpisati tudi tako ugledno osebnost, kot je bil grof Klement Brandis. Videti je, da so imenitniki še v dobronem delu 19. stoletja bolj zaupali praksi in »dobremu glasu« kakor univerzitetni diplomi.¹⁴⁵

Franc je na Blagovni, kamor je sprva zahajal po zdravniških opravkih, spoznal svojo ženo Katarino Schweighofer, ki je bila rojena na Dunaju 29. aprila 1794.¹⁴⁶ Njenega očeta je uničil

¹⁴² H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 48.

¹⁴³ Prim. dokumente o zapuščinski razpravi za Janezom pl. Gadollo, ki se hranijo v Zgodovinskem arhivu Celje (fond Blagovna, 2. škatla).

¹⁴⁴ J. Barle, n. d., 8. Barle celo opisuje odnos med viteзом Gadollo in Francem Ipavcem kot prijateljstvo. Blagovnski gospod je šentjurskega ranocelca jemal s seboj na potovanja; očitno podoktorjeni vitez ni spadal v vrste stare aristokracije, ki je bila obsedena od svoje nekdanje veličine, saj je znal najti stik tudi z ljudmi iz vrst »tretjega stanu«.

¹⁴⁵ K. Merk, n. d., 151.

¹⁴⁶ D. Pokorn, n. d., 271. Natančen datum rojstva Katarine Ipavec je vklesan na njenem nagrobniku v Šentjurju.

finančni zlom avstrijske monarhije leta 1811 in je kmalu zatem umrl.¹⁴⁷ Ovdovela soproga je morala prevzeti službo domače učiteljice v podeželski graščini viteza Gadolle, da je lahko preživela, s seboj pa je pripeljala tudi hčerko Katarino. Janko Barle, ki je zapisal družinsko izročilo, pripoveduje: »Katarina Schweighofer se je porodila v imoviti dunajski rodovini. Njen oče je bil naobražen gospod, ki je pisal v časopise razne članke o politični ekonomiji. Svoje otroke je dal vsestransko naobraziti in je bil z njimi jako strog. Katarina je govorila dovršeno francosko pa tudi latinsko. S svojimi otroki je šel Schweighofer večkrat na izprehod, a samo enkrat v letu jih je peljal v znano slaščičarno in jim tamkaj kupil raznih slaščic. Ko se je družinica zopet enkrat sprehajala mimo te slaščičarne, a je oče bil v tistem letu že pogostil v njej svojo družinico, je rekla Katarina dovtpno: 'Semel tantum in anno ridet Apollo,' in s tem spravila očeta v tako dobro voljo, da je otroke izjemoma drugič tistega leta peljal v slaščičarno.«¹⁴⁸

Katarina pa ni bila večča samo jezikov, temveč tudi igranja na harfo in klavir. Njen dunajski učitelj jo je imel za zelo talentirano in jo je celo hotel vzeti na svoja glasbena popotovanja.¹⁴⁹ Čudežni otroci, ki jih je poznala in slavila že Mozartova doba, med napoleonskimi vojnami očitno niso prišli povsem iz mode. Prav nasprotno: romantično doživljanje sveta in življenja, ki se je v Srednji Evropi vse bolj uveljavljalo, je brezmejno častilo izraze mladostne nadarjenosti, ki jih je razumelo kot znamenja poklicanosti in izvoljenosti – oz. z eno besedo: genialnosti. Ker je bil Franc svoji soprog sposoben (in tudi pripravljen) priskrbeti špinet, se je Katarina takoj ogrela zanj.¹⁵⁰ V »gluhi lozi« spodnještajerske province je takšen ženin zanj pomenil vsaj toliko kot Apolonov smehljaj v cesarskem mestu.

Franc in Katarina sta sklenila zakonsko zvezo 21. februarja 1814. V šentjurski farni cerkvi ju je poročil administrator Mihael Šešek, v vlogi ene od prič pa najdevamo celjskega kirurga Matijo Ipavca.¹⁵¹ Franc je medtem očitno uspel urediti odnose z imovitim bratom. Mladoporočenec je ob vstopu v zakonski stan »utajil« dve leti in pol svojega burnega življenja; tako poročna knjiga navaja, da naj bi bil ob poroki star natanko tri desetletja in pol! Zato pa si je nevesta eno leto dodala; po poročni knjigi naj bi ji bilo že 21 let... Ne glede na te zvijačice pa je bil zakon srečen in kmalu tudi »konzumiran«; 20. maja 1815 je bil krščen Katarinin in Frančev prvorojenec Alojz,¹⁵² ki je že v mladih letih pokazal izjemno glasbeno nadarjenost.¹⁵³

Z vstopom v zakonski stan šentjurski ranocelnik vsekakor ni izboljšal svojega gmotnega položaja. Prej ko ne ga je celo poslabšal, saj Barle poroča, da je moral čez čas vzeti pod streho tudi taščo. Ta je potem, ko je na Blagovni prenehala poučevati mladega viteza Franca Gadollo in njegovo sestro Wilhelmino, odšla k Auerspergom na Šrajbarski Tum pri Krškem.¹⁵⁴ Morda je imela tam od časa do časa – npr. ob počitnicah – kaj opraviti celo z najstniškim grofom Antonom Aleksandrom Auerspergom, ki se je pod psevdonimom (Anastasius Grün) proslavil kot pesnik, s pravim imenom pa kot politik. Po koncu te službe se je nekdanja Dunajčanka in zdaj že precej priletna gospa Schweighofer naselila v Sv. Juriju.¹⁵⁵ Saj: kraj je bil lep in okolica idilična – da bi le ljudi ne bilo!

Toda najverjetneje so bile 37-letnemu mladoporočencu Francu kakršne koli imovinske špekulacije na »ženitnem trgu« tuje, časa za ljubezenske šale in norčije pa tudi ni več imel na

¹⁴⁷ J. Barle, n. d., 12.

¹⁴⁸ J. Barle, n. d., 12.

¹⁴⁹ J. Barle, n. d., 13.

¹⁵⁰ O tem poroča ustno izročilo družine Ipavic – razgovor s Tatjano Slavec 17. maja 1995.

¹⁵¹ Poročna knjiga šentjurske župnije za leta 1785–1835, str. 95. Hrani Škofijski arhiv v Mariboru.

¹⁵² Krstna knjiga šentjurske župnije za obdobje 1806–1836, str. 87.

¹⁵³ J. Barle, n. d., 13.

¹⁵⁴ J. Barle, n. d., 13. Schweighoferjeva se je z Auerspergi utegnila seznaniti na Blagovni, saj je bil grof Reichard Auersperg v letih 1812–1813 celjski kresijski glavar (I. Orožen, n. d., 279).

¹⁵⁵ Zdi se, da je bil Katarinin gmotni položaj po poroki s Francem Ipavcem trdnejši kot položaj njenega brata Johanna v prestolnici ob lepi modri Donavi; zato se je gospa Schweighofer večer svojega življenja odločila prebiti v spodnještajerski provinci.

pretek... Premoženje je nameraval pridobiti s svojo večino. A videl je, da mu z vsakodnevno prakso, ki ga je poniževala na raven navadnega padarja, ne bo uspelo; zato se je odločil vse staviti na eno karto: z enim zamahom se bo povzpел med ugledne in spoštovane ljudi ali pa se bo dokončno pogreznil v blato, v brezimnost, v brezperspektivnost...

Vitez Gadolla je Ipavca некоč vzel s seboj na Dunaj.¹⁵⁶ Vsak fevdalni gospod je imel v cesarskem prestolnem in glavnem mestu od časa do časa kaj opraviti; če nič drugega, se je bilo treba seznaniti z modnimi novostmi in norostmi, saj se vsak pristen podeželan – še posebej pripadnik privilegirane družbene plasti – kot hudič križa boji očitka provincializma... Frančev vnuk Benjamin je pozneje Emanu Pertlu pripovedoval, kaj se je o dogodkih, ki so sledili, ohranilo v družinskem izročilu: »Bilo pa je tako, da je mojega dedka zelo imelo, da bi že na pol slepim odpravljal sivo mreno. Zvedel je namreč za neko posebno metodo, ki menda niti ni bila tako težavna in tvegana, bolniku s sivo mreno pa je bilo z njo mnogo pomagano, saj je spet spregledal. Da takšna metoda nekrvave operacije sive mrene zares obstoji, mu je bilo znano iz takratnih uradnih sanitetnih biltenov za podeželske ranocelnike. Končno je zvedel za nekega renomiranega dunajskega očesnega zdravnika, ki se je bavil z zdravljenjem sive mrene; imel je 'zlato prakso', saj so k njemu očesni bolniki kar drveli. Prebadal jim je roženico in nato 'pogreznil' sivo mreno v očesno steklovino. Toda priti v stik z imenitnim operaterjem ni bilo lahko, še teže, da bi ti na lepem zaupal in razložil zdravilno metodo, posebno takšno, s katero vračaš slepcu vid.«¹⁵⁷ Nihče si namreč noče delati konkurence, Franc pa je tudi vedel, da je obvladovanje operacije sive mrene zlata jama... Profesor, pri katerem se je kanil poučiti o vsej zadevi, je bil znameniti Georg Joseph Beer.¹⁵⁸ Šentjurski ranocelec se je nemudoma podal v njegovo stanovanje. A zdaj stvari niso bile tako preproste kot pred leti pri Saulu v Gradcu: prvi naskok se ni posrečil... Ko je slavni univerzitetni profesor izvedel, da pred seboj nima doktorja medicine, prišleka s podeželja sploh ni hotel sprejeti. Še zlasti ne v zvezi s »transferjem znanja«, ki zadeva operacijo sive očesne mrene...¹⁵⁹

Franc pa se ni vdal. Povpraševal je na Dunaju o Beeru in izvedel, »da je jako lakomen na denar. 'Bodete morali malo namazati, pa bode šlo!' – mu je rekel eden, ki je profesorja dobro poznal.«¹⁶⁰ Naslednjega dne je podjetni šentjurski ranocelec spet potrkal na vrata proslavljenega očesnega zdravnika. Žepe si je napolnil s cekini, ki jih je zaslužil v svoji dotedanji praksi. To pot so se dveri odprle le malo bolj na široko – a Ipavec se je kljub temu odločil za vsako ceno zrniti skoznje... Najprej je bilo treba prepričati služkinjo. Ker je bil Franc v aristokratskih krogih že čisto domač (kar je bila posledica pogostih obiskov na Blagovni), mu je stvar šla gladko od rok in ust: predstavil se je kar za »imenitnega vlastelina«... A prepustimo besedo njegovemu vnuku Benjaminu: »Pa veste, moj dedek je tej gospodični odigral prav po 'šavšpilersko' nekaj elegantnih poklonov z ljubeznivo kretnjo in že je zdrknil izdaten zlatnik v žepek prikupnega predpasnička. V neizmerni zadregi je vsa rdeča v obraz s 'kniksom' sladko povprašala – s čim bi vam pa mogla postreči, gnädiger Herr?! Recite, Fräulein Marie, g. profesorju, da želi imeniten vlastelin 'Sondervisite'! Se bom potrudila, milostljivi gospod, je malce v zadregi zažgolela Fräulein Marie.

In veste, ni šlo tako gladko! Moj dedek je namreč šele po daljšem molku slišal godrnjanje in vmes zadirčno robantenje nad drobečim glasom gospodične Marie – da to vendar ne gre, naj

¹⁵⁶ K. Merk v n. d. (str. 142) poroča, da se je Ipavec zdravljenja oči naučil leta 1820, vendar letnica zagotovo ni točna, ker je bil tedaj profesor Beer že prizadet od kapi in nesposoben za opravljanje svoje prakse. Vsekakor se je moral Franc Ipavec pri njem oglasiti pred letom 1819, ko ga je zadel mrtvoud. Beer je novoustanovljeno dunajsko stolico za oftalmologijo zasedel leta 1812.

¹⁵⁷ E. Pertl, n. d., 24, 25.

¹⁵⁸ J. Barle, 9; za podatke o dunajskem profesorju G. J. Beeru (1763–1821) glej Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker, I. zvezek, München-Berlin 1962, 422–423.

¹⁵⁹ Zdravniki so znanje, ki je omogočalo bogastvo, ljubosumno skrivali pred konkurenco, zato ni čudno, da so se posamezni medicinski postopki iz roda v rod prenašali znotraj družine oz. »dinastije«. Tudi v Beerovi družini ni bilo drugače: profesorjev zet je bil znani očesni zdravnik Friedrich von Jaeger (Jäger).

¹⁶⁰ J. Barle, n. d., 9.

čaka, ali pa pride drugič... Kar oba tam zadaj obmolkneta in kmalu zatem je odločneje zabrundal malone čisto drug glas – dann soll er halt eintreten! Če bi vstopili, gospod profesor vas že čaka!«¹⁶¹

Beer se je najbrž nemalo začudil, ko je kot »imeniten vlastelin« predenj stopil človek, ki je bil še prejšnji dan čisto navaden ranocelec iz province. Benjamin Ipavic pripoveduje dalje: »Nekaj časa profesor še sedi pri svoji mizi, kot da prišleca niti slišal ni, čeprav ga je ta z vso spoštljivostjo pozdravil. Tako sta se oba znašla, veste, in einer stummen Szene. Moj dedek je že malone spregovoril, vendar prične vtem profesor nadušljivo kašljati in skoro vzbujati sočutje seiner Gebrechlichkeit halber; veste, hm, saj to je bil bloss tak knif starega lisjaka. No, moj dedek stvari tudi ni jemal preveč resno in je menda nehote malo pocingljal s svojimi zlatniki. In glej, profesorju se je kašelj polegel in ta hip je začel die Ohrwascheln spitzen. Ali ni to zabavno, kaj pravite?! Moj dedek mu je nato sila počasi obrazložil, v čem bi bila ta Sondervisite. Pri tem je profesorja znova pričel grabiti kašelj, dedek pa je kar zarožljajl z zlatniki in mu hkrati namignil, da bo honorar za to izredno vizito primeren. 'Kako to mislite, padar?' je kašljaje zlogoval čudodelni operater sive mrene po starem in nekrvavem načinu.

Ja, veste, včasih si moral biti konkreten. Zato je moj dedek zlatnike položil ne preveč simbolično, tako veste, kot pri 'ofru', operaterju na mizo. Ta pa je omalovaževalno zamahnil z roko, češ, kaj meni mar za vse to! Dedek je profesorjevo gesto prezrl in ta hip odločno stresel iz žepa vse svoje rumene novce – in vidite, hm, man kann nicht ahnen, wissen sie, er war halt in einer schlechten Stunde – in profesor je prav tisto uro opravil z mojim dedkom einen Sondercursus de morbis ophthalmicis implicite cataracta operatione curandis.«¹⁶²

Benjaminu Ipavcu seveda ni mogoče zameriti, če je na večer življenja – že več kot osemdesetleten¹⁶³ – zgodbi dodal kakšno podrobnost in jo tako naredil še mikavnejšo. Dogodek, ki je njegovi družini omogočil vzpon, je bil nepozaben. Družinske tradicije nastajajo in se prenašajo iz roda v rod prav zaradi takšnih vedno vnovičnega spominjanja vrednih trenutkov, ki naravnost silijo k živopisnemu obujanju davnih znamenitosti.

Franc je potem nekaj časa obiskoval Beerova predavanja in si kupoval svinjske oči, da je na njih preizkušal pridobljeno znanje.¹⁶⁴ Ničesar ni hotel prepustiti naključju. Njegova usoda je še vedno visela na nitki in ni bilo jasno, kam se bo tehtnica pravzaprav nagnila – k triumfu ali k finančnemu in siceršnjemu polomu... Zakaj s tem, da je postal Ipavec »velik veščak« za operacijo sive mrene, je naredil šele pol poti do uspeha. Pojavilo se je nič manj pomembno vprašanje: kako bodo ljudje izvedeli, da zna narediti čudež – slepim vračati vid?¹⁶⁵ Ker časniki med množice podeželskega prebivalstva še niso prodrli, bi bilo oglaševanje v njih metanje denarja skozi okno. Šentjurski ranocelec, ki mu ni mogoče očitati pomanjkanja domiselnosti, se je stvari lotil drugače: iztaknil je nekega slepega berača in mu odrinil primeren honorar za to, da se je podvrgel operaciji.¹⁶⁶ Siromak, ki je spregledal, je s tem izgubil važen vir dohodka, saj se je ljudem poslej manj smilil... Benjamin Ipavic poroča, kako je le malo manjkalo, da ni berač od njegovega dedka zahteval še večje vsote kot Beer!¹⁶⁷ Prosjachenje je pač bilo način preživetja, če ne celo gospodarska dejavnost.

¹⁶¹ E. Pertl, n. d., 25.

¹⁶² E. Pertl, n. d., 25, 26.

¹⁶³ Benjamin Ipavic (1878–1962) je Pertlu navedeno zgodbo pripovedoval leta 1961; glej v: E. Pertl, n. d., 32 (opomba 4).

¹⁶⁴ J. Barle, n. d., 9.

¹⁶⁵ V resnici seveda ni šlo za nikakršen čudež, saj je bila operacija sive očesne mrene, kakršno je obvladal Franc, že dolgo uveljavljena v praksi vrhunskih zdravnikov. E. Pertl pojasnjuje, da je bila takšna operacija v bistvu znana že starorimskemu zdravniku Celsu, na prehodu iz 18. v 19. stoletje pa so jo modificirali Karl Anton von Willburg, Antonio Scarpa in Buchhorn. Šlo je za prebadanje beločnice (od Buchhornovega priporočila leta 1805 pa roženice), nakar je operater motno lečo potisnil v očesno steklovino. Pacient si je potem priskrbel primerne naočnike in nekaj časa videl, slej ko prej pa je popolnoma oslepel. Glej v: E. Pertl, n. d., 26.

¹⁶⁶ E. Pertl, n. d., 26; J. Barle, n. d., 9.

¹⁶⁷ E. Pertl, n. d., 26.

Vendar tudi berač, ki ga je Franc podkupil, ni bil od muh: poslej je našel torišče svoje dejavnosti v oznanjanju čudodelnih sposobnosti šentjurskega ranocelca po vsem Štajerskem, Koroškem in Kranjskem. Ipavec je kmalu postal znan celo na Hrvaškem.¹⁶⁸ Seveda je računal predvsem na revnejše paciente s podeželja, toda tudi v mestih operaterjev sive mreže ni bilo ravno na pretek. Ipavčev najbližji konkurent je bil menda šele v Ljubljani – kirurg Ferdinand Černič, ki je povsem »povozil« znamenitega tekmeča, prvega slovenskega očesnega zdravnika dr. Ludvika Gerbca. Slednji je zato postal popoln »terapevtski nihilist« in se zapisal devizi: »Use skep je ena figa.«¹⁶⁹ Svobodni trg je hitro pokazal svoje zobe: tudi v medicinskih opravilih in veščinah so se obdržali zgolj najmočnejši in najpremetnejši. Franc Ipavec je vsekakor sodil mednje. Ko je leta 1858 umrl, so sorodniki na nagrobniku njegov status označili z nadvse imenitnim in ponosnim nazivom »praktični zdravnik«, ki je bil praviloma pridržan za doktorje »vesoljne medicine«... To pa še ni vse, saj se Franc v krstnih knjigah šentjurske župnije večkrat pojavlja kot »dr.« – npr. ob rojstvu hčerke Amalije Katarine in sina Benjamina v drugi polovici dvajsetih let! Mož je bil očitno svojevrsten »doktor samouk«. In povsem samoumevno je, da ima njegova žena v očeh duhovnika, ki je sukal pero po matičnih knjigah, pravico do enakega naslova. V šentjurskem trgu je bila Katarina nič manj kot »gospa doktor« ali vsaj »kirurginja«!¹⁷⁰

Francjeva praksa je bila tako utečena, da jo je prevzel pravi doktor dunajske univerze – sin Gustav (in tako po ugledu kot po zaslužku se mu je to več kot splačalo). Pa tudi vnuk Josip je še bil znan kot specialist za oči. Torej: znati se mora!¹⁷¹

Čud(odel)ni ranocelc in njegova klientela

Karol Merk z zanesenimi besedami opisuje uspeh šentjurskega ranocelca ter v mavričnih barvah slika njegove nesmrtnosti: »Dobri Ipavic neso ljudem prerajtali, so tudi radi poterpeli, če ni bilo hitro gotovega denarja, kakor se rada kmetom godi. Imeli so pa tudi bolnikov ne le polno hišo, marveč tudi nadevane voze, ktere so jim v ozdravljenje vozili iz vseh krajev spodnje Štajarske, iz Koroške in tudi Krajnske dežele, naj več pa iz Hervatskega. Vsak teden po dva dni so doma zdravilili; in če si take dni skoz šent-Jurski terg hodil, in vse te revne, slepe in kruljave videl, kateri so krog padarjeve hiše sedeli in ležali, bi si bil lahko mislil, kako je bilo o času Kristusovem v mestu Kapernavm. Res da neso vsega izterjali, gostokrat tudi brez vsega plačila ostali, pa za to le neso bili na zgubi.«¹⁷²

Ipavec je torej delal in imel potrpljenje. Bil je dovolj izkušen, da je vedel, kako zelo je odvisen od »dobrega glasu«. Ker si preprosti podeželani kakršnega koli resnega ozdravljenja brez božje pomoči nikakor niso mogli predstavljati, je v njegov javni »image« sodil tudi videz velike privrženosti sveti cerkvi. O njegovem občudovanju Franklina med »prostim narodom« ni bilo dosti sledu. To je bila docela zasebna stvar. Iz orumenelih listov Drobtinic, na katerih Merk poroča o njegovih podvigih, moremo razbrati, kakšna je bila mentaliteta tedanjega prebivalstva. Pričevalec namreč pravi: »Dvoje reči po navadi stori, da se prosti ljudje zdravnika k hiši boje, in tako dolgo odlagajo po lečnika poslati, da je prepozno: ako vračitelj Boga ne pozna, in od njega ne zine, in pa še izvedo, da mora krava od hiše, če zdravitelj k hiši pride. Žalibog, da veliko lekarjev in zdravilskih doktorjev Boga zgubi, dokler ljudem pomoči išče; se uči telo spoznavati, in od same domišljene razumnosti tako na duši oslepi, da duše v človeku ne zasledi, ki telesu moč in življenje daja. Taki sleparji le po zemlji lazijo, in višej ne pogledajo; česar ne otipajo in ne ošlatajo, tudi ne verjejo. Takim je živinčine in človeče ene verste in enake vrednosti stvar. /.../ Kakor se kmetje dragih

¹⁶⁸ J. Barle, n. d., 9.

¹⁶⁹ E. Pertl, n. d., 27.

¹⁷⁰ Krstna knjiga šentjurske župnije za leta 1806–1836. Hrani Škofijski arhiv v Mariboru. Prim. vpise ob krstu Marije Katarine Černovšek 1. januarja 1823, Amalije Katarine Ipavec 8. junija 1827 in Benjamina Ipavca 24. decembra 1829.

¹⁷¹ To geslo, ki simbolizira iznajdljivost meščanske dobe, je pri nas najglasneje izrekel Luka Svetec. Prim. F. Šuklje, Iz mojih spominov II, Ljubljana 1929, 106.

¹⁷² K. Merk, n. d., 139.

zdraviteljev – tako se gospoda v boleznih Boga boji. Kmetič reče naj poprej po gospoda poslati, gospoda pa po doktorja, in obledi, če ji kdo posvetuje, naj v hudi bolezni tudi na Boga pomisli.«¹⁷³

Šentjurski ranocoolec je torej moral najprej premagati odpor preprostega ljudstva do zdravnikov – kar je storil s »čudežem«, ko je vsem in vsakomur znani slepec po njegovi operaciji spregledal.

Važen dejavnik Ipavčevega uspeha pa so bile tudi zmerne cene njegovih uslug. Ne samo Beer, temveč zdravniki nasploh so bili v tistem času znani kot sila pogoltni ljudje, kajti Merk opozarja: »So pa tudi lekarji, katerih bogovi so denarji.«¹⁷⁴ Medtem ko brezverci s svojim zdravljenjem škodijo človekovi duši, malikovalci zlatega teleta udarijo po mošnji; nekateri zdravniki imajo celo svoje bolnike na vesti, saj jih iz svojih sebičnih (tj. pridobitnih) interesov ne opomnijo, kdaj je čas za božjega služabnika – in tako ljudje vse do neizogibnega konca upajo na ozdravljenje ter plačujejo malopridne »vračitelje«... Merk ob tem svareče dviga svoj pravičniški prst: »/N/e samo vest, tudi cesarska postava jih /=zdravnike/ veže bolnika, kterega v tretje obišejo, na prijemo svetih zakramentov opomniti; če bi pa tega čuti notel, obiskovanje prenehati. Alj Bogu se usmili, da je redek zdravnik, ki bi bil bolnemu dušen prijatelj. Tako dolgo nevaršino prikrivajo, da duša na jeziku sedi, in bolnika neusmiljeno ukanijo. Naj hujše je pa to, da se domači na doktorja zanašajo in izgovarjajo, rekoč: Bo že doktor rekel, kedar bo sila. Doktor brezbožni pa ne reče, in tako den za dnevom, ura za uro poteče, smert pa čakati neče, in uboga duša gre brez popotnice v večnost. Jeli bo pokojni takega lekarnika hvalil? Ali ne bo svojih domačih z mutastim zdraviteljem vred v pekli vekomaj klel? Takim pozabljenim bolnikom se na smertni postelji beseda Jezusova žalostno dopolni: 'Človekovi sovražniki bojo njegovi domači,' in pa vračitelj, ki nima nijene vesti, ter truplo v zemljo, dušo pa v pekel spravi.«¹⁷⁵ Za sveto vero vneti mož je kajpak pozabil pristaviti, da zaradi bojazni pred smrtjo nihče ne kliče rad duhovnika k bolniku, poleg tega pa je zamolčal, da tudi »gospodov« obisk nekaj stane... Ekonomija preživetja je bila ljudem 19. stoletja v vsakem primeru bližja od ekonomije zveličanja. In če je že bilo treba premagati psihološki odpor do zdravnikovega obiska in ga bolj ali manj drago plačati, potem je šlo »vračitelju« zaupati vsaj na polju njegove strokovnosti.

Poleg tega ni mogoče spregledati še nečesa: mnogi duhovniki so v 19. stoletju s tesnobo gledali na večanje števila zdravnikov: ta poklic je bil – enako kot njihov – potreben praktično vsakomur. Poprej služabniki svete cerkve kakšnega resnega poklicnega tekmeca niso imeli: z vsemi in vsakršnimi ljudmi so se poleg njih srečevali zgolj zaradi narave svojih opravkov nujno neprijetni »organi« (sodstvo, dajatve itd.). Zdravniki so s svojo dejavnostjo hote ali nehote omajali zaupanje v tradicionalno ureditev sveta,¹⁷⁶ kakršna je bila po srcu velikemu delu duhovništva, ki je sebe sredi 19. stoletja na Slovenskem še vedno v prvi vrsti doživljalo kot stan in ne kot poklicno skupino. Zato ni čudno, da sta Merk in Slomšek iz Franca Ipavca poskušala narediti »izgled keršanskega zdravnika«:¹⁷⁷ mož je bil na daleč znan in priljubljen, obenem pa se je dovolj opazno razlikoval od svojih poklicnih tovarišev po zmernih finančnih zahtevah do pacientov in po tem, da uspehov njegovih rok ni takoj prekrila zemlja, kakor se je sicer dogajalo mnogim medicinskim »veščakom«. Za oba posvečenca je bil na dlani sklep, da je za šentjurskim

¹⁷³ K. Merk, n. d., 138, 139. Za dobre vernike so mnogim duhovnikom veljali le reveži in nevedneži, medtem ko naj bi bila gospoda večinoma pokvarjena. Podobno ideologijo je uporabilo tudi slovensko narodno gibanje: pripadniki višjih slojev naj bi bili več ali manj potujčeni, prave Slovence pa se najde le med kmeti. Način razmišljanja je bil torej povsem enak; verjetno tudi zato, ker so imeli »možje v črnem« veliko vlogo pri »prebujanju prostega naroda«.

¹⁷⁴ K. Merk, n. d., 139.

¹⁷⁵ K. Merk, n. d., 140.

¹⁷⁶ Na to opozarja tudi velika vloga zdravnikov v slovenskem narodnem gibanju; zdravniki, ki so prihajali v vsakodneven stik s »prostimi narodom«, niso bili deležni tolikšnega nezaupanja kot advokati in so zato lažje razširjali nove ideje. Bleiweis je kot veterinar užival med preprostimi ljudmi velik ugled že zaradi svoje uspešnosti v poklicu. Njegova stroka je bila v 19. stoletju, ko je bilo kmetijstvo – tedaj gospodarska dejavnost pretežnega dela prebivalstva na Slovenskem – še zelo odvisno od živalskega »dela«, dobesedno življenjskega pomena. Ker ni prizadevala človeških duš, njen razmah duhovnikov ni navdajal z nelagodjem in so ga lažje akceptirali.

¹⁷⁷ Takšen je namreč podnaslov Merkovega spisa o Francu Ipavcu v Drobntinah.

ranocelcem morala stati božja previdnost. Ipavec se takšnega pollašanja leta 1861 ni mogel več braniti, saj je bil že mrtev, najbrž pa – praktičen, kot je bil – ne bi imel nič proti reklamiranju svoje sposobnosti in dokumentiranju svojih podvigov.

Vsekakor je večanje pomena zdravnikov v slehernikovem življenju opozarjalo na sekularizacijo družbe, ki je hodila pod roko z modernizacijo. Duhovniki so zato napeli vse sile, da bi preprečili popolno zaupanje preprostih ljudi v medicinsko stroko, ki je bolezen pojasnjevala kot bolj ali manj »naravno« motnjo v delovanju organizma, kot poškodbo in kot nesrečen slučaj, ne pa kot božjo kazen. Prostori božjega poseganja v vsakdanje življenje bi se s pristajanjem na takšne razlage hudo skrčili, kar bi nujno vodilo k zmanjšanju pomena in vloge cerkvene hierarhije.¹⁷⁸ Ta se zato ni mogla ukvarjati le z nedolžnim svarjenjem pred moralnimi in strokovnimi napakami posameznih zdravnikov – torej ljudi z imenom in priimkom –, temveč je tu in tam zašla kar v neprikrito sejanje splošnega nezaupanja proti »vračiteljem« kot poklicni skupini. Celo svetopisemski citati so prišli prav v propagandni akciji zoper »doktorje brezbožne«. Mogoče je trditi, da so k oblikovanju nezaupljivega pogleda preprostih ljudi na »uradno« medicino posvečeni možje v črnih oblačilih odigrali veliko vlogo. Zdravniki so bili za mnoge duhovnike simbol sekularizirane moderne družbe, kakršni je veljalo nasprotovati...

Šentjurskemu ranocelcu, ki je bil po Merkovem in Slomškovem mnenju atipičen predstavnik svojega poklica – njegova uspešnost namreč ni rušila ugleda svete cerkve in njenih služabnikov –, hvala obeh duhovnih gospodov ni škodovala. Ravno nasprotno! Navsezadnje samo po njuni zaslugi vemo, da je Ipavec uporabljal terapevtske prijeme, ki so se v njegovem času zdeli skrajno čudni, dandanes pa jih vsaj avantgarda zdravniške stroke že priznava kot koristne. V Merkovem spisu najdemo npr. tole precej kruto prigodo, ki prej ko ne prihaja naravnost izpod Slomškovega peresa: »Hudo delo ima ranocelec: bolečine delati, divje meso rezati, gnile rane trebiti in obrezovati, in dobro bi bilo vse tako rahlo in hitro storiti, da bi betežnik ne čutil. Lepo so Ipavic znali terpince motiti in jim pomanjšati bolečine. Moj rajni dedek so sirove klade v vinograd nosili, in v zatilniki tako hudo bolečino dobili, da jim je rastlo divje meso, in so jih morali k šent-Jurskemu padarju peljati. Hudo so domače okregali, rekoč: 'Še le zdaj mi siromaka pošljete, kedar je že gniti začel! Kako bo starček hude bolečine prestal, ki ima toliko rano in pa gnilo meso. Hočem poskusiti, če bote le mogli prebaviti.' Tako so Ipavic djali, in peljali bolnika v gornjo sobo, kder je glasovir (fortepiano) stal, kterege dedek še videli in tudi slišali neso. Rečejo glasovir odpreti, in se bolniku poleg usesti, pa lepo v igro kijčekov gledati, ter poslušati ubranih strun mile glasove. Eno domačih je igralo, dokler so Ipavic rano rezali; huje ko je rana pod nožem pekla, slajše je muzika po glasoviri tekla. In ko so ranocelec svoje hudo delo srečno dokončali, se dedek še neso naveličali čudne muzike gledati in poslušati. Radi so doma otrokom pripovedali, kako je bilo hudo deržati, pa tudi veselo poslušati. Pač smo želeli otroci tako lepo muziko slišati, toda muke take ne poskušati. Blagor pa možu, ki ima serce in glavo za to, da ljudem bolečine polajša, kakor so Ipavic znali.«¹⁷⁹

Glasba kot terapija za bolečine telesa? V 19. stoletju je bila priznana samo za sredstvo lajšanja duševnih muk. A vrti, spreminja čas se brez prestanka...¹⁸⁰ Včasih ni treba biti genij, da človek postane vizionar: samo razsoden je treba biti. Zlasti v skromnih razmerah, ki itak same od

¹⁷⁸ Potem ko je Jožef II. onemogočil katoliško cerkev kot dejavnik, ki bi mogel po svoji volji vplivati na politiko habsburške monarhije, je »gospode« vsako nadaljnje zoževanje manevrskega prostora v družbi hudo prizadevalo. Toda modernizacija življenja je sama po sebi pomenila – in celo terjala – sekularizacijo mnogih sfer človekovega bivanja. Razlog je bil preprost: cerkev se je prepočasi prilagajala znamenjem časa, posamezne stroke pa so se zelo specializirale; le še redki posamezniki so mogli dosegati uspehe v več disciplinah hkrati.

¹⁷⁹ K. Merk, n. d., 140, 141. Ker je bil Merk po rodu iz Slovenske Bistrice, je jasno, da bi njegov dedek težko prišel pod kirurški nož šentjurskega ranocelca, zelo lahko pa se je to zgodilo s Slomškovim starim očetom po materini strani Gregorjem Zorkom iz Črešnjic. Zaradi dejstva, da je poimensko neznan Slomškov ded po očetovi strani umrl že pred letom 1798, je jasno, da nanj v tem primeru ne gre računati. Prim. F. Kovačič, Služabnik božji Anton Martin Slomšek, knezoškof lavantinski, I. del, Celje 1934, 14.

¹⁸⁰ Prim. literaturo o glasbeni terapiji, ki jo navaja K. Blaukopf v knjigi Glasba v družbenih spremembah. Temeljne poteze sociologije glasbe, Ljubljana 1993, 205 in dalje.

sebe silijo k domiselnosti. Duhovniki pa seveda sodijo, da za vsako navdahnjeno mislijo stoji ljubi Bog... Na koncu koncev je to njihov poklic.

Mogoče si je predstavljati, da Frančevi soprogi Katarini ni bilo niti malo lahko. V mladosti se ji je nasmihal Apolon in jo vabil k umetniški karieri, a iz vsega tega ni bilo nič. Tudi čudežni otroci morajo odrasti in tedaj se čarobnost njihovih življenj razblini. Namesto prapodobe Clare Wiece je Katarina postala soproga podeželskega ranocelca in mati vedno številnejših otrok, ki so se vrstili drug za drugim: skoraj natanko dve leti za Alojzom se je rodila Ivanka oz. Jeannette (Žanetka), ki je bila krščena 5. maja 1817. Njeno uradno ime je bilo nadvse imenitno in se je glasilo Marija Ana Johana. 1. oktobra 1818 je bila krščena naslednja hčerka, ki so jo poimenovali za Marijo. 22. aprila 1822 ji je sledila Karolina Jožefa, ki je kmalu umrla. Enaka usoda je doletela tudi 30. maja 1824 krščeno Karolino Marijo in Rajmunda Alojza, ki je v krščansko občestvo vstopil 31. avgusta 1825. Naslednja hčerka, Amalija Katarina, je bila krščena 8. junija 1827. 24. decembra 1829 se je Katarini in Francu Ipavcu rodil sin Benjamin, 15. avgusta 1831 pa še poslednji otrok, ki je dobil ime Gustav...¹⁸¹ Za botra nadaljevalcev svojega rodu sta šentjurski ranocelec in njegova soproga največkrat izbrala uglednega tržana in soseda Franca Černovška, ki je stanoval v hiši s številko 19, in Marijo Zabukošek.

A reči je treba, da bi se stvari za Katarino prav lahko zasukale še slabše: Franc je čez čas poskrbel ne samo za špinet, temveč celo za pravi klavir. Res je morala njegova soproga kdaj pa kdaj igrati tudi v terapevtske namene, vendar se na svetu godijo še hujše reči... Sicer pa pojavljanje otrok z več imeni najbrž opozarja na razmeroma dobro gmotno stanje družine: več imen poudarja človekovo imenitnost. Vrhu vsega je ime Karolina, ki se v družini šentjurskega ranocelca pojavi v dvajsetih letih, pomenljivo: nosila ga je poslednja izmed štirih žena cesarja Franca II./I. S takšnimi »vezili« revni otroci pač ne bi imeli kaj početi.

Do leta 1827 si je Ipavec že toliko opomogel, da je hišo, v kateri je stanoval, tudi kupil in jo povsem prenovil.¹⁸² O tem pričujejo tudi vpisi v zemljiško knjigo.¹⁸³ Največjo postavko v njej predstavlja parcela s hišo in vrtom v izmeri 93 kvadratnih klafter.¹⁸⁴ Franc po premoženju kajpak nikoli ni dosegel imovitega brata iz Celja, vendar je kljub temu živel več kot spodobno. Dokler je bil živ, ni bilo na njegovih nepremičninah nikakih intabulacij. Vsekakor je prav lahko razumeti, zakaj je dal nad vhodna vrata v svojo hišo vzdati kamen s ponosnim monogramom F. I. 1827. Stavba je postala zgodovinsko pomembna: njen lastnik je bil človek z imenom in priimkom. O njem so se spletale zgodbe, ki so včasih dobile značaj pravih legend. Ni bil zgolj eden od mnogih »tržanov brez posebnosti«, kakršnih je bilo mogoče srečati v vojvodini Štajerski na tisoče.

Tudi sokrajani so svojega ranocelca očitno doživljali kot veliko posebnost; zanje je bil malone človek z drugega sveta. Zato ni presenetljivo, da ga le izjemoma najdevamo v vlogi botra. Franc je tako botroval dvema sinovoma Andreja Regule s Primoža in nezakonskemu otroku Marije Polc (to dejanje je bilo po vsej verjetnosti zgolj posledica usmiljenja). Gospa Katarina pa je bila botra otrokom iz Regulove in Černovškove hiše. Ker se Andrej Regula pojavlja kot boter otrok Franca Černovška, je krog dejansko že sklenjen.¹⁸⁵ Vidimo, da je bila Ipavčeva družina ožje povezana le z redkimi prebivalci šentjurskega trga in njegove okolice. Temu se ne gre čuditi; če izvajamo vsakdanje – poklicne in siceršnje socialne – opravke, je v resnici težko najti stikališča med življenjskim slogom Ipavcev in večine drugih šentjurčanov, ki so bili zatopljeni v svoje obrtniško in trgovsko pridobitništvo.

¹⁸¹ Prim. krstno knjigo šentjurske župnije za leta 1806–1836.

¹⁸² J. Curk, n. d., 110; J. Kartin, n. d., 6; J. Barle, n. d., 7. Viri si nekoliko nasprotujejo: Kartin trdi, da se je Ipavec šele leta 1827 vselil v hišo, ki so jo postavili Gaisrucki, Barle pa pravi, da je ranocelec v njej stanoval, še preden jo je kupil. Barle piše, da je novi lastnik leta 1828 hišo celo podrl in jo sezidal povsem na novo, kar pa ni posebej verjetno. Zemljiška knjiga (prim. naslednjo opombo) kaže nekoliko zgodnejši premoženjski vzpon Franca Ipavca kot navedeni spisi.

¹⁸³ Starejše zemljiške knjige za šentjursko območje (Anderburg) hrani Zgodovinski arhiv Celje (za posest Franca Ipavca prim. tiste s številkami 267, 267 in 268). Vpisi vanje kažejo postopno večanje Ipavčevega premoženja.

¹⁸⁴ Zemljiška knjiga za šentjursko območje (Anderburg) št. 267 v Zgodovinskem arhivu Celje.

¹⁸⁵ Prim. krstno knjigo šentjurske fare za leta 1806–1836.

Spodnji prostori Frančeve in Katarinine hiše so bili namenjeni ordinaciji, zgornje nadstropje pa družinskemu življenju in salonu.¹⁸⁶ Tamkaj je stal tudi klavir, ob katerem se je občasno zbiral krog prijateljev umetnosti, saj je bilo Katarininu virtuozno igranje lokalni družbeni smetani dobro znano. V hiši šentjurskega ranocelca so se vsaj v nastavkih izoblikovale tipične oblike meščanske družabnosti 1. polovice 19. stoletja – seveda v nekoliko pomanjšanem merilu. Poleg imenitnejših tržanov in občasnih gostov si je v Ipavčevem salonu prav lahko predstavljati tudi predstavnike aristokracije – viteza Gadollo in njegovo družino.

V središču šentjurskega salona je bila ženska, kar je bilo v skladu z evropskimi standardi. Tovrstni »bureau d'esprit«, v katerem sta prihajali do izraza »l'art de cour« in »l'art de société«, namreč velja za tipično obliko ženske kulture: genialne (ali vsaj talentirane) ženske salone ustanavljajo zato, da se v njih zbirajo zanimivi (po možnosti genialni ali vsaj talentirani) moški.¹⁸⁷ Seveda pa ne gre pretiravati: salona v Ipavčevi hiši v nadrobnostih ni mogoče primerjati z velikimi saloni v palačah različnih evropskih prestolnic. Bil je precej enostranski: v njem je imela glavno besedo glasba. A na drugi strani tudi ne gre minimizirati njegovega pomena: navsezadnje se tudi vsa mestna središča na Slovenskem niso mogla pohvaliti s čim podobnim. Ljubljana se je konec 18. in v začetku 19. stoletja morala zadovoljiti z nekakim nadomestkom pravega salona v hiši barona Zoisa, kjer ženske niso prišle do pravega izraza. Ranocelec Franc Ipavec je s tem, ko je gmotno omogočil ženin salon, pokazal veliko kulturno širino.¹⁸⁸ Njegova soproga je mogla vsak večer igrati klavir ali harfo, kar je močno vplivalo na otroke.¹⁸⁹ Sicer pa tudi sam ranocelec ni bil povsem amuzičen človek; Barle namreč o njem poroča: »V Ipavčevi obitelji je bilo prav srečno in veselo življenje; poleg vsakdanjih opravkov je bilo vedno tudi časa za godbo in petje; za to nedolžno in umetniško zabavo so imeli vsi veselje in zmisel. Oče /kajpak Franc/ sicer ni bil muzikalno naobražen, ali bil je vendar zelo glasbeno nadarjen in je imel dober posluš. Igral je pač glasovir, ali sekiric /tj. not/ ni poznal; tudi na orgljah je rad fantaziral. Glasovir je umel sam ubrati, če je bil razglašen. Najbolj mu je ugajal Mozart. Prav ljuba mu je bila uvertura k Mozartovi operi 'Zauberflöte« in pa Beethovnova 'As dur sonata'.«¹⁹⁰ Vsekakor vsega spoštovanja vreden okus – in to ne le za laika. Vrhu vsega je ranocelec članom svoje družine zelo nazorno pokazal, kako ljuba mu je umetnost tonov: kadar sta Benjamin in Gustav igrala skladbo, ki je prijala njegovemu ušesu, je »položil vsakemu 'cvancgarco' na glasovir.«¹⁹¹ Čeprav je bila Frančeva beseda okretna in uglajena, se je zavedal, da so dejanja včasih sugestivnejša.

Iz Merkovega zapisa izvemo, da ranocelec ni vselej ločeval ordinacije od družinskih prostorov: če je bilo treba koga zdraviti z glasbo, ga je pripeljal kar v salon. Ni se glasba ponižala k ranocelniški »obrti«, temveč se je »obrt« simbolno in dobesedno povzdignila k umetnosti. Tudi oprema ordinacijske sobe v pritličju in salonske v 1. nadstropju je bila do neke mere podobna: še danes je mogoče videti v obeh impozantne bidermajerske stolpne peči značilne svetlomodre barve.¹⁹² Vsakdanje življenje se je torej v Ipavčevi hiši tesno prepletalo z izjemnimi dogodki.

¹⁸⁶ Hiša ima poleg pritličja in prvega nadstropja še mansardno podstrešje in klet, za velikimi vhodnimi vrati pa je prostoren obokan mostovž, ki vodi k stranskim vratom; za njimi je vrt z vodnjakom in lipo (ta je bila leta 1960 menda stara 150 let – J. Kartin, n. d., 13). S prečnega hodnika, ki poteka ob vsej južni steni hiše, vodijo stopnice navzdol v klet in navzgor v pritličje ter prvo nadstropje (mostovž je namreč nekoliko pod nivojem pritličja). Na podlagi današnjega stanja ni mogoče povsem natančno ugotoviti, kakšna je bila hiša v 1. polovici 19. stoletja, saj je pred drugo svetovno vojno doživela temeljito rekonstrukcijo Jožeta Plečnika. Jože Kartin, ki je skupaj z bratom Herbertom finančno omogočil Plečnikove posege (v hišo sta Kartina vložila 380.000 starojugoslovanskih dinarjev), pravi, da so mansardne sobe na podstrešju nastale šele ob rekonstrukciji pred drugo svetovno vojno (J. Kartin, n. d., 13).

¹⁸⁷ Prim. V. von der Heyden-Rinsch, *Europäische Salons. Höhepunkte einer versunkenen weiblichen Kultur*, München 1992, zlasti 11–17, 114 in dalje.

¹⁸⁸ Ponavadi so salone vzdrževale dedinje bogatih rodbin, ki so dolgo časa kopicile svoje premoženje.

¹⁸⁹ J. Barle, n. d., 13, 19.

¹⁹⁰ J. Barle, n. d., 18, 19. Pri Beethovnovi sonati v As-duru lahko gre za op. 26 iz let 1801–1802 ali pa za op. 110 iz let 1820–1822. Verjetno je mišljena prva od omenjenih skladb, ker se je slog Beethovnovih poznih del zelo oddaljil od ranocelcu ljubih Mozartovih tonov.

¹⁹¹ J. Barle, n. d., 19.

¹⁹² Prim. J. Kartin, n. d., 13. Da Ipavec bolnikov ni sprejemal kar na hodniku, se da razbrati iz Barletovega

Veličastje človekovega duha si je podajalo roko z največjo telesno bednostjo in nemočjo. Ničemur se ni bilo mogoče izogniti.

Barle, ki je dobro poznal Frančeva sinova Benjamina in Gustava ter od njiju izvedel za marsikatero podrobnost, ohranjeno le v družinskem izročilu, opisuje dokaj nenavaden sprejem pacientov pri šentjurskem ranocelcu: »Vsako jutro /misli se seveda na dneve, ko je »vračitelj« ordiniral/, še preden je Ipavec vstal, so bili že bolniki pri njem. V prvi sobi so bili stoli nameščeni v polkrogu, nanje so bolniki posedali in čakali padarja. V sredi sobe je stal umivalnik in originalni možiček se je prišel, ko je vstal, semkaj umivat. Dokler se je on umival in oblačil, so mu ljudje že pripovedovali zaporedoma svoje težave in bolečine; on jih je mirno poslušal, potem izpraševal in jim dajal zdravila in navodila. Ker je bil triinpetdeset let v enem kraju, je poznal ljudi daleč naokrog. V mnogih hišah je zdravil dedeke in njihove vnuke in dobro vedel, na kaki boleznih hira ta ali ona rodovina. Zato so pa ljudje tudi toliko vanj zaupali.«¹⁹³

Merk pa poroča: »Dušna bolezen je gostokrat mati telesnih betegov. Zastonj bi bilo telo zdraviti, dušo pa žalostno in betežno pustiti. Veselo so Ipavic bolnike pozdravili, lepo pogledali, pa tudi ostro izpraševali, v katerem koreni bolezen tiči. Ko sta se z bolnikom čedno pomenila, kako se je bolezen začela, kaj je škodljivega jedel alj pil? kaj mu diši, na kaj mu merzi? so se nekolikokrat z obedvema rokama za glavo prijeli in močno pokebrali; po tem se k bolniku usedli, in mu kaj kratkočasnega povedali, ter ga za roko rahlo prijeli za spoznavo, kako žila bije, jeli ga mrazi ali vročina sprehaja. Pogledali so skerbno, jeli jezik čist, ali je od slabega želodca obložen? Ko sta se z bolnikom čedno zmenila, so domačim naročili, kako naj bolniku postrežejo, česa sme jesti, kaj ima piti, kako mu imajo za zdravo sapo v sobi skerbeti. Vsak kotec so pregledali, če bi kaj škodljivega v sobi našli, ker so iz lastne skušnje vedli, koliko nesnage na kmetih radi po hišah imajo, in koliko ljudi od gole gerdobe zboli, ako neso gospodinje snažne, in ali ni pri hiši čednih deklet. Pokregali so ženske, če ni bila izba pometena, ukazali možkim iz hiše spraviti, kar bolnemu težavo dela, postavim mokro perilo, repno zeliše in korenjevko; posebno so pa prepovedali po zimi preveč borove treske žgati in preveliko tobaka kuriti, kajti se dim bolniku na persi uleže in ga duši. Ako je bila bolezen nalezljiva (kužna), kakor legar alj ognjenica, so ukazali sobo večkrat na den prevetriti, pa tudi pokaditi s kisom, alj pa z brinjem, in ne pustiti telesnega blata v prebivavnici, ki smrad dela in bolezen plodi. Ko so Ipavic vse tako skerbno naročili, so domačim tudi razumno povedali, kako naj bolnik zdravila jemlje, da jih ne bode preveč ne premalo zaužil.«¹⁹⁴

Vidimo, da je bil velik del Frančevih prizadevanj namenjen izboljšanju higienskih razmer, ki so morale biti na slovenskem podeželju v 1. polovici 19. stoletja naravnost obupne, saj je bilo treba ljudi poučiti celo o tem, da v času razsajanja kužnih bolezni »telesnega blata« ne gre puščati kar v »prebivavnici«.¹⁹⁵ V praksi je marsikatero človeško bivališče še močno spominjalo na hlev. Prav nič se zatorej ne čudimo velikemu ruskemu slavistu (ukrajinskega rodu) Izmailu Ivanoviču Sreznjevskemu, ki so ga slovenskoštajerski kmetje leta 1841 zelo spominjali na svoje vrstnike v njegovi domovini. Pisal je: »Čuden občutek sem imel, ko sem prvikrat videl tukajšnjega Štajerca. Treba bi mu bilo dodati le še bradico, pa hlače zatlačiti za škornje in bi bil pravi ruski kmet; srajco pa že ima, tako kot pri nas, spuščeno in prepasano s tenkim pasom. V glavo so ženske take kot v Malorusiji: poročene nosijo čepce, dekleta imajo v laseh pentlje. Lesenih hiš brez dimnika je veliko..., poslikane pa so kot v Velikorusiji in pobeljene kot v Malorusiji.«¹⁹⁶ Panslavistična

poročanja, češ da so se bolniki zbirali v »prvi sobi«, ta pa je natanko pod salonom.

¹⁹³ J. Barle, n. d., 9, 10.

¹⁹⁴ K. Merk, n. d., 137, 138.

¹⁹⁵ A. Studen v razpravi Smrdelo je kot kuga (Zgodovina za vse I, 1. št., Celje 1994, 47, 48) ugotavlja: »Higienska kultura med Slovenci /je bila/ sredi prejšnjega stoletja /.../ sploh, še zlasti na podeželju, na zelo nizki ravni, saj ponekod niso poznali niti najpreprostejših stranišč /nočne posode so tedaj še bile domena mestnega in trškega življenja/. Zbadljiv članek v Novicah je namreč leta 1844 osvrknil nemarne Slovence, da ta reč med njimi še imena nima, 'tako malo se menijo za njo. Kdor jo imenuje, ji pravi po ptujih jeziki: Abtritt, Retrad, Privet in če ji sekret reče, misli, da jo je imenoval po slovensko. Jas ji za to dobo vstranišče rečem zavoljo tega, ker se vse v njo v stran spravlja, kar nikamor drugam ne kaže.« (Novice 1844, št. 39, 155).

¹⁹⁶ I. Čurkina, Rusko-slovenski kulturni stiki od konca 18. stoletja do leta 1914, Ljubljana 1995, 51, 52.

miselnost je bila v strukturah vsakdanjega življenja očitno še kar dobro utemeljena, vendar se njeni zagovorniki, ki so pripadali kulturni eliti, nanje – razumljivo – niso sklicevali. To se jim je zdelo preveč vulgarno in preveč preprosto. Zato ni čudno, da so njihovi nazori zelo neslavno propadli.

Na drugi strani Franc Ipavec očitno ni pretirano zaupal v moč zdravilnih praškov in čudodelnih tinktur, ki so jih bile polne tedanje apoteke: za svoje orodje oz. orožje je štel naravo, nož, čistočo in prosvetljevanje. Za nekoga, ki je občudoval Benamina Franklina, je to seveda samoumevno. Kakor je mož racionalno izbral svoje »specialistično« področje – kajti vedel je, da slepota med ljudmi velja za posebej veliko nesrečo, njeno ozdravljenje pa za čudež¹⁹⁷ –, tako se je tudi zdravljenja loteval v okvirih zdrave pameti in pod ozvezdjem možnega. Zavedal se je moči besede, ki je bila pri tedanjem stanju zdravniške stroke pogosto edino neškodljivo medicinsko sredstvo za lajšanje človeške bede. Tudi časa ni izgubljal: pacienti so mu razkladali svoje križe in težave, ko se je umival (in zagotovo so mnogi z začudenjem opazovali človeka, ki se je vsak dan umival!). Na domu je ordiniral le dvakrat na teden,¹⁹⁸ medtem ko se je v drugih dneh posvečal obiskom bolnikov. Zdravniški poklic je bil v njegovem času zelo dinamičen, ne le v psihičnem pomenu besede, temveč tudi v čisto fizičnem.

Franc je pripisoval obiskom na pacientovem domu velik pomen zato, da se je mogel iz prve roke poučiti o vzrokih bolezni in okoliščinah zdravljenja. Tako ni samo povečal učinka svojega »ordiniranja«, temveč je tudi rušil psihološke pregrade med svojo učenostjo in nevednostjo preprostih ljudi. Medicinska teorija se je nenehno soočala z medicinsko prakso in pokazalo se je, da so mnoge stvari preprostejše, kakor vedo povedati knjige... Zato pa so druge zapletenejše, kot se zdi na prvi pogled!

Šentjurskemu ranocelcu in duhovniškima opisovalcema njegovih nesmrtnih podvigov ni mogoče pripisovati kakšnih posebno ekstremnih patriarhalnih nazorov: misel, da so za red in snago v hiši najbolj odgovorne ženske, je bila v 19. stoletju samoumevna. Ni zaman sam »oče naroda« Janez Bleiweis ob posebno slovesni priložnosti – ko je leta 1878 praznoval svoj sedemdeseti rojstni dan – poudaril, da hiša ne stoji na zemlji, temveč na ženski... In tudi z narodom ni nič drugače.¹⁹⁹ Še bolj neposreden je bil »slovenski Leonida«, Lovro Toman, ki je na Bledu leta 1862 v zase značilni domorodni ihti patetično izjavil: »Ko ne bi bile naše slovenske matere tako narodne, ko se ne bi držale tako zvesto svoje narodnosti, ne bi več bilo slovenskega naroda!«²⁰⁰ Ali z Merkovimi besedami: »Slovinci pravijo, da žena tri ogle pohišтва derži, mož le enega, pa še po tem rado curi,« vendar pristavlja, da »ta resnica ne velja vselej, in tudi v Ipavicevi hiši ni bila taka. Mož mora biti srečnega zakona glava, žena pa serce, tako se bo hiši dobro godilo, kakor našim Ipavicevim.«²⁰¹

K pacientom je Franc navadno jezdil.²⁰² Generacijo pozneje se je njegov sin Gustav – kot doktor »vesoljne medicine«, promoviran na častitljivi dunajski univerzi – k njim vozil s kolesljem. Vnuk Josip, ki se je z doktorskim naslovom ovenčal na graški univerzi, se je okoli leta 1910 že začel zadovoljevati s kolesom. Konja je Franc najbrž uporabljal samo zato, ker so bile ceste na podeželju slabe. Kadar pa se je bilo treba pokazati, se pravi reprezentirati svoj družbeni položaj in status, je šentjurski ranocelec velem zapreči tudi voz. Vsekakor je dobro vedel, kako se napravi primeren vtis na sila različne ljudi. Ni mu bilo tuje spoznanje, da je njegova blaginja odvisna od vseh in vsakršnih klientov: zdravil je tako reveže kot aristokrate. Podajal se je k obojim – in oboji

¹⁹⁷ Merk značilno piše: »Med vsemi nesrečami, ktere človeka na trupli zadenejo, je ljubo luč oči zgubiti in oslepeti naj bolj žalostno. Slepce je ubožec, ki ne vidi zlatega solnca po dne, ne svetle lune po noči; njemu je rajski kraj žalostna pušava. Slepemu siromaku pomagati in mu oči odpreti, je dobrotla, ki je ni poplačati.« Glej v: K. Merk, n. d., 142.

¹⁹⁸ K. Merk, n. d., 139.

¹⁹⁹ Prim. brošuro Svečanost o priliki sedemdesetletnice Dr. Janeza Bleiweisa dne 19. novembra 1878. Po svojih stenografskih bilježkah sestavi Anton Bezenšek, Zagreb 1879.

²⁰⁰ J. Sernec, Nauk o gospodinjstvu; J. Sumper, Slovenski Bučelarčik, Celovec 1871, 4.

²⁰¹ K. Merk, n. d., 137.

²⁰² J. Barle, n. d., 10. Merk pa poroča, da se je šentjurski ranocelec kdaj pa kdaj k bolnikom peljal z vozom in da je med vožnjo celo molil, kar bi utegnila biti posledica slabih cest (K. Merk, 148, 149). Ne pozabimo, da se je Frančev nečak Maksimilijan prav na službeni poti zvrnil in se ubil.

so potem drveli k njemu. Zakaj tako enim kot drugim je imponiralo, da je bil njihov »vračitelj« potresti skromen, včasih pa tudi vzvišen – da je skratka obvladal vse registre človeškosti.

Franc je nemalo pozornosti namenil zunanjemu izgledu, saj je le-ta moral vzbujati zaupanje. Barle poroča: »Stari padar je imel svoje navade, ki so bile značilne zanj. Obleka mu je bila starinska. Nosil je visoke nogavice s srebrnimi zaponami. Hodil je navadno gologlav, kakor tudi njegov sin Gustav, pa je imel tudi še v svojem osemdesetem letu košate lase kakor kak mladenič.«²⁰³ Ranocelec torej na noben način ni hotel postati žrtev nove mode, ki je v bidermajerski epohi moškim vse odločneje predpisovala hlače do čevljev (oz. praktično do tal) in visok cilinder (ali vsaj klobuk).²⁰⁴ Dokolenske hlače z visokimi nogavicami, ki jih je poznalo že 18. stoletje, so bile v navadi le še za slovesna večerna opravila. Ranocelčeva staromodna obleka je potemtakem izražala dostojanstvo in solidnost. Seveda je tudi lahko namigovala na zavezanost mladostnim idealom, se pravi Franklinu.

Merk (oz. najbrž kar Slomšek) pa je ohranil še en značilen podatek: »Čudil sem se, šent-Jurskega padarja videti, kako so se gostokrat mimo našega doma vozili, alj pa pešec hodili, in so o jasnem vremeni, kedar je naj lepše sonce sijalo, razpeto streho (morelo) nosili. Saj ne gre dež, sem si mislil; jeli se gospodu meša? Kedar sem jih pa petdeset let poznej obiskal, in so me vselej gologlavi po celem tergi spremili, sem še le izvedel, kako zdravo je gologlavo v mladih letih hoditi. Imeli so starček v osemdesetem leti ravno tako košate lase, kakor so jih imeli mladenič. Streha jim je bila zoper solnčno gorkoto in pa deževno mokroto, glava jim je vedno prosta in tudi zdrava ostala. Pač je resničen pregovor: Hočeš li zdrav ostati ino učkati starih dni, skerbi posebno za tri reči: za prosto glavo, tople noge, in pa odprto telo. Škodljiva razvada je otrokom kosmate čamre kupovati, nezdrava privada v sobi pokrito glavo imeti; alj česar se je Francek privadil, tudi Franciško opustil ne bo. Slabe razvade v mladosti so mnogoterih boleznih košate matere; potreba se jih je od malih nog varvati; na stare dni je že večidel prepozno. Stara navada je železna podkova, ktere se težko iznebiš.«²⁰⁵ Torej: najprej zdravje, potem kultura! Na preproste ljudi sledenje modnim novostim in norostim ne naredi posebej ugodnega vtisa. Prej nasprotno. Tudi med aristokrati, ki so bili poleg podeželanov glavni Ipavčevi pacienti, priseganje na inovacijo za vsako ceno ni bilo na dobrem glasu.²⁰⁶ A dejstvo, da si je mogel šentjurski ranocelec poleg konja privoščiti tudi voz, zgovorno priča, da mož ni samo igral gospoda, ampak da je to v resnici bil. Njegov standard je bil visok.

Franc Ipavec se je sodobnikom vsekakor zdel izjemen človek; zato se je o njegovem življenju ohranilo nenavadno veliko število podrobnosti. Medtem ko vemo o njegovih vrstnikih komaj kaj, Merk pripoveduje celo o Frančevih prehranjevalnih navadah in razvedrilu. Resda se to dogaja znotraj biografskega prikaza, ki ne skriva svojega hagiografskega globinskega obrazca (posameznikovo življenje je v bistvu le kolikor mogoče nazorna ilustracija oz. eksempl različnih vrlin), vendar tudi iz takšnega vira izvemo marsikaj zanimivega. Zagnani sveti mož npr. poroča: »Keršanska zmernost prinese visoko starost, in kdor v jedi in pijači pravo mero derži, učka navadno starih dni, kakor naš Ipavic. Sovražili so vse pijance, požrešnike in zapravljivce, naj so kmetiško alj gosposko suknjo nosili; in če jim je kdo takih v roke prišel, gotovo je svojo ostro pridigo slišal. Pivnice obiskovati in po gostivnicah posedati, jim je do smerti merzelo. Radi so pa za kratek čas s prijatelji in znanci pokeglali, in kupico vina z njimi pili, toda le redko kdaj. Po maselci vina za kosilo, spet maselček za večerjo je bila /n/jihova mera. Opoldne zadosti, na večer pa le kaj malega užiti, je bila Ipavica navada. Raz obeda jesti alj piti so vedno grajali, če ni bilo kake seobne potrebe. Taka lepa redovnost v živeži in v pijači jim je pa tudi ljubo zdravje,

²⁰³ J. Barle, n. d., 10.

²⁰⁴ Prim. slike v knjigi R. Waissenberger (urednik), Vienna in the Biedermeier Era, London 1986. Poglavlje o modi v omenjeni knjigi prihaja izpod peresa Regine Forstner (str. 217–228).

²⁰⁵ K. Merk, n. d., 136.

²⁰⁶ K. Merk, n. d., 151. Ipavec je bil deležen zaupanja tudi med aristokrati mariborskega področja (grof Klement Brandis), kar opozarja na njegov izjemno daleč segajoči sloves. Ker je bil sedež lavantinske škofije prenešen v Maribor šele po Frančevi smrti, je jasno, da Slomšek k njegovi promociji v štajerskem Podravju ni mogel kdove koliko pripomoči: odločilne so bile zasluge ranocelca samega.

gibičnost in živost tako čvrsto ohranila, da so bili do svojega 82. leta starosti urni ko gliva, dokler pijanci in neteki v naj boljih možkih letih bolehajo, in težko svojih trideset let dokolehajo, ter se jim godi, kakti mlinu v preveliki moči, alj pa če ga prenasuješ. Dopolnile so se Ipavicu besede sv. pisma, katero veli: 'Veliko jesti pripravlja bolečine; nesitnost jih je že veliko pomorila; kdor pa vse po meri uživa, bo čakal starih let. Kdor pametno po meri živi, bo mirno in v zdravji spal; on je vselej prigoden, in njegov duh je dobre volje.' – Gospod fajmošter so enkrat Ipavicu djali: 'Pokaj se vendar tako ostro svoje navadne življave (zmernosti v jedi in pijači) držite; saj bi vam kaj malega več ne škodilo.' Ipavic fajmoštru odgovorijo: 'Moj želodec je rahel gospod; on mene in moje ljudi živi; ne smem ga razdražiti.'²⁰⁷ Kadar je šlo za »design« človeških teles, je bil šentjurski »gospod« očitno bolj naklonjen bohotnim baročnim zasnovam kakor vitkim gotskim stolpom. Prav tako je menil, da »boljšim« ljudem pritiče določena teža, medtem ko asketizem ni »prava stvar«: kdor kakor koli izstopa v družbi, se more in sme brez posebne škode za svoje zdravje in dober glas »odlikovati« tudi pri jestvenih užitkih... Malo nad zlato srednjo mero si človek že lahko privoščiti! Toda Ipavec je takšno »laksnost« zavrnil in si zato prislužil tele občudujoče vrstice svojega življenjepisca: »So zdravniki, kateri sicer lepo učijo, kako se imaš zadržati, ako želiš visoke starosti učkati; Ipavic so tudi učili, naj lepše pa to v svojem djanji pokazali. Tak zdravnik je zlata vreden.«²⁰⁸ Franc je bil pri prehrani in drugih vsakdanjih opravilih slej ko prej pristaš racionalističnega rigorizma (ne pa tudi fanatizma – nekaj požirkov žlahtne kapljice in kegljanje si je vendarle privoščil!); na stanovsko različnost vedenjskih standardov ni pristajal. Pijančevanje škodi tako aristokratu kot siromaku, pa tudi ideal zdravega življenja je za oba enak. Celo za zdravnike ne veljajo kakšna posebna merila! Racionalistična misel o enakosti vseh ljudi je tako na fizični kot metafizični ravni začela izpodrivati starodavno načelo, da volom ni dovoljeno, kar je Jupiteru.

Zanimivo pa je tudi Merkovo poročilo o Frančevi postni prehrani: šentjurski ranocelc je gurmanskim užitkom nenaklonjeni čas prevedril ob žabjih krakih! Zdi se, da se je moral celo sam pisec prepričevati, kako zdravo in imenitno je takšno jedilo, ki ga v običajni spodnještajerski kuhinji sicer ne srečujemo...²⁰⁹ Ipavec se je ukvarjal tudi z lovom, ki je bil za bogataše »šport«, za reveže pa gospodarska dejavnost (marsikdaj seveda ilegalna). Merk poroča, da se je šentjurski ranocelc nekoč celo obstrelil.²¹⁰

Kot človek racionalnih načel se je Franc Ipavec močno zanimal za naravne pojave in tehniko. Tako je npr. »ugotovil«, da bo deževalo, kadar je zarezal med Konjiško goro in Stenico zamegljena. Ta kraj je bil potem še dolgo znan kot »padarjeva luknja«.²¹¹ V ranocelčevem življenjepisu pa najdemo tudi tele Slomškove vrstice: »Če je bila kaka nova meša, rešitva alj prihod imenitnega gospoda, hitro so Ipavic ognjeno igro napravili, ki je bila gospodi v kratek čas, pa tudi prostim ljudem v občudovanje, v veselje in poduk. Poslednjo Ipavicevo ognjarijo sem videl pri Novicerkvi blizu Celja, za kojoj sem Ipavica sam naprosil, kajti smo ravno drugo novo /tj. zlato/ mešo slovitega dekana Jakominita slovesno obhajali. Imeli so Ipavic ravno umetnega godca v zdravili, ki je iz lesa vsako tako stvar rezljati znal. Na neki gostiji ga je lahko glaven svat za kratek čas prav hudo ostrelil, in moral je siromak neke tedne pri ranocelci hude bolečine za svoje godčevske norčarije terpeti; oni noroglavc za svoje neumno streljanje pa tudi prav debelo plačevati. Te je pomagal ognjene pismenke, kolesa in več takih reči iz lesa narediti. Bilo je ravno na sv. Jožefa večer mračno nebo. Možnarji zapoknejo, in začnejo Ipavic z ognjem prečudno lepo igrati. Leteli so ognjeni raketi visoko pod nebo, se razkadili, in razletele so se svetle zvezde na kroge, kakor bi se bilo nebo odperlo. Vse okrog se je posvetilo. Zdaj so začeli goreče bombe metati kakti v naj hujem boji. Po tem se je goreč kolovrat vnel in tako verlo sukal, da so se iskre curkoma

²⁰⁷ K. Merk, n. d., 150.

²⁰⁸ K. Merk, n. d., 150.

²⁰⁹ K. Merk, n. d., 149.

²¹⁰ K. Merk, n. d., 145.

²¹¹ Emanu Pertlu je zanjo povedal legendarni šef mariborskega gledališča pred 2. svetovno vojno dr. Radovan Brenčič (E. Pertl, n. d., 24; 32). Brenčič je bil dober prijatelj sinov Gustava Ipavca, zlasti Josipa in Benjamina.

od njega sule. V lepo erdeče belem ognju se kakor iz samih zvezdic zloženo ime zasveti: Živijo žlahtni vitez Jožef Jakomini! Ljudje se neso mogli dosti nagledati, ne načuditi, rekoč: Oh, kako je to čudno lepo, in vendar nijena copernija. Kdo bi verjel, da znajo šent-Jurski padar take čuda napravljati! Še nikder nismo kaj takega videli. – Tako so modri mož s tako igro kmetiške ljudi mnogo praznih ver ozdravili. Bil je nauka poln kratek čas, od kterega očetje še vnukom pripovedajo.«²¹²

Z ognjemetom, ki se je preprostim ljudem prve polovice 19. stoletja zdel malone čarovnija, je Ipavec še dodatno pritegoval pozornost; v celjski okolici pa je bil že ob praznovanju zlate maše Jožefa Antona viteza Jakominija-Holzapfla-Waasena leta 1829²¹³ tako rekoč »svetovno znan«. Hkrati nas Merkovo oz. Slomškovo pisanje pouči o tem, da je v »dobrih starih časih« marsikatera poroka na slovenskem podeželju potekala v črnogorskem slogu: ljudje so na njen streljali in pokali, da je bilo veselje. Kot na fronti! Če se je slučajno pripetila nesreča, je seveda moral intervenirati ranocelec, čigar hiša se je potrebi spremenila tudi v bolnišnico: nesrečni godec, ki ga je obstrelil razigrani svat, je pri Ipavcu prebival kar več tednov, medtem ko je stroške moral poravnati povzročitelj poškodbe. Zdaj je jasno, zakaj je Franc potreboval za svojo ordinacijo razmeroma veliko sobo: v izjemnih primerih je moral bolnika vzeti kar pod svojo streho! V drugi polovici 19. stoletja je njegov sin Gustav, ko je čez cesto postavil novo hišo, ordinaciji in lekarni namenil mnogo manjši prostor. Značilno ta tudi ni bil več obrnjen na glavno ulico.²¹⁴ Tedaj je bila bolnišnična mreža očitno že tako gosta, da je bila sposobna poskrbeti za paciente, ki so bili potrebni zdravljenja pod nenehnim nadzorom adeptov medicinske stroke.

Ipavcu tudi ni bila tuja misel na permanentno samoizobraževanje. Merk poroča: »Rokodel se svojega dela nikolj zadosti ne douči, in tudi naj modrejši dovolj moder ni, naj menje pa zdravnik, kojemu se drago zdravje zaupa. Zdravitelj, ki misli, da vse umi, druge sozdravnike zaničuje, sam sebe pa prehvali in brez vsega pomislika zaverže, kar drugi vračtva dajo alj nasvetujejo, on je slepar in malo priden mazač, kojega se je potreba zогibati. Ipavic so se vedno še na svoje stare dni zdravilstva učili, nove zdravilske bukve brali, pa tudi radi spoznali, če so se zmotili naj bo v boleznih alj v zdravilih. Se preveč na knjige drugih zanašati in vse prehitro verjeti, ni dobro, in vse poskusiti je nevarno, kar drugi svetujejo in pohvalijo. Se pa preterdo svojega starega kopita deržati, je ravno tako abotno. Ipavic so skerbno poizvedavali in modro poskušali, kar so drugi umni zdravniki dobrega in koristnega na zdravilskem polji zapazili; so pa tudi pridno po svojih potih in hojah zdravilne rože in zeliša brali, ter jih mnog večer po šopih domu prinesli, kterih zdravo moč so sami skusili in dobro poznali. Tako se na svoji modrosti neso postarali; njih zdravilska znanost se je s starostjo mladila. Posebno ljube so jim bile domače zdravila, in prav radi so jih bolnikom priporočali, če so le vedli, da jih bodo ljudje prav obračali. – Tako človek pogosto naj bolje zdravilo ima, če bi ga poznal in pa modro rabiti znal. Ako pa zdravila moč na robe oberneš, lahko namesti zdravja svojo smert najdeš, sosebno v premočnih in prenaglih stvarih, kakor so žganje, poper, naj si bo laški alj turski. Vsako zdravilo ni za vsako naturo, naj si je ravno tista bolezen, in zdravnik je za to, da modro preudari, kaj in koliko zdravila bo temu pomagalo, in bi onemu škodilo.«²¹⁵

Previdni župnik je tu končal pripoved o Frančevih zdravniških prijemih. Družinska tradicija pa je ohranila marsikatero pikantno podrobnost o poklicnih podvigih znamenitega šentjurskega ranocelca. Npr. tisto o uporabi elektrike v medicinske namene – kadar je bilo treba zdraviti namišljene bolnike.²¹⁶ 18. maja 1845 je Ipavec v svojo ordinacijo namestil »stroj za elektriziranje«,

²¹² K. Merk, n. d., 141, 142. Ta del je v pripoved nedvomno vključil Anton Martin Slomšek, ki je v letih od 1827 do 1829 kaplanoval pri Jožefu Antonu vitezu Jakominiju.

²¹³ Glej geslo o Jakominiju v SBL I, Ljubljana 1925–1932, 370, ki ga je napisal F. Ks. Lukman.

²¹⁴ V hiši, ki jo je sezidal Gustav Ipavic, je bila ordinacija na koncu hodnika: vrata na levi steni so vodila v zasebne prostore, vrata na desnem notranjem zidu pa v javne (gledano skozi glavna vhodna vrata). Za prvimi vrati na desnem zidu je bila poštna soba, za drugimi (tik pred stopnicami v klet in prvo nadstropje) pa ordinacija z lekarno. Slednja je bila preprosto premajhna, da bi se mogla po potrebi spremeniti v bolniško sobo.

²¹⁵ K. Merk, n. d., 145, 146.

²¹⁶ Razgovor z J. G. K. Ipavcem 19. junija 1997. Prim. še zapis M. Saviča v Nedeljskem dnevniku 2. maja 1971,

ki je s številnimi steklenimi cevmi in krogli ter kolesom vzbujal tako spoštovanje kot občudovanje in strah. S tehniko »oborožena« medicina je zagotovo impresivnejša od one, ki računa samo na preparate, maže in psihologijo! Nedvomno vz(pod)buja misel, da zdravnik obvladuje skrivnostne sile narave, ki so laiku smrtno nevarne. Morda se je v predmarčni dobi »stroj za elektriziranje« marsikomu zdel kar univerzalno sredstvo zoper vse tegobe telesa in duše. Prav tako se je iz roda v rod prenašala zgodba o tem, kako je Franc Ipavec nekoč zakrpal pacienta, ki mu je vol z rogom razparal trebuh: siromaka je poglel na klop pred hišo, nato pa mu je skozi okno iz prvega nadstropja nekaj časa zlival toplo vodo na črevesje, ki je sililo na plan... Seveda je bil curek zelo tenak in skrbno usmerjen. Črevesna vsebina je potem baje kar sama zlezla nazaj, ranocelec pa je ponesrečenca samo še zašil!²¹⁷ Če stvar ni resnična, je vsaj dobro izmišljena... Franc Ipavec je pač bil legendarna osebnost, okoli katere so se med ljudmi spletale najrazličnejše pripovedi. Vsak kraj potrebuje svoje »znamenite može«. Pa tudi čudake.

Šentjurskemu župniku Merku in »vladiki« Slomšku moramo biti hvaležni za njuno gostobesednost, saj se v njej skriva nazorna podoba duhovniškega, deloma pa tudi ljudskega odnosa do življenjskih razmer, zdravja, medicine, zdravniškega poklica in morale. Ranocelništvo je kljub ukrepom Jožefa II. še vedno veljalo za eno izmed obrtnih dejavnosti. Zdelo se je dokaj problematična zadeva.²¹⁸ Statusa »svobodne umetnosti« mu »javno mnenje« ni priznavalo. Nezaupanje do novotarj je bilo veliko, čeprav se je že vedelo, da brez njih ne gre. Zdravja ni mogoče »izsiliti« s takšnimi ali drugačnimi zdravili, pač pa si ga je mogoče ohraniti z vsesplošno zmernostjo: v primeru bolezni ali nesreče je treba zaupati naravi (denimo zeliščem), predvsem pa ljubemu Bogu. Vsekakor je najbolje ne zboleti. Toda kotišča bolezni so povsod; umazanija in neukost hodita z roko v roki. Za prosvetljevanje in preventivo je mogoče storiti komajkaj, saj življenje še vedno poteka v skladu s starosvetnimi navadami in običaji, podedovanimi iz preteklih stoletij; še najučinkovitejši je osebni zgled zdravnika. Ugotoviti je tudi mogoče, da ta čas še ni bil fasciniran od znanstvenosti in od najrazličnejših medicinskih preparatov. Značilno je Ipavec govoril svojim bolnikom: »Ako hočeš ozdraviti, moraš se meni zaupati, da ti bom z božjo pomočjo pomagal, in pa lepo ubogati, kar ti bom ukazal. Bolnik, kateri poterpežljivosti nema, hoče, da bi zdravnik hudo bolezen popihnil; in če tega ne zamore, ga hitro zapusti, in drugega poiše, alj pa k konjedercu po vračtva pošlje, bo težko prav ozdravil. Več ko je kuharic, manj je dobrih potic; rade jedila presolijo. Taka se bolniku godi, ki zdravnike preveč meni. Zdravje gre po curku navdol, po niti pa gori. Poterpljenje je za vsako bolenje prvo in naj potrebnejše zdravilo.«²¹⁹ Vrhu vsega je mož poudarjal: »Ne jaz, temoč Bog je pomagal.«²²⁰ Medicina skratka še ni bila vsemogočna, vesoljna pa je bila zgolj po črki na doktorski diplomi; njene meje so bile vidne tako rekoč s prostim očesom. »Neuradno« (točneje: samozvano) zdravilstvo je bilo huda konkurenca »uradnemu« (točneje: obrtnemu).

Zastavlja se vprašanje, kakšen je bil v resnici Ipavčev odnos do vere in cerkve. Spis vseskozi dobronamernega, a nekoliko preprostega župnika Merka je glede tega seveda močno pristranski, saj izhaja od tako rekoč »poklicnega katolika«. Šentjurski ranocelec se najbrž ni ob vsaki priliki skliceval na Sveto pismo, kakor bi utegnili soditi po njegovi biografiji v Drobntinich. Poleg tega dejstvo, da je Franc zaradi poklicnih opravkov večkrat zamudil sveto opravilo, brez

15. Saviču so bili na voljo nekateri viri iz zapuščine družine Ipavec, ki danes niso več dosegljivi. Žal pa je omenjeni pisec povsem nekritičen in nezanesljiv; njegov pomen je zgolj v vernem zapisovanju ustnega izročila in v navajanju ne več dosegljivih dokumentov.

²¹⁷ Razgovor z J. G. K. Ipavcem 19. junija 1997. Prim. še zapis M. Saviča v Nedeljskem dnevniku 9. maja 1971, 14.

²¹⁸ K. Merk npr. načelno meni takole: »Zdravniški stan je imeniten stan, pa tudi potreben, kajti bolnikov nikder ne manjka; – je pa tudi stan močno nevaren; naj dražje blago tega sveta, zdravje in življenje človek zdravniku zaupa. Ako ima zdravnik srečo, lahko hitro obogati; če mu pa sreča spodleti, hitro ga vse zapusti, in sirotej strada.« Glavni dejavnik zdravnikovega uspeha je po sodbi božjih služabnikov sreča; znanje in izkušnje so vredne manj... Glej v: K. Merk, n. d., 135.

²¹⁹ K. Merk, n. d., 143.

²²⁰ K. Merk, n. d., 149.

besed jasno govori o hierarhiji njegovih vrednot. Njegov dušni pastir okoli tega na vse mogoče načine leporeči in pravi: »Gospod Ipavic so vsako nedeljo peto sveto mešo obiskali, pridigo slišali in tudi popoldne so k keršanskemu nauku radi hodili. Pač prostim ljudem lep izgled! Žal jim je bilo, če so morali zavolj bolnikov očitno sveto opravilo zamuditi, in če so le tiho mešo slišali. Djali so: 'Dnes je bila za mene duhovska pečenka, to da brez solate.' Hotli so v tej priliki reči: Tiha sveta meša je draga in potrebna za dušni živež, pa brez božje besede cela ni. – Tudi ob delavnikih so Ipavicevi radi k sveti meši hodili, če je le mogoče bilo, ter so opravili juterno darilo Bogu. Adventni čas, v svetem postu in pa o svetih večerih so molili Ipavic tudi sveti roženkranc.«²²¹ Franc je očitno imel enega od dveh dni na teden, ko je sprejemal bolnike na domu, v nedeljo; tedaj se je v trgu zbralo največ ljudi in tega okretni ranocelec ni mogel spregledati. Maša gor ali dol – stranke so bile prve. V 19. stoletju človek pač ni več živel zgolj od upanja na onostransko povečanje, temveč od novcev in bankovcev, ki jih je prigospodaril v trdem konkurenčnem boju za obstanek na trgu. Na semnju ničevosti.

Da bi iz življenja in podvigov Franca Ipavca skoval »izgled keršanskega zdravnika«, je Merk v svoj spis vključil tudi tale pasus: »Verli Ipavic/ so modro skerbeli, ter vse dolžnosti in pobožne šege pravovernega kristjana na tenko dopolnjevali. Vsako jutro so molili, ter neso šli brez molitve jest ne spat. Vsako nedeljo in zapovedani praznik so obiskali očitno službo božjo, in skerbeli za cerkveno slovesnost. Gorje je bilo fantelinom, ki so se v cerkvi cukali alj pa smejali; gospod Ipavic so jih le ostro pogledali in lep mir naredili. Kosmouhi so se jih od daleč zogibali. Jeli pol dne alj pa večno luč zvonilo, vselej so se pokrižali in angelsko pozdravo odmolili. Svet serd je gospoda prijel, če ni kdo klobuka k molitvi z glave vzel. 'Poglejte gumbca! so djali, ali ima mlade ptiče pod klobukom, da se ne odkrije?' – Ni jih bilo sram v procesjo s poštenimi farani hoditi, jih pa tudi ni grozilo, na večer posamem v tiho cerkvo iti, in obiskati prav pogosto božjega Zdravnika v presvetem rešnem Telesi, prosit svojim otrokom za srečo, svojim bolnikom za zdravje, sebi in drugim za toliko potrebnih reči. Prigodilo se je bilo, da so Ipavic v terdi mrak molili, in zamišljeni neso zapazili, da je cerkvenik po večni luči cerkvo zaklenil in odšel. Kedar odmolijo, iz cerkve ne morejo. Gredo od enih vrat do drugih poskušat, pa nijedne dveri se jim ne dajo odpreti. Kaj je storiti? Celo noč v cerkvi ostati, bi bila prehuda; domači bi bili v prevelikih skerbeh. Poskusijo na okno zlesti, in koga zaklicati, pa ni bilo živega človeka blizo. Na misel jim pride, naj z velikim zvoncem, ki pri velikem altarlji na steni visi, tako dolgo zvonijo, da jih bo kdo mimo gredočih zaslišal. Šent-Jurčani čujejo tako pozno v cerkvi zvoniti, ter se čudijo, kdo bi tako v mrak večernice imel? Hitijo cerkvenika klicat, ki strahoma cerkvene vrata odklene, in ugleda gospod Ipavica, kterih je bil nevedoma v cerkvo zaperl.«²²²

Pričevalčeva krščanskoapologetska ihta je bila tako velika, da je kratko malo pozabil, kako je svojo štorijo pletel na drugem mestu: Ipavec je celo »očitno službo božjo« ob nedeljah marsikdaj zamudil zaradi bolnikov! (Kako je pravzaprav bilo med tednom, ni jasno: pisec pravi, da so v cerkev tedaj zavili Ipavčevi, ne govori pa – kakor drugod – izrecno o Francu; najverjetneje so od ponedeljka do sobote v klopi božjega hrama sedali le njegova žena in otroci. Zdi se, da je bila ob delavnikih cerkev predvsem za osebe, ki so v družbeni in družinski delitvi dela uravnale »konsumpcijo«, medtem ko so se »producenti« podali vanjo praviloma le ob praznikih in nedeljah.) Ob »večni luči« pa je ranocelec preprosto zaspal in si potem privoščil nenavadno nočno budnico z zvoncem ob oltarju – nakar se je spretno izgovarjal, da se je zatopil v molitev! Družinska tradicija je seveda ohranila to »prozaično« verzijo oz. razlago anekdotično slikovitega dogodka.²²³ Vsekakor podoba šentjurskega ranocelca kot zelo gorečega vernika ni prepričljiva – a razumeti je treba Merka, ki je moral svojim »ovčicam« pojasniti nenavaden uspeh tega moža. Franc je bil – enako kot njegov brat Matija – v veliki meri »self-made-man«, le da je nadvse uspešnega celjskega sorodnika po slovesu še daleč prekašal. Drugače kakor z božjim blagoslovom kot plačilom za posebno globoko pobožnost ubogi podeželski župnik tega pač ni znal – verjetno pa tudi ni hotel znati – razložiti. (Logika je bila dovolj preprosta: če na Slovenskem ni krščanskih svetnikov, naj

²²¹ K. Merk, n. d., 148.

²²² K. Merk, n. d., 146, 147.

²²³ Pogovor z J. G. K. Ipavcem 22. maja 1997.

bodo vsaj krščanski junaki...) A takšna »hermenevtična« prizadevanja so se po vsem videzu zdela neboljena že kanoniku »prvostolne« cerkve in kanclerju nadškofijske pisarne v Zagrebu Janku Barletu,²²⁴ saj pri povzemanju najrazličnejših Merkovih »dokazov« za Frančevo izjemno predanost katoliški cerkvi v svoji študiji o Ipavcih – kljub siceršnjemu zelo vestnemu odnosu do zgodovinskega gradiva – ni bil posebej izčrpen.

Nadalje si je treba v zavest vedno znova priklicevati dejstvo, da se je Frančevo življenje po letu 1805 odvijalo v majhnem trgu, kjer je bil vsakdo na očeh vsakomur. Sv. Jurij je le počasi rasel: od 39 hiš s 195 »dušami« v letu 1820 se je do leta 1869, ko je trški župan postal Frančev najmlajši sin Gustav, povzpел na 62 hiš in 368 prebivalcev.²²⁵ V predmarčnem obdobju je kraj v duhovnem, pa tudi siceršnjem smislu nedvomno obvladoval lokalni »gospod«, ki se je opiral na vse prej kot zanemarljivo župnijsko imenje.²²⁶ Nič ni moglo biti tako skrito, da bi lahko ušlo javnim očem in ušesom. Zato si tudi Franklinov občudovalec, ki je bil eksistenčno odvisen od zaupanja svoje hiperkatoliške klientele, ni mogel privoščiti kakšnih posebno radikalnih izrazov svojih najglobljih misli. Pa saj tudi te niso mogle biti v kakšnem omembe vrednem sporu s cerkvenimi in verskimi nauki! V vsakodnevni praksi je bilo razsvetljenstvo precej pohlevnejše kot v svojih najradikalnejših geslih. Vrhu vsega srednjeevropski prostor, ki je nagnjen k ustvarjanju nenavadnih spojev med povsem nezdružljivimi nazori, ni dovoljeval kakšnih posebej ekstremnih izrazov »modrosti Zahoda«. Prav tako ne gre spregledovati, da so duhovniki na podeželju marsikje predstavljali edine šolane ljudi, ki so bili prava oz. »naravna« Frančeva družba. O svojem junaku Merk ni zaman pisal kot o »toliko poštovanem in pa izobraženem gospodu«.²²⁷ Janko Barle je potem dodal še vesti o ranocelčevih stikih s Slomškom: bodoči škof je nekoč kot dijak »v dolgi suknji« prišel k Ipavcu in mu v znak spoštovanja poljubil roko, nakar je ta »s preroškim glasom« dejal: »Le počakaj, ne bode dolgo, bodem pa jaz tebi roko poljubil«.²²⁸ Svetniški mož se je pač že v mladosti odlikoval po nastopu, ki je vsakomur dajal vedeti, da gre za človeka s »poslanstvom«. Barle nadalje poroča, da se je Slomšek tudi v času svojega škofovanja ob vsakem obisku v Sv. Juriju oglasil v Frančevi hiši, kar je bil še dodaten dokaz ranocelčevega ugleda in veljave. Glede na to, da je škof sam poslovenil Merkov spis o Ipavcu kot zgledu krščanskega zdravnika in vanj – kot smo videli ob ognjemetu v čast Jakominijeve zlate maše in ob dogodivščinah v zvezi z glasbeno terapijo – vključil tudi svoje spomine nanj, je moralo iti za zares prizrčen odnos. Franc je v Slomškovih očeh nedvomno veljal za znamenito osebnost. Kakor koli je bil škof konservativnih nazorov, je vendarle zmožeg dokajšnjo toleranco, kadar je šlo za pomembne ljudi in dosežke: ob koncu svojega življenja je v spisu Slava rajnim rodoljubom in utemeljiteljem našega slovstva, ki je zagledal luč sveta v Drobotnicah za leto 1862, celo izrekel nekaj prizrčno priznavalnih besed o kranjskih protestantih 16. stoletja, ker so »obudili slovenščino«...²²⁹ Za nekoga, ki se je navduševal nad podvigi »kranjskega apostola« Tomaža Hrena,²³⁰ to nikakor ni majhen dosežek. Tako nas tudi ne preseneča, da se Slomšek ni spotikal ob Frančevo skrajno osebno in docela »neaktivistično« zagledanost v Franklina, ki je poosebljal povsem drugačne vrednote kakor tradicionalni katolicizem.

Izza kulis

O čisto zasebnem življenju Franca Ipavca dokumenti davnih dni ne pripovedujejo tako zgovorno kakor o njegovi javni podobi. Vendar je hkrati treba poudariti, da je v ranocelčev

²²⁴ Glej članek o Janku Barletu v SBL I, 25. Aprila 1921 je bil Barle celo izvoljen za dopisnega člana Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti. Veliko zaslug si je pridobil za reformo cerkvenega petja na Hrvaškem, pomembno pa je tudi njegovo raziskovanje kulturne in cerkvene zgodovine.

²²⁵ J. Curk, n. d., 110.

²²⁶ Popis župnijskega imenja iz leta 1843 je nastal kot odgovor na Göthovo anketo (prim. kopije Göthove statistike v Narodopisnem inštitutu ZRC SAZU v Ljubljani, trg Sv. Jurij pod Rifnikom).

²²⁷ K. Merk, n. d., 149. V oči pade dejstvo, da Merk in Slomšek Franca označujeta kot »gospoda«, se pravi z izrazom, ki se je rabil le za premoženjsko imenitnejšega človeka ali duhovnika.

²²⁸ J. Barle, n. d., 4.

²²⁹ V. Škafar, J. Emeršič, Slomškovo berilo, Celje 1991, 211.

²³⁰ Slomšek je o Hrenu pisal v Drobotnicah leta 1851, 111–118.

»image« zaradi njegove izjemnosti – ki bi jo preprosti ljudje najbrž marsikdaj okvalificirali za čisto navadno čudaštvo – sodilo marsikaj, kar je pri drugih osebah brez problemov veljalo za stvar zasebnosti (npr. postni jedilnik).

Merk je na vsa usta hvalil Frančev zakon kot docela harmoničen. Kaj drugega od dobromislečega župnika, ki je iz junaka svojega spisa delal »izgled keršanskega zdravnika«, tudi ni mogoče pričakovati. V t. i. heroičnih biografijah, ki so prave dedinje svetniških življenjepisov, se marsikaj pove ne zato, ker je res, temveč zato, ker zveni učinkovito – ker zgodba in tendenca terjata tako! In ko je bil sveti mož že pri besedi, si ni mogel kaj, da ne bi izkoristil prilike za obširno načelno razglabljanje o idealnih sprogah in sprogih; tako se iz konkretne situacije porodi kar najbolj univerzalen eksempl in iz njega izhajajoči nauk: »Ženitva premladih ljudi po navadi pridna ni; kako bi otroci otroke redili? Pa tudi možitva prestarih ljudi sploh dobra ni; prestari ženini zapustijo premlade sirote. Ako se ženiš alj možiš, ženi se pri pravi starosti, ter oskerbi ženi in otrokom poprej dobro streho in mizo obilno, kakor skerbn Ipvavic. V svojem 38. leti so vzeli gospodično Katrico Gračansko /tj. gospodično z gradu – z Blagovne/, ktero so spoznali od svojih dni zdravilskega učenstva, da je bila modra gospodična, in bo tudi blaga gospa. – Ženitva je polzka steza; rada možu spodleti; pa tudi možitva je vagana reč; le prepogosto se dekle ukani. Potreba je zatorej dobro premisliti, in se ne pre nagliti, kakor imajo taki navado, ki se dajo enkrat za trikrat oklicati. Prav ima pevec, ki poje ženinu in nevesti, rekoč:

Naj gleda, kdor na vselej se veže,

Da serce sercu se prileže;

Je zmota kratka – dolgi kes.«²³¹

Skratka: mož mora biti dovolj star oz. izkušen, da je lahko soliden družinski »producent«, žena pa dovolj mlada, da je mati in da more primerno poskrbeti za »uživanje« v zakonski skupnosti. Zato sta Franc in Katarina dala v poročno knjigo zapisati napačne podatke: njuna leta so namreč brez besed glasno govorila za to, da je mladoporočenec že prestar, nevesta pa še premlada.

Deset let za Merkom je tudi spodobno liberalni mariborski advokat dr. Janko Sernec razlagal praktično povsem enake nazore – le da je bil njegov slovar za odtенок bolj svetovljanski: »'Ni dobro, da bi človek sam bil', – tako čitamo Božjo besedo že v svoji mladosti, in prepričamo se o njeni resnici den na den – od zibeli do smertne postelje, v kateri nam blaga ženska roka obriše mrzel pot s čela. Den za den se trudimo možje, pridelovati živež in obleko, postavljati poslopja, braniti svoj dom z orožjem, množiti blago v hiši na vse strani. Z eno besedo, mi možje smo večidel tvorniki, Latinec reče producenti. Ve žene pa imate večidel drugo nalogo, ve morate skerbeti za vživanje, da vsak po hiši dobi svoj kos vžitka, da mu diši, da se zopet pokrepča za daljni trud; ve morate skerbeti, da se ohrani blago, po možeh pridelano, in da doseže svoj namen po zmernem in pamtnem povžitju. Latinec bi rekel: Vaša naloga v narodnem gospodarstvu je uravnavanje konsumpcije.«²³² Torej: nad tridesetim letom starosti in s treznim razmislekom – ne pa na vrat na nos – se ženi bistra glava! Spodoben krščanski zakon temelji na delitvi dela in družbenih vlog, nič drugače pa ni z meščanskim zakonom.²³³ Zato tudi ženitve liberalnih meščanov s patriarhalnimi podeželankami niso bile nemogoče – kar je na naših tleh dokazoval primer »nadbobnarja mladoslavec« dr. Josipa Vošnjaka. Kultura moških se ni prekrivala s kulturo žensk. Vendar gre podčrtati tole podrobno: medtem ko so krščansko usmerjeni ljudje med obema spoloma iskali

²³¹ K. Merk, n. d., 136, 137.

²³² J. Sernec, n. d., 3.

²³³ A. Studen, Stanovati v Ljubljani, Ljubljana 1995, 75 in dalje. Studen po M. Tichy povzema tole ključno ugotovitev: »Potem ko je tradicionalni stanovski patriarhalizem s svojo materialno bazo izgubil tudi svojo legitimacijo in so razsvetljenci postulirali svobodni razvoj razumne osebnosti, ki je načeloma veljal tudi za ženske, se je uveljavil 'novi patriarhalizem' meščanskega kova z do takrat nepoznano koncepcijo o ženstvu. Ta konec 18. stoletja iznajdena ideologija je vztrajala pri tem, da biološka različnost med moškim in žensko povzroča neizogibno – in s tem 'razumno' – nasprotje v vseh dimenzijah življenja.«

sožitje, so se meščani zadovoljevali z njunim deloma kooperativnim sobivanjem. Vsekakor pa ženi ni bilo treba vedeti vsega, kar je zadevalo in prizadevalo moža.

Tako gospe Katarini najbrž ni bila znana tveganost »operacije«, ki se je je na Dunaju lotil njen mož Franc, da se je družini končno nasmehnil Apolon. Za šentjurskega ranocelca je bil obisk pri Beeru čisti hazard: lahko bi tudi povsem propadel. Potem ko se je vse srečno izteklo in ko je se je iz gambitne poteze izcimila družinska blaginja, se je iz Ipavčevih dunajskih dogodivščin porodila zgodba, ki so jo poznali – najbrž so jo celo morali poznati – vsi člani družine. Rodilo se je družinsko izročilo, ki so mu bili zavezani tako moški kot ženske. Aristokrati so se zbirali okoli zaprašenih papirjev in pergamentov iz sive davnine, meščani okoli včerajšnjih »zgodb o uspehu«. Vedno znova se je potrjevala veljavnost stare devize: Kri ni voda...

Nobenega dvoma ni, da je bil Franc v Ipavčevi družini uspešen »producent«, čeprav se ni ukvarjal s povsem običajno pridobitno dejavnostjo. Prav zaradi tega je bil bolj kot kateri koli »klasični« rokodelc odvisen od »dobrega glasu« oz. slovesa, tega pa v močno patriarhalnih okoljih brez urejenih družinskih razmer ni moglo biti. Kakor Barle je tudi Merk poudarjal, da je Frančev uspeh v veliki meri izhajal iz njegove ustaljenosti v enem kraju; ker je mož dobro poznal svojo klientelo – in to skozi več generacij –, je lahko učinkovito ordinal: »Gosta selitev pa redka molitev ni pridna, in človeka ne obogati, naj menje pa zdravnika. Ipavic so dobri svet rajnega fajmoštra Petra ubogali, in so 53 let v enem in ravno tistem kraju ostali, so veči del hiš in ljudi daleč okrog poznali, so zdravili dedeke in vnuke, ter vedeli kakšni bolezni je ta, kakovi ona rodovina alj žlahta podveržena. Zatorej se ljudje iz vseh bližnjih far toliko zaupanje do šent-Jurskega gospod padarja imeli, so k njim po pomoč hodili in pošiljali, kajti so bili vsem domači zdravitelj.«²³⁴ Oz. drugače: preden začne zdravnik hoditi k bolniku, mora priti bolnik k zdravniku! Šentjurski ranocelc je vzbujal dandanes komaj predstavljivo zaupanje, od tod pa je tudi izviral njegova nesporna avtoriteta. Urejene domače razmere so pri tem imele veliko vlogo.

Katarini si ni bilo treba beliti glave s pridobitno platjo družinske ekonomije, ki je bila najmanj poetičen del življenja v obdobju meščanov. V primeru Franca Ipavca je ta bila kruta in krvava v dobesednem, ne pa – kakor pri večini drugih mož²³⁵ – v metaforičnem pomenu. Kot ženske nasploh je bila Katarina »generator družine«: skrbela je za otroke in gospodinjstvo, vendar pa se je ob tem mogla vsak večer posvečati tudi umetnosti. To najbrž pomeni, da je imela pri roki gospodinjsko pomočnico, kajti zelo težko si je predstavljati, da bi mogla drugače ob vsej skrbi za »konzumpcijo« toliko časa nameniti igranju na klavir in harfo. Resda je bila zelo nadarjena, vendar pogosti nastopi pred gosti v salonu vendarle niso bili mačji kašelj. Poleg tega je tudi svoje otroke uspešno uvajala v skrivnosti glasbene umetnosti. Glede na dejstvo, da so vsi trije sinovi, ki so preživeli otroško dobo, postali ugledni skladatelji in da je bila izmed hčera glasbeno razmeroma dobro podkovana vsaj Žanetka,²³⁶ je moralo biti njeno muziciranje z otroki zelo resno. A tudi tu je imel talent odločilno vlogo: najstarejši sin Alojz je kmalu znal na klavirju zaigrati vse, kar je slišal pri materi,²³⁷ kar je pomenilo, da velja z ukom nadaljevati...

Gospa Katarina je bila zagotovo v mnogočem primer idealne soproge, kakršno je Janko Sernec leta 1871 naslikal v svojem Nauku o gospodinjstvu; tam je o »konzumpcijskem« poslanstvu lepšega spola v družini rečeno tole: »Kako lepa naloga! trudnemu priskrbeti mir in pokrepčanje; gladne sititi, žejne napajati; tako pa vsako čelo po hiši zvedriti, vsako serce

²³⁴ K. Merk, n. d., 150, 151.

²³⁵ A. Studen, n. d., 76.

²³⁶ To je mogoče sklepati po tem, da so njene hčere osnovale Prvi avstrijski damski kvartet; brez glasbi naklonjenega ozračja v Žanetkinem domu si je kaj takega težko predstavljati. Poudariti je treba tudi to, da o kakšni muzikalčnosti njenega moža Alojzija Čampe viri ne vedo povedati ničesar, kar pomeni, da je korenine ukvarjanja z umetnostjo pri članicah Prvega avstrijskega damskega kvarteta treba iskati v njihovi materi. J. Barle pravi v n. d., 19, da so poleg Alojza v domu Ipavčevih muzicirale tudi njegove sestre; iz tega je mogoče sklepati, da povsem brez glasbene izobrazbe ni ostal noben Frančev in Katarinin otrok. Vendar je bila glavna pozornost pri tem zagotovo namenjena fantom. Zdi se, da je bila mentaliteta nekako takale: glasbena ustvarjalnost je samo za moške, medtem ko se morajo ženske zadovoljiti zgolj z glasbeno reprodukcijo.

²³⁷ J. Barle, n. d., 13.

zveseliti.«²³⁸ Treba je ugotoviti, da so si slovenski meščani razmerje med kulturo in naturo predstavljali mnogo bolj idilično kot vrhunski francoski romantik Alfred de Musset, ki je v Izpovedi otroka našega časa zapisal tele cinično realistične vrstice: »Narava, ki misli na vse, je devico ustvarila kot ljubimko; toda ob prvem otroku ji odpadejo lasje, prsi izgubijo obliko, telo zaznamuje brazgotina; ženska je ustvarjena za mater. Moški bi morda tedaj odšel od nje, ker se mu gabi izmaličena lepota, toda njegov otrok se ga jokaje oklepa. Takšna je družina, človeški zakon; vse, kar se oddalji od nje, je spačeno. Kmetje so lahko krepostni, ker so njihove žene stroji za rojevanje in dojenje, tako kot so oni stroji za oranje. Nimajo niti umetnih las niti deviškega mleka, toda njihove ljubezni ne načne kuga. V svojem naivnem parjenju sploh ne opazijo, da je bila odkrita Amerika. Ker njihove žene niso čutne, so zdrave; roke imajo otrdele, česar pa ne bi mogli reči o njihovem srcu. Civilizacija dela proti naravi.«²³⁹ Srednjeevropski bidermajer je s svojim posebnim (samooomejujočim) občutenjem življenja, ki je izhajalo iz dediščine sentimentalizma 18. st., ublažil vsako radikalnejšo misel glasnikov romantične dobe ter na ta način moralistične Slovence 1. pol. 19. st. obvaroval pred prenekaterim razburjenjem, pa tudi pohujšanjem.

O otrocih v Frančevi družini je vedel Merk ljubeznivemu bralcu svojega poučnega traktata za »prosti narod« povedati tole: »Moder mož in veren kristjan se navadno po svoji rodovini pozna, koliko velja. Če si je poiskal dobro žensko in z njo v lepem miru živi, si je izredil pridne otroke, katerim je k dobrimu kruhu pomagal, čeni visoko takega moža; on je zlahka korenina in terden steber svoje hiše, pomočnik svoji soseski in slava svojega kraja; njegova cena ni za poplačati. Ipavic so tri sine in tri hčere imeli /kot smo že rekli, srednja trojica njegovih potomcev, Karolina Jožefa, Karolina Marija in Rajmund Alojz, ni preživela otroštva/, pa tudi od mladih nog za vse kakor dober oče skerbela, otrokom za nauk, molitvo in pa pokoršino. Vsako jutro in zvečer moliti, skerbno v šolo in cerkvo hoditi, ubogati na okomig: je bilo modrega očeta krepko povelje. Otroci so čutili, da je pri gospodu ateju resnica, in gladko so ubogali, pa tudi radi, ker so videli očeta in mater ravno to zvesto storiti, kar so deci ukazali. Vsak dober oče želi, naj bi otroci pri ravno tistem kruhu ostali, kterege si je on srečno služil in ga veselo užival; po tem otroci od svojih starišev navadno veselje in ročnost nadedvajo, in radi delajo to, kar so delati videli svojega ljubega očeta in drago mater; le v bolši stan otrokom pomagati skerbi blage stariše. Tudi Ipavico je bila goreča želja, naj bi se vsi trije sini zdravilstva lotili, in na viših šolah še bolj izučili, bolnikom modro pomagati. Ni se Ipavico mililo za sine plačevati, jih na Dunaj na vseučiliše dati, in jih tako dolgo podperati, da so vsi trije doktorsko slavnost in popolno znanost zdravilstva dosegli. Ko so Ipavic svoja dva mlajša sina Gustava in Benjamin v leti 1853 v Beči imeli, so vedno Boga prosili, naj bi jim še to srečo učkati dal, da bi visoko šolo doveršila. Bog je očetu pravične želje dopolnil; Benjamin je prosenca, Gustav pa dva meseca pred smertjo očetovo doktor zdravilstva postal. To veselo novico slišati, so Ipavic djali: 'Zdaj rad umerjem, ker je dobri Bog moje prošnje uslišal in mi serčne želje dopolnil. Zapustil bom verla sina /Alojz je namreč medtem že umrl/, in ako Bog da, dobra in učena zdravnik.«²⁴⁰ Poleg poklica sta Benjamin in Gustav po očetu »podedovala« tudi lovsko strast.²⁴¹

Ne gre dvomiti, da je zgovorni duhovnik v opis Frančevih vzgojnih metod vključil dobršno mero svojih avtoritarnih predstav o socializacijskih procesih. Ti se morajo po njegovem trdnem prepričanju odvijati pod strogim očetovskim pogledom: kakor zre Bog na odrasle, tako zre »glava družine« na otroke... »Okomig«, ukazi, molitev – to so sredstva, ki (skoraj) nikoli ne zatajijo. Seveda je v kakem mračnem kotu za vsak primer prislonsena tudi šiba: z njo se otrokom – kakor nas poučuje sam presvetli knezoškof lavantinski Anton Martin Slomšek – »pristriže greben«.²⁴² Oseben zgled pa je tako važen zato, ker »mladi otroci in pa opice, kar slišijo, govorijo, in kar

²³⁸ J. Sernec, n. d., 3.

²³⁹ A. de Musset, Izpoved otroka našega časa, Ljubljana 1997, 46.

²⁴⁰ K. Merk, n. d., 144.

²⁴¹ O tem pričuje več fotografij obeh bratov v lovski opravi, ki jih hrani J. G. K. Ipavic.

²⁴² V. Škafar, J. Emeršič, n. d., 157. Citat je iz spisa z naslovom Dvanajst zdravil za otroke, kadar se slabo redijo, ki je izšel v Drobtnicah leta 1850.

vidijo, storé.«²⁴³ Seveda vrli nadpastir s temi besedami ni imel namena anticipirati darvinizma, ampak je le hotel kar se da plastično in nazorno upodobiti nebogljenost otroške izkušnje sveta, ki naj bi bila na ravni živalske.

Bržčas je Merk sodil, da so se pri Ipavčevih ravnali po načelih, ki jih je sam imel za prava in učinkovita zato, ker je vzgoja otrok v ranocelčevi družini povsem uspela. Vendar gre dvomiti, da je bil Frančev režim tako strog, kot nas prepričuje zagnani pisec: navsezadnje je v tej stvari imela glavno besedo mati, ki je bila rahločutna umetniška duša! »Glava družine« je pač bila zaposlena s »produkcijo« – saj so pacienti v Sv. Jurij kar drli... Kakor drugi očetje tistega časa se tudi Ipavec s svojimi otroki najbrž ni posebej vneto ukvarjal. Se je pa z njihovimi uspehi v štiridesetih in petdesetih letih vsekakor že lahko postavljaj.

Francu je bilo ljubo, da so se kar trije sinovi odločili za njegov poklic. V 19. stoletju so se namreč vsi količkaj ugledni poklici še poskušali prenašati iz roda v rod. Gotovo je moral šentjurski ranocelc za to tudi marsikaj žrtvovati, saj univerzitetni študij medicine ni bil poceni; v primerjavi s pravniškim je veljal celo za zelo dragega. Če vemo, da v posameznih semestrih medicinskega študija na dunajski univerzi še v šestdesetih letih 19. st. srečujemo po največ pet Kranjcev,²⁴⁴ si je toliko lažje predstavljati, kako izjemna je bila pravzaprav Ipavčeva družina. Nobenega dvoma ni, da je šentjurski ranocelc svojo očetovsko vlogo odigral v velikem – celo največjem – stilu: svoji ženi je omogočil vzgojo kar treh zmožnih »producentov«. Sicer pa Francu Ipavcu kaj drugega tudi ni preostalo: če je hotel poskrbeti za kolikor toliko srečno prihodnost nadaljevalcev svojega rodu, jih je moral dati v šole in jim pomagati doseči poklic v intelektualni sferi. Gospodarstvo je bilo v tridesetih in štiridesetih letih 19. stoletja, ko je moral šentjurski ranocelc najintenzivnejše razmišljati o usodi svojih otrok, še v znamenju paradigem »starega režima«. Tě so le ob spletu srečnih okoliščin omogočile hiter vzpon po klinih na družbeni lestvici. Kljub precej splošnemu občutenju, da so spremembe na dolgi rok neizogibne, ni mogel nihče z gotovostjo računati na korenit preobrat v bližnji prihodnosti. Dogodki marca 1848, ki so privedli do strmoglavjenja Metternichovega režima, so bili veliko presenečenje. Najbolje so ga izražale besede omejenega, vendar ne povsem bebavega cesarja Ferdinanda; ko je »dobrotljivi« vladar izvedel, da študentje na Dunaju demonstrirajo, je začudeno vprašal: »Ja, pa to smejo?«²⁴⁵

Tudi pri vzgoji organizatoric »konsumpcije« Ipavčeva hiša ni zatajila: Žanetka je našla »dobro partijo« v celjskem pravniku Alojzu Čampi,²⁴⁶ Marija oz. Mimi in Amalija pa sta ostali doma ter skrbeli za starše in brata Gustava (dokler se ni poročil).²⁴⁷ Tedaj v hiši ni več bilo potrebe po kakšni tuji pomočniški roki.

Pomembno pa je bilo še nekaj: poklic zdravnika, ki je bil podprt z doktorsko diplomom, je bil dovolj imeniten, da je Frančevim otrokom dopuščal možnost ukvarjanja z glasbo, se pravi z umetnostjo, s katero so se seznanili že v otroških letih. Velik del slovenske muzike druge polovice 19. stoletja sloni samo na tej srečni okoliščini. Prav lahko bi bilo povsem drugače.

Vsekakor pade v oči dejstvo, da Franc in Katarina Ipavec nobenega svojih otrok nista namenila cerkvi. Svoj uspeh sta razumela docela zemeljsko; z ljubim Bogom se je družina poskušala poravnati šele v drugi polovici 19. stoletja, ko mu je namenila Gustavovega sina Alojza, ki je postal redovnik. Vendar je umrl mlad... Strogi oče v nebesih ne odpušča človeške samozavesti.

²⁴³ V. Škafar, J. Emeršič, n. d., 157.

²⁴⁴ W. Petritsch, Die slowenische Studenten an der Universität Wien (1848–1890), tipkopijsna disertacija na dunajski univerzi (1972), 202, 203. V obdobju 1860–1873 so bili posamezni semestri na dunajski medicinski fakulteti celo brez enega samega vpisanega Kranjca. Ker je bila medicinska fakulteta v Gradcu ustanovljena šele leta 1863, je jasno, da majhnega obiska Kranjcev ne gre pripisovati konkurenci drugih univerzitetnih središč, temveč ceni študija.

²⁴⁵ A. Suppan, Novejša avstrijska dela o slovenski identiteti. Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas, Ljubljana 1997, 25.

²⁴⁶ Alojz Čampa je bil rojen v Celju 14. junija 1817, umrl pa je v Gradcu kot upokojeni dvorni svetnik 29. avgusta 1887. Pokopan je na šentjurskem pokopališču skupaj s tantom in taščo. Prim. J. Kartin, n. d., 10.

²⁴⁷ Amalija (8. 6. 1827–13. 8. 1877) je pokopana skupaj z materjo in očetom na šentjurskem pokopališču.

Legendarni šentjurski ranocelec se je najbrž v resnici videl kot kos lokalnega Franklina: vse, kar je bil in kar je imel, je bilo delo njegovih rok in miselne okretnosti. Bog je bil v njegovi družini daleč in visoko. Seveda pa nihče ni čutil potrebe, da bi ga kakor koli izzival. Zakaj le? Razumno je biti toleranten!

Zaton starega režima v nekem mikrokozmosu

Življenje v Sv. Juriju se je medtem seveda spreminjalo. Celo v obdobju absolutizma Clemensa Metternicha, pod katerim sta vladala »dobri cesar Franc« in njegov nekoliko prismuknjeni sin Ferdinand »Dobrotljivi«, se čas ni ustavil; nasprotno: leta so tekla, ura režima pa se je počasi, a vztrajno iztekala. V voglajnski dolini je to veljalo nekoliko bolj dobesedno kot drugod, saj je zvonik šentjurske cerkve prav tedaj dobil novo uro. Jože Kartin je o njej zaneseno zapisal tole: »Med tehniške talente tedanjega časa spada kovač Martin Hrastnik iz vasi Bezovje. Ta preprosti talent je ustvaril s skromnimi tehničnimi sredstvi, ki jih je imel takrat na razpolago, pravo čudo. To je ura na šentjurskem zvoniku. Njena pomembnost obstoja v neavadni konstrukciji repetirnega mehanizma s trojnimi bitjem. Mož je upošteval tedanje primitivne razmere, ko še ni bilo moderne razsvetljave, a tudi katerekoli ure so bile kot ročno delo drage in le redkokomu dostopne. Zato je poskrbel za praktično dejstvo, da prebivalcem več kot 2 km naokrog ne bo treba videti na uro, saj so jo slišali. S svojimi bronastimi glasovi je vsake četrte ure ponoči in podnevi označevala čas. Tako je morda kak bolnik čutil olajšavo, ko so kladiva tolkla ob pol štirih z višjim glasom dva, njemu pa so sledili v nižjem tonu večjega zvona trije udarci, kar je pomenilo dve četrtni preko tretje ure, to je pol štirih. Ko je ta pomembna glasilka bila temne nočne ure, recimo točno 10, se je oglasil manjši zvon 4-krat, srednji 10-krat in največji spet 10-krat, kar je pomenilo dopolnitev polne ali cele ure. Le kako je iznajdljivi veliki ustvarjalec s svojimi skromnimi sredstvi rešil ta zamotani tehnični problem? Če bi ga izvedel kak finomehanik, razpolagajoč s stružnico za osi in kolesa ter rezkalnimi stroji za napravo zobatih koles in regulacijskih spiral, bi to bilo umevno. Vendar je bil ta veliki avtor le skromni kovač Martin Hrastnik iz vasi Bezovje.«²⁴⁸

Čas je postal last vseh, pa tudi gospodariti je začel vsakomur. Nihče se mu ni mogel izogniti. Življenje je prenehalo biti zaprt krog; razprlo se je v premnoge možnosti: zdelo se je, da je treba zgolj iztegniti roko, pa se je mogoče dotakniti česar koli... Človek ni bil več razpet zgolj med 'biti' in 'imeti'; njegovo življenje je poslej opisoval kup glagolov, ki so imeli poprej kvečjemu slovarski pomen, zdaj pa so dobivali tudi obrise realne vsebine (kot npr. »želeti«, »hoteti«, »poizkusiti«, »prizadevati si«). Posameznikovo bivanje je bilo iz dneva v dan pestrejše, pa tudi zapletenejše. Življenje je postajalo možnost izbire. Novoveški linearni čas, ki je značilen za industrijsko družbo, je vse bolj potiskal v ozadje ciklični čas »starega režima« in agrarnega gospodarstva.²⁴⁹

Starodavni red se je začel krhati tudi na ravni običajev. Dragotin Ferdinand Ripšl, ki je mladost preživel v Sv. Juriju, je v Loški kroniki zapisal: »Klobuke so možki nosili svoje dni, katerih se še dobro spominjam, črne s širokimi okrajci in z žametnim, s srebrno zapono zapestim trakom. Nov je bil takrat, ko je mož kot 12 leten fantič pri birni bil. Stariši so mu klobuk kupili kakor za odraslega moža, češ, saj mu bo glava vsak dan debeleja prirasla. Ta čas mu je glava po klobuku zvonila, in če ne bi bili klobučji okrajci na pol na ramah, na pol pa na tilniku sloneli, dečko ne bi bil nič videl izpod njega. Od birne do ženitve je klobuk le samo ob največjih praznikih iz omare na dečkovo glavo prišel, in še ta čas le za v cerkev, takó da je bil na dan poroke kakor nov. Takih klobukov danes /tj. v 2. polovici 19. stoletja/, ko je vsako leto druga 'moda', mislim, malokje klobučarji izdelavajo. Po pravici povedano: tak klobuk je trpel celega pol stoletja. Kadar je gospodarjeva glava osivela, je tudi njegova dlaka rjavkasta postala. V jeseni, kadar je deževno vreme nastalo, ga je dobil vnučič ali vnučika na pašo, kjer je mesto ombrele služil, in nazadnje, ko

²⁴⁸ J. Kartin, n. d., 7.

²⁴⁹ O različnih konceptih pojmovanja in doživljanja časa prim. A. Gurevich, *Time as a Problem of Cultural History*, v: *Cultures and Time*, Pariz 1976. Seveda sta ciklični in linearni čas skozi dolga zgodovinska obdobja (od poznega srednjega veka do začetka industrijske epohe) živela drug ob drugem.

ni bil za nobeno človeško rabo več, prišel je na tatermanovo glavo v koruzo in tam vrane in srake strašil. Lase so možki imeli na celi glavi na kratko ostrižene, le nad tilnikom in nad čelom malo daljše, tako, kakor venec okoli glave; čelo je bilo čez pol s tem lasnim vencem pokrito. Tudi ta frizura se danes le še pri starih dedcih vidi.«²⁵⁰ Toliko in toliko let pozneje si je komaj mogoče predstavljati, kakšen pretres je v življenjski slog preprostega ljudstva vnesel pojav mode, ki so ji pred sredo 19. stoletja sledili zgolj aristokratski in višji meščanski krogi. Pokrivala, ki so prej spremljala moškega od vstopa v svet odraslih do starčevske dobe, so se začela naglo menjavati in s tem v dobršni meri izgubila svojo simbolno vlogo, izraženo v reklu, da je pod svojim klobukom vsakdo svoj gospod. Le izjemni posamezniki, kakršen je bil tudi Franc Ipavec, so se izmaknili samoumevni nošnji impresivnih pokrival. Videli smo, da se je župniku Merku (škofu Slomšku) zdelo potrebno to posebnost v izgledu šentjurskega ranocelca posebej pojasniti – oz. jo tako rekoč opravičiti s privrženostjo zdravemu načinu življenja. »Venec« daljših las, o katerem govori Ripšl, pa je bil potreben zato, da se je poraščenost – kot znamenje moči, znano že iz zgodbe o Samsonu iz Stare zaveze – sploh videla izpod klobuka.

Na simbolni ravni se je v nova doba v Sv. Juriju začela v ponedeljek 27. aprila 1846, ko je po pravkar zgrajenem odseku Južne železnice, ki je povezoval slovenski in nemški del Štajerske, prisopihal prvi »hlapon«. Dober mesec kasneje, v torek 2. junija 1846, je že stekel redni potniški promet in starodavni trg povezal na eni strani z deželnim glavnim mestom Gradcem, na drugi pa z bližnjim Celjem kot kresijskim središčem. Razposajeni vriski udeležencev otvoritvene vožnje in zvoki vojaškega orkestra (oz. »turske godbe«) so zagotovo pritegnili pozornost šentjurskih tržanov.²⁵¹

Tudi v Ipavčevi družini se je v tistem času dogodil opazen prelom: Frančeva hčerka Marija oz. Mimi je začela leta 1845 pisati dnevnik.²⁵² Noben trenutek ni bil več nepomemben. Nasprotno: vsaka minuta je začela pričevati o človekovi usodi. Vsak hip jo je zaznamoval.

Göthova statistika prikazuje Sv. Jurij tik pred velikimi spremembami. V trgu sicer ni bilo prave vneme za odgovarjanje na vprašanja, ki so jih postavljali vse številnejši formularji iz deželnega glavnega mesta Gradca, vendar so kljub temu izpolnili dve anketi z dne 15. julija 1842: tisto za gosposčine oz. imenja in ono za župnijske urade.²⁵³

Dušnopastirski urad, ki je bil v davčni občini Trg Sv. Jurij, je 29. aprila 1843 poročal, da so na njegovem območju vsi prebivalci katoliške vere. Vsako leto se poroči 19 parov; rodi se 98 zakonskih in 12 nezakonskih otrok, umre pa 75 oseb.²⁵⁴ Največ smrti je zaradi vodenice in pljučnice. Dvorazredno trško trivialko obiskuje 400 otrok (a impresivnost te številke zbledi ob pojasnilu, da so vanjo vračunani tudi tisti, ki zahajajo v ponavljalne in nedeljske šole). Napredek v primerjavi z letom 1818, ko je bila novozgrajena šentjurska šola »drugi dom« 120 dečkom in 9 deklicam,²⁵⁵ pa je bil vseeno očiten. Župnik Gašper Veršnik, ki je na list z odgovori prispeval zgolj

²⁵⁰ Citirano po I. Lapajne, n. d., 237, 238.

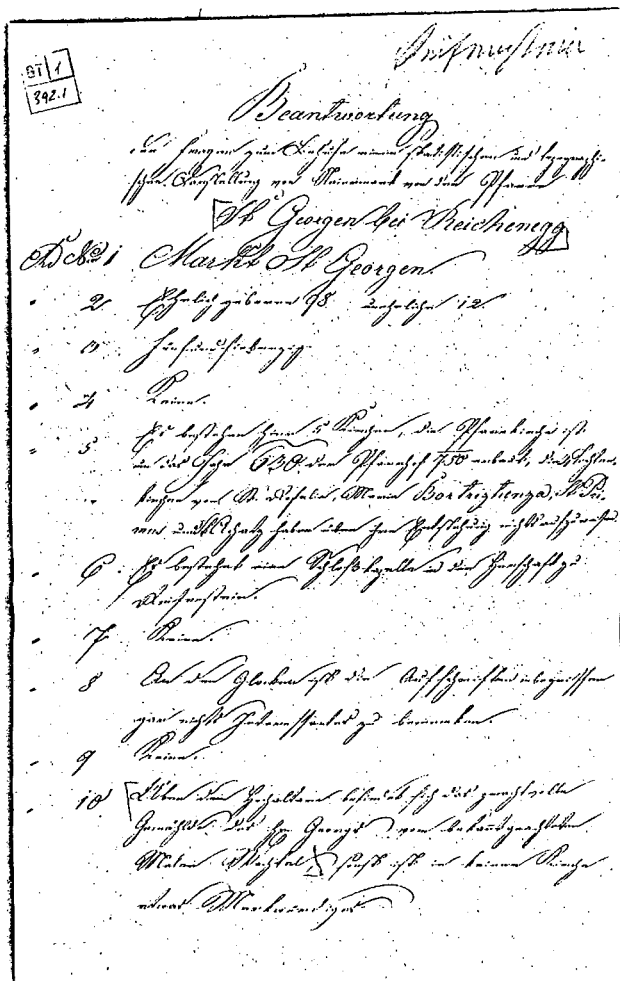
²⁵¹ I. Orožen, n. d., 200, 201. Prihod prvega rednega vlaka v Celje leta 1846 je opisan takole: »2. junia, ponedeljek o Duhovem, se je začela vožnja po železnici od Gradca do Cela. O poldne sta s banderami ino s vencami okinčana hlapona 'Ausee' ino 'Strassengel' pripeljala brzovlak, iz kojega se je veselo glasila turska musika štajerskega regimenta 'Piret', ino v katerem se je pripeljalo bilo mnogo gospode iz Dunaja, Gradca ino Maribora. Vsa ta gospoda je povablana bila h kosilu, ki je pripravljeno bilo na tukajšnji svetovavnici. Po končanem kosilu, pri katerem so njih veličanstvi cesarju ino vsej cesarski rodbini vesele zdravice napivali, se je gospoda zopet po železnici nazaj proti Gradcu odpeljala.« Gradnja železnice od Gradca do Celja je bila zaupana podjetju Feliksa in Antona Talachinija, delavci pa so prišli iz Furlanije, Primorja in s Češke.

²⁵² Izvornik danes ni znan, ohranili pa so se dokaj obsežni izpisi Herberta Kartina v dveh zvezkih iz leta 1948. Kartin je na koncu pripisal, da je original obsegal 8 zvezkov formata 17,5 X 21 cm. Prvi zvezek je zajemal leta 1845–1847, drugi 1851–1853, tretji 1854–1856, četrti 1857–1859, peti 1860–1862, šesti 1863–1865, sedmi 1876–1878 in osmi 1879–1887. Kartinovi izpiski se danes hranijo v Ipavčevi spominski zbirki v Šentjurju (kopija pri meni).

²⁵³ Splošno o Göthovi statistiki glej N. Kuret, Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1818) in Georga Götha (1842), I. del, I. snopič, Ljubljana 1985, 17 in dalje.

²⁵⁴ Te številke se po navodilih Göthove statistike navajajo na podlagi desetletnega povprečja.

²⁵⁵ J. Liška, n. d., 61.

Odgovor župnijskega urada v Šentjurju na vprašalnico dr. G. Götha z dne 15. julija 1842

hudo krevljast podpis, je imel na voljo dva duhovska pomočnika oz. deficiente. Do cerkve so imele njegove »ovčice« največ uro in pol hoda. Sicer pa je bilo tedaj v fari – enako kot danes – 5 cerkva: farna (sv. Jurija) v trgu, sv. Rozalija (na Rozaliji),²⁵⁶ Marijina (na Botričnici), sv. Primoža (na Primožu) in sv. Ahaca²⁵⁷ (na Stopčah). Vanje so se zgrinjali ljudje iz 25 krajev, in sicer iz trga Sv. Jurij ter iz vasi Goričica, Grobelno, Hrušovec, Kameno, Krajnčica, Nova vas, Ogorevc, Podgorje, Podgrad, Sv. Primož, Proseniško, Rifnik, Repno, Sv. Rozalija, Šibenik, Stopče, Trnovec, Tratna, Vrbno, Bezovje, Botričnica, Brezje ob Slomu, Črnolica in Cerovec.²⁵⁸ Nobena izmed cerkva po mnenju izpolnjevalca ankete ni bila posebej znamenita – ne po slikah ne po preteklosti. Zato pa rubrika o kaplanijah, kuracijah in beneficijah izpričuje, da fara ni trpela kakšnega pomanjkanja tovrstnih ustanov. »Gospodje« so jih toliko uživali, da so pri nekaterih celo pozabili na izvor... Vsi sakralni objekti so bili v »popolnem« stanju, se pravi v rabi in dobro ohranjeni.²⁵⁹

²⁵⁶ Ponaša se z letnico 1646.

²⁵⁷ Cerkev je zgrajena na mestu enega izmed mnogih »Atilovih grobov« pri nas.

²⁵⁸ Prav vsa naselja so še danes znana pod navedenimi imeni (le atribut svetosti se je pri nekaterih po letu 1945 izgubil). Razen Ogorovca so vsi našteti kraji v današnji občini Šentjur, in sicer v njenem osrednjem delu. Z nemškimi imeni so v Gothovi statistiki izpričani le trg Sv. Jurij, Sv. Primož, Sv. Rozalija, Nova vas (Neudorf) in Rifnik (Reicheneegg).

BT

Georgien (Kaiser) Leibe
Landschaft

Im Auftrag der Kaiserlichen Regierung
Churfürstlich bair. Regierung

26

17

Die Herrschaft d. Georgen bei Szentjurg

ad 1. Die Herrschaft d. Szentjurg bei Szentjurg
Landesgericht d. Szentjurg bei Szentjurg

ad 2. Die Herrschaft d. Szentjurg bei Szentjurg
Landesgericht d. Szentjurg bei Szentjurg

ad 3. Die Herrschaft d. Szentjurg bei Szentjurg
Landesgericht d. Szentjurg bei Szentjurg

ad 4. Die Herrschaft d. Szentjurg bei Szentjurg
Landesgericht d. Szentjurg bei Szentjurg

ad 5. Die Herrschaft d. Szentjurg bei Szentjurg
Landesgericht d. Szentjurg bei Szentjurg

ad 6. Die Herrschaft d. Szentjurg bei Szentjurg
Landesgericht d. Szentjurg bei Szentjurg

ad 7. Die Herrschaft d. Szentjurg bei Szentjurg
Landesgericht d. Szentjurg bei Szentjurg

ad 8. Die Herrschaft d. Szentjurg bei Szentjurg
Landesgericht d. Szentjurg bei Szentjurg

ad 9. Die Herrschaft d. Szentjurg bei Szentjurg
Landesgericht d. Szentjurg bei Szentjurg

ad 10. Die Herrschaft d. Szentjurg bei Szentjurg
Landesgericht d. Szentjurg bei Szentjurg

ad 11. Die Herrschaft d. Szentjurg bei Szentjurg
Landesgericht d. Szentjurg bei Szentjurg

ad 12. Die Herrschaft d. Szentjurg bei Szentjurg
Landesgericht d. Szentjurg bei Szentjurg

Odgovor na vprašalnice dr. G. Götha z dne 15. julija 1842 (za gosposčine in imenja – farno imenje Šentjur)

Še bolj plastično sliko o materialnem stanju šentjurske fare dajejo odgovori na anketo, ki je zadevala gosposčine in imenja. Šentjursko farno imenje je 28. maja 1843 izkazovalo takole stanje: rustikalnih podložnikov je imelo naseljenih 30, medtem ko za 6 domikalistov in 10 sogornikov piše, da so nenaseljeni. Obsegalo je 4 njive v skupni izmeri 4 orale in 1422 kvadratnih klafter, 3 travnike v skupni izmeri 8 oralov in 435 kvadratnih klafter, pašnik v izmeri 4 oralov in 982 kvadratnih klafter, 2 gozda v skupni izmeri 5 oralov in 822 kvadratnih klafter ter 2 ohišnici v skupni izmeri 1 orala in 8 kvadratnih klafter. Skupna površina je torej znašala 24 oralov in 469 kvadratnih klafter. Imenje je bilo napovedano z 8 goldinarji 51 krajcarji ter 3 denariči in 3/4. Podložniki so po petinski opustitvi plačevali še 46 goldinarjev in 24 krajcarjev nepovišljive denarne dajatve, 4 dominkalisti pa 2 goldinarja in 99 krajcarjev.²⁶⁰ Sogorniki so bili obremenjeni z

²⁵⁹ Prim. kopije Göthove statistike na Narodopisnem inštitutu ZRC SAZU v Ljubljani. Anketo, ki je zadevala župnijske urade, je izpolnjeval deficient, medtem ko je župnik s svojim podpisom zgolj potrdil njegove odgovore.

²⁶⁰ Do te čudne vsote je najbrž prišlo tako, da je avtor poročila seštel posebej dajatve v goldinarjih (po pol goldinarja na domikalista) in posebej v krajcarjih (po 24 krajcarjev in 3/4), pri tem pa spregledal, da 99 krajcarjev pomeni 1 goldinar in 39 krajcarjev. Petinska opustitev je bila na Štajerskem ukrep vlade cesarja Franca (I. Lapajne, n. d., 230), medtem ko so jo v Ilirskih provincah izvedli Francozi. Zato ni čudno, da je Franc med ljudmi veljal za »dobrega«; seveda pa je k takemu doživljanju vladarja levji delež prispevala propagandna mašinerija Metternichovega režima.

naturalno dajatvijo, ki je znašala 3 vedra in 32 mer mošta. Na račun 25-odstotnega dominikalnega davka se je zbrala vsota v višini 103 goldinarjev, 0 šilingov ter 18 denaričev in 1/4. Lastnega deželskega sodišča farno imenja seveda ni imelo in je spadalo pod pristojnost Blagovne. Šentjurski župnik je vsekakor bil kar spodoben »fevdalec« in mnogi njegovi kolegi niso prav nič zaostajali za njim. Ker so nižji duhovniki v prvi polovici 19. stoletja pretežno že izhajali iz kmečkih vrst, jih je upravljanje župnijskih posesti spravljalo v ambivalenten položaj: po službi in družbenem statusu so bili stebri »starega režima«, medtem ko so po rojstvu pripadali slojem, ki jim ne bi nič bolj ustrezalo kakor dokončna odprava tisočletnega fevdalnega reda.

Sv. Jurij in njegovo okolico so trle enake težave in skrbi kot Slovensko Štajersko nasploh. Franciscejska katastrska izmera, ki je bila v habsburški monarhiji izvedena v letih 1818–1843, je sicer zmanjšala štajerske davščine za 100.000 goldinarjev, vendar je povečala obremenitve v južnem delu dežele.²⁶¹ Ponekod – npr. v ormoškem okraju – za nič manj kot sto odstotkov. Ocenjeni dohodek od orala njive je znašal na Štajerskem 6 goldinarjev, na Kranjskem pa celo 8,9 goldinarja.²⁶² Režim cesarja Franca je še posebej močno privil davčni vijak v južnih deželah monarhije. Tako je celjski okraj po novem plačeval v državno blagajno kar 30.000 goldinarjev višje prispevke kakor dvainpolkrat večja okraja Judenburg in Bruck. – V primerjavi z jožefinsko dobo se je položaj v slovenskih deželah in pokrajinah občutno poslabšal. To ni ostalo brez vpliva na strukture vsakdanjega življenja, o čemer je na svoj način spregovoril tudi Anton Kreml v svojih Dogodivšinah štajerske zemle: »Od téla strani se tu po enem našem dogodivšinpisci od naših Štajercov more reči, da so Nemci kam menje za vojšake, kak Slovenci, zakaj Nemci so vu večih krajih nedopadlive zrasti, krofasti ino hripasti, razplošeni ino debeli, počasni ino nerazumni, zato da preveč jejo: Nемец jej petkrat na den, vjutro, kak stane, se že močne hrane najej, per nékih vurah že južnije, k' obedi se žirovnih zdačnih hran do punega nasiti, na sred odvečarke pále južnije, ino večer si petokrat želodec napuni. To je za vojšaka ne, vojšak le enkrat na den dobi do nasitenja jesti. Za tega volo so od nekda le Slovenci bol za vojšake bili, da so lepšega života, bol drobni ino šibki, hitreši ino razumnéši. To pride po tem, da po menje jejo, ino se bol reda deržijo; tudi se med Slovenci malogdé krofasti ludje najdejo, posebno pa tam, gdé se z' Nemci ne zméšajo. /.../ Kaj je pa med nemškimi Štajerci lepšega života ludi, so zveksinom potomci ponemčenih Slovincov./.../«²⁶³ Vsaka reč je za nekaj prav: monarhija je že vedela, kje je rezervoar zdravih »vojšakov« in je zato tam poskrbela za občutne dajatve... Da se slovenskoštajerski kmetje, ki so predstavljali večino moštva znamenitega 47. pešpolka, ne bi polenili, jim je oblast predpisala bolj špartanski način življenja. Kreml, ki je bil glasnik samozavesti podeželanov nasproti meščanom, pa je še pripomnil: »Na mestah so tudi Slovenci tak mali ludje, da ne so za vojsko. – V' méstah so lepši ludje, je pa med njimi tudi dosta puklavih, zvéžjenih, odludne postave, ter nespodobno debelih, vse več, kak med priprostim ludstvom.«²⁶⁴ Slovenci so se v 19. stoletju pač doživljali pretežno kot kmetje, medtem ko so jim bili meščani, tržani in aristokrati sumljivi. Njihovi skorajda edini gospodje so bili duhovniki.

Eno pa je gotovo: učinek petinske opustitve se je v podložnikovem gospodarstvu tako teoretično kot praktično povsem izgubil zaradi povečanja zemljiškega davka na osnovi franciscejskega katastra. V bistvu je pri teh finančnih operacijah šlo za to, da se del dajatev, ki so prej pripadla zemljiškemu gospodu, po novem plačuje državi. Aristokracija s takšnim razvojem dogodkov seveda ni mogla biti niti malo zadovoljna. Zato si je prizadevala zriniti se v državni aparat in s tem kompenzirati izgubo dohodkov na zemljiških gospodstvih. Glede tega se stari plemiški rodovi – kakor npr. Auerspergi – niso razlikovali od novih – denimo Dienersbergov in

²⁶¹ J. Apih, n. d., 9. I. Lapajne v n. d., 230, omenja, da je graški gubernij po nasvetu mariborskega kresijskega glavarja Marqueta štajerskim Nemcem odpisal za 75.000 goldinarjev davščin ter jih prevalil na pleča Slovincov. Do enakega rezultata je prišel tudi J. Mal v Zgodovini slovenskega naroda, II. del, Celje 1992, 514. Po Lapajnetovem izračunu je slovenskoštajerski kmet do leta 1882 v državno blagajno prispeval kar okoli 22.700.000 goldinarjev davščin preveč.

²⁶² J. Apih, n. d., 9.

²⁶³ A. Kreml, Dogodivšine štajerske zemle, Gradec 1845, 233.

²⁶⁴ A. Kreml, n. d., 233.

Gadoll. Nasprotja med plemstvom in cesarskimi uradniki potemtakem v nobenem primeru ne gre absolutizirati; pravzaprav so si odkrito nestrinjanje z vladarjevo administracijo lahko privoščile le zelo mogočna zemljiška aristokracija in medsebojno tesno povezane skupine nižjega plemstva (denimo ogrsko in gališko nižje plemstvo).²⁶⁵ Položaj je bil torej povsem drugačen kot v 17. in 18. stoletju, ko so ljudje, ki so se povzpeli kot trgovci ali uradniki, skušali svoj položaj utrditi s pridobitvijo tega ali onega zemljiškega gospostva. Tudi pri kmetih ti ukrepi niso mogli vzbuditi kakšnega posebnega navdušenja. Toda Metternichovi uradniki se na to niso ozirali, saj je finančna entropija že hudo načela »stari režim«. Birokracija je preprosto morala zbrati iz leta v leto večjo vsoto denarja in se ni preveč spraševala po viru. Na ta način so se podirali temelji starodavnega reda; sistem je začel pokati po vseh šivih. Je pa treba priznati, da je oblast delovala psihološko preiščeno: najprej je malo popustila davčni vijak, nato pa ga je še bolj privila... Ljudje so tako imeli občutek, da so se vrnili na prvotno stanje, medtem ko se je njihov položaj dejansko poslabšal. Ivan Lapajne je takole opisal težavne razmere na spodnještajerskem podeželju: »Naj boljše so živeli od nekdaj že po Slovenskih goricah, kjer so bivali po rodovitnih krajih. Vino so po vsem Štajerskem od nekdaj radi pili, in to še v preobilnej meri, zlasti kedar so bile dobre vinske letine, n. pr. 1796–1798, 1811–1812, 1824–1834. Slabe letine glede vseh pridelkov so bile 1814, 1815, 1816. V teh letih so štajerski Slovenci, posebno v vinskih krajih, veliko gladu prestali ali celó od lakote umirali.«²⁶⁶ Hkrati je rodoljubni in redoljubni mož realistično ugotavljal: »V obče pa bi si dovolil trditi, da je imel Slovenec v starih časih s polnim želodcem največje veselje; to je 1) čisto naravno, 2) pa družega veselja itak ni imel, kajti pogrešal je zlate svobode, katero so drugi veliko pred njim uživali; 3) se to dá iz tega sklepati, ker si naši slovenski kmetje, zlasti v vinskih krajih, še dandanašnji /tj. 1884/ radi preveč privoščijo.«²⁶⁷ Tudi velike spremembe sredi 19. stoletja, ki so uspele predrugačiti zunanji izgled človekovega življenja – npr. začetek splošnejšega sledenja modnim trendom –, se bistva »nevidne« zgodovine mentalitet še dolgo niso dotaknile. Resnica je bila potemtakem mnogo manj poetična, kot jo je prikazoval vrli »farmašter per mali Nedli v' slovenjih Goricah« in »sočlan znotrajno-austrijske dogodivšinske družbe«²⁶⁸ Anton Kreml. Dobro misleči ljudje so itak zmerom naivni. Niti tega ne opazijo, da je prehranjevalna askeza na Slovenskem večkrat posledica stiske kot zdravega načina življenja...

Da je bil prav agrarni sektor gospodarstva najhuje obremenjen z dajatvami, je povsem razumljivo: v predmarčni dobi je namreč bogastvo srednjeevropskih narodov, držav in dežel še vedno izhajalo predvsem iz tega vira. Leta 1839 so v habsburški monarhiji pobrali več kot 54 milijonov goldinarjev iz naslova zemljiškega davka, na račun vseh ostalih dajatev pa niti dvakratnika te vsote (106 milijonov).²⁶⁹ Ker so bili kmetje daleč najštevilčnejši sloj prebivalstva, se je vsaka sprememba v zvezi z njihovim položajem zdela tvegana ne le iz gospodarskih, temveč tudi iz političnih razlogov: dokler je obstoječi red vsaj približno zadovoljivo deloval, se je konservativno usmerjeni državni oblasti zdelo uvajanje kakršnih koli novotarij nesmiselno. Le kadar je bilo treba v tej ali oni deželi zlomiti odpor lokalne aristokracije – kot npr. v Galiciji –, je bil tudi Metternich pripravljen brezskrupulozno poseči po najradikalnejših sredstvih; obetal je odpraviti celo same temelje »starega režima«.²⁷⁰ Modernizacija je pomenila grožnjo – in to ne le absolutistični vladi. A vse do leta 1848 se kaj bistvenega ni moglo spremeniti; odločujoči faktorji habsburške monarhije so se prihodnosti, ki bi bila drugačna od preteklosti, preveč bali, da bi pospeševali družbeni razvoj. Največ, kar so zmogli, je bilo posodabljanje prometa ter zatiskanje oči pred naglim bogatenjem vrhnjih meščanskih plasti, od katerega država ni imela dosti davčnih

²⁶⁵ Prim. A. J. P. Taylor, *Habsburška monarhija 1809–1918*, Ljubljana 1956, 16 in dalje. Taylor pravi, da so bili v habsburški monarhiji »stari sovražniki« – tj. plemiči in uradniki – spravljani šele v času Taaffejevega »cesarskega ministrstva« (Taylor, n. d., 178), kar je zelo problematična trditev.

²⁶⁶ I. Lapajne, n. d., 236.

²⁶⁷ I. Lapajne, n. d., 237 (opomba 1).

²⁶⁸ Tako se je Kreml predstavil bralcem svoje zgodovine na naslovnici *Dogodivšin štajerske zemle*.

²⁶⁹ J. Apih, n. d., 8.

²⁷⁰ A. J. P. Taylor, n. d., 60, 61.

prihodkov. To je bilo nekako nadomestilo za njihovo odpoved v (so)udeležbi pri vladanju. Oblast je potihem sporočala najaktivnejšim ljudem: Obogatite se in ne mislite! Jejte in ne govorite! Ta recept je bil potem uporabljen še mnogokrat.

Kljub zlovesčim znamenjem se zemljiška gospodstva niso zavedala, da se njihov čas izteka. Izhoda iz svojih stisk niso iskala v gospodarski preobrazbi, h kateri jih je pravzaprav vzpodbujala davčna politika (davek, ki je obremenjeval zaslužek, je bil nizek; leta 1846 se ga je v dunajsko državno blagajno nateklo za komaj 3 milijone goldinarjev),²⁷¹ temveč v zaostrovanju dotedanjega režima. K temu jih ni sililo zgolj pomanjkanje kapitala, temveč tudi miselna neprilagodljivost.²⁷² Ne le kmetje, temveč tudi zemljiški gospodje in njihovi uradniki so bili ujeti v spone tradicionalnega načina razmišljanja. Država je vse odločneje posegala v njihovo gospodarjenje in ga urejala v skladu s svojimi predstavami o idealnem stanju, sami »stebri družbe« pa si niso znali poiskati novih prostorov pridobitniške svobode, ki so se odpirali v industrijskih dejavnostih. Agrarni sektor je bil za dunajske oblasti zagotovo preveč pomemben, da bi ga na milost in nemilost prepustile zasebni iniciativi in posamičnemu interesu. Za to so bile določene druge panoge, toda v negibnost »starega režima« zazrti zemljiški gospodje jih niso opazili. Sicer pa so gradovi kot simboli nekdanje mogočnosti še v 2. pol. 19. stoletja z neustavljivo silo privlačili najrazličnejše – večinoma parvenijske – imenitnike, čeprav so že povsem izgubili svojo nekdanjo vodilno vlogo v gospodarstvu. Celo v mladosti tako radikalni Fran Šuklje, ki so ga sodobniki zaradi zelo suvereno izraženih sodb posmehljivo imenovali Francek Velikanski, si je omissil svojo graščino (Kamen) in se pustil poplemeniti. Čas meščanov je še vedno čas velikih gest, ki lahko kompenzirajo prenekatero prikrajšanost v realnem življenju.

Dragotin Ferdinand Ripšl je v Loški kroniki takole sodil o razlogih za vsesplošno duhovno zaostalost spodnještajerske province v predmarčni dobi: »Večkrat sem premišljeval, od kod nek to pride, da naši kmetje, kedar v kako gosposko sobo stopijo, na prijazno navadno pozdravljanje, če ga ravno še nič vprašal nisem, roko poljubijo in reko: 'Zahvalim za vprašanje!' To se mi je od začetka kaj smešno in čudno zdelo, pa mislim, da sem vzrok temu izduhtal. Do 1848. leta so bili v naših krajih graščaki in njih oskrbniki – deželna gosposka; ti so navadno našega kmeta drli in stiskali, kar se je dalo; malokdaj so imeli prijazno lice, še redkeje dobre besede za njega. – Poznam takega nekdanjega 'becirk-a' (t.j. oskrbnika), ki je pred 1848. letom sam o sebi djal: 'Jaz sem 4. božja oseba na zemlji.' Ta je vsak dan dva tlačana samo za-se potreboval, enega, da mu je med pisanjem muhe branil, enega pa, da je moral pred vrati sedeti in čakati, če je bilo potrebno ga kam poslati, posebno po ljubi tobaček za nos /torej za njuhanje/. Ta prevzetna šema je bil nad kmeti hujši od vraga, in ker je pozneje ravno v tistem kraji notar postal, so se ga kmetje ogibali. Če je imel kmet pred 1848. letom pri svoji gosposki opravila, vselej se je s strahom gradu bližal. 'Bližje grada, bližje vraga' je še dobro znani narodni pregovor tistih žalostnih časov, v katerih so gradovi za naše kmete še kajhe, klade, klopi in palice imeli; ko je kmet grad le zagledal, že mu je srčnost v hlače ušla; od daleč se je začel izkašljevati, nos snažiti, in klobuk pod pasho devati, boječe je čez stopnice lazil do kancelijskih vrat. Potrkal ni, ker je tako vedel, da se mu nobeden od znotraj oglasil ne bo; predno za kljuko prime, si še lase nekoliko popravi in stopi v kancelijo, trepetaje čakajoč, kdaj se bo žlahtnemu gospodu 'ferbolterju' poljubilo, nanj se ozreti in z 'No?' ga vprašati, kaj da hoče. Gorje kmetu, če je naravnost povedal, zakaj da je prišel, če se ni na prvo prav ponižno zahvalil za vprašanje.«²⁷³

²⁷¹ J. Apih, n. d., 8.

²⁷² Najbrž se ne motimo, če zapišemo, da je bila temeljna poteza miselne neprilagodljivosti zemljiških gospodov v tem, da so svoj glavni – nekateri pa celo edini – kapital videli v tlaki. Tako je npr. 8. junija 1845 Janez Zalokar, »fajmošter v Škocjanu pod Mokronogom, ud c. k. krajske kmetijske družbe«, svojim »ovčicam« z lece pojasnjeval: »Verjemite farmanje, de jez in tudi več delj grešin, ki imamo tlačane, želimo, de bi tlake ne bilo!// tudi pustiti jo, dokler plačana ni, ne moremo in ne smemo. Ne moremo, ker toljiga kaptalja, ki je v tlaki, pogrešiti in zgubiti ne moremo, in ne smemo, ker se to brez pervalenja vikših zgoditi ne sme.« (Citirano po: S. Granda, Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49, Novo mesto 1995, 51.) Zalokar je tu seveda nastopil predvsem kot upravnik župnijskega imenja, se pravi kot »fevdalec«. Resda je izražal določeno razumevanje za težnje podložnih kmetov, vendar se je hkrati zavedal ujetosti v sistem »starega režima«. Zemljiški gospodje so se izgovarjali na cesarske uradnike, ti pa na zemljiške gospe, medtem ko je tlaka ostajala; šele revolucija 1848 je presekala ta začarani krog.

Razmere so bile ponekod naravnost obupne; največ, kar so gosposčinski uradniki uspeli narediti iz svoje službe, je bil soliden materialni temelj za lasten družbeni vzpon. Tako je bilo na Blagovni leta 1780 mogoče srečati Franca Blagatiška,²⁷⁴ čigar prvotno kmečka rodbina iz Savinjske doline se je preko poklicev mlinarja, uradnika in zakupnika zemljiškega gospodarstva ter lastnika dominija (seveda ni umanjalo niti poplemenitnje z naslovom »von Kaiserfeld«) sčasoma povzpela zelo visoko; eden njenih članov je postal celo štajerski deželni glavar.²⁷⁵ To pomeni, da so možnosti za širokopoteznejše ekspanzivno gospodarjenje kljub težavnim razmeram vendarle obstajale, jih je pa redkokdo izkoristil. Navsezadnje so tudi parvenijski Blagatiški, ki so kupčevali in prekupčevali z vsem mogočim,²⁷⁶ v predmarčni dobi doživeli gospodarski zlom, vendar so se uspeli pobrati in znova postaviti na noge. Nekateri slovenski Štajerci so v resnici bili takšni, kot jih z nemalo zanesenosti slika »narodni psiholog« Anton Trstenjak. Tisti, ki se niso mogli osebnostno oblikovati v skladu s ponosno naravo svojega rodu, so bili zafrustrirani. Zanemarjeni. Apatični. V skladu s svojo praktično naravo pa se niso pretirano zatekali v domišljijo;²⁷⁷ največ, kar so zmogli storiti v tej smeri, je bilo vdajanje »realistični romantiki« alkoholnih hlapov. Saj so vzhodni in jugovzhodni predeli Slovenske Štajerske vendar znano vinorodno področje...

Šentjurski tržani so – kakor njihovi vrstniki drugod – na okoliške kmete zagotovo gledali zviška. Josip Vošnjak v svojih Spominih takole povzema odnos prebivalcev večjih in manjših urbanih središč do podeželanov: »Vso svojo mladost sem preživel v trgih in mestih in se nisem niti najmanj brigal za kmetstvo ljudstvo. Vzgojen sem bil pravzaprav v tem zmislu, da je kmetstvo ljudstvo le zato na svetu, da preživi vse druge stanove.«²⁷⁸ Vse do leta 1848 so bili ideali tridelne stanovske ureditve družbe, ki je bila značilna že za srednji vek, doživljani kot nekaj samoumevnega – kot naravno stanje stvari. Pa tudi potem se mentaliteta ni spremenila čez noč, kakor odkritosrčno priznava Vošnjak, ki se je prišteval k zagovornikom zdaj bolj, zdaj manj radikalno liberalnih stališč.

Seveda so bili tudi kmetje nezaupljivi do najrazličnejših trških obrtnikov in trgovcev. Večinoma so z njimi vstopali samo v kratkotrajne kupoprodajne odnose. Tako je npr. Vošnjak bridko potožil o komaj premostljivih težavah, s katerimi se je srečeval po letu 1860, ko je postal »narodni agitator«: »Otresti sem se /.../ moral svojih predsodkov in šele samemu sebi priznati, da so kmetje ravnopravni in ne kak nižji sloj človeške družbe. Pa to še ni bilo dovolj. Nastalo je drugo, ne manj imenitno vprašanje, kako si pridobiti zaupanje prostega naroda, kateri je bil in je nekako še zdaj /tj. 1905/ nezaupen proti gospodi in vrhutega težko pristopen novim idejam.«²⁷⁹

S prihodom »železne ceste« in »železnega slona« se je marsikaj spremenilo. Sprva predvsem na simbolni ravni, čez čas pa tudi v strukturah vsakdanjega življenja, se pravi v sodbah, dejanjih, navadah, pričakovanjih in računih. Nič ni pomagalo, da so konservativno usmerjeni duhovniki z lece grmeli proti čudnemu nestvoru, ki je v življenjski slog in v miselna obzorja vnašal povsem nove razsežnosti, s tem pa tudi nove ideale. Količina je postala merilo uspeha. Para se je vsilila za gibalo sveta.

Sv. Jurij je iz navadnega križišča poti postal najpomembnejše prometno vozlišče za bližnjo okolico. Z juga je prihajala cesta, ki je vodila proti Planini in proti osrčju spodnještajerskega Pragozda. Na sever je proti Dramljam in Blagovni tekla cesta, ki je bila rekonstruirana prav v letu

²⁷³ Citirano po I. Lapajne, n. d., 231.

²⁷⁴ H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 4. zvezek, 48.

²⁷⁵ H. Kaiserfeld, Ökonomen, Beamte, Advokaten, eine bürgerliche Familie in Österreich-Ungarn. Mitte 18. bis Anfang 20. Jahrhundert, tipkopisna disertacija na dunajski univerzi 1996.

²⁷⁶ Prim. I. Orožen, n. d., 181: »1799 so po odstopu celskega opata Patra Anton Segherja plemenit. Weissenhaus gospodsko beneficije M. B. pod Monspergom tukajšnjim opatom vželi ino jo v Studenicah oskerbovati začeli. Kupil je pozneje to gospodsko Franc Blagatišek plemeniti Kaiserfeld.«

²⁷⁷ Ljudska kultura v voglajnski dolini in »Pragozdu« ni posebej inventivna in ni pritegnila večje pozornosti narodopiscev (z izjemo Nika Kureta); njene posebnosti – kakor npr. »pustna« košuta – v največji meri izhajajo iz krčevitega ohranjanja starožitnosti.

²⁷⁸ J. Vošnjak, n. d., 102.

²⁷⁹ J. Vošnjak, n. d., 102.

dograditve železnice od Gradca do Celja – 1846; poslej je bila prometna žila speljana po dolini Pešnice in se je izognila staremu trškemu jedru na vzpetini okoli cerkve.²⁸⁰ Značilno se je začela razdalja v okoliških krajih meriti tudi v času, ki je bil potreben za prihod na šentjursko železniško postajo. V odgovoru na Göthovo anketo je npr. župnik z Dobja sporočil, da je od njegove farne cerkve do železnice dve uri hoda.²⁸¹

Tako ni presenetljivo, da se je nekdanja neugledna Dolenja vas skorajda čez noč prelevila v naglo razvijajoči se Spodnji trg. Poudariti pa je treba, da je bila za prihodnost daleč najpomembnejša cesta, ki je iz Sv. Jurija vodila na vzhod, v Rogaško Slatino: to iz dneva v dan bolj mondeno zdravilišče je bilo po železnici dolgo časa najlažje dosegljivo prav preko šentjurske postaje. V kraj so kmalu začeli zahajati najznamenitejši gostje s cesarjem Francem Jožefom in skladateljem Johannesom Brahmsom na čelu.

Nič več ni bilo tako kot prej. Blagovna, ki je že v začetku 19. stoletja slabela – leta 1820 je s petimi uradi obvladovala le še 329 hiš, torej kar 63 manj kot slabih 70 let prej²⁸² –, je po smrti starega viteza Gadolle (1832) in njegove soproge Barbare (1841) postajala vse bolj nezanimiva. Terezijansko-jožefinske reforme, vojne s Francozi ter pod vidno površino družbenih razmer in razmerij neustavljivo delujoči modernizacijski procesi so že dobira načeli obstoječo ureditev. Gospostvo so trle finančne težave. Grad Turn pri Velenju se zdi dediču podoktorjenega »viteza« Janeza Francu pl. Gadolli v vsakem pogledu imenitnejši in se zato preseli tja,²⁸³ Blagovno pa leta 1844 kupi dunajski bankir Ignaz pl. Mack.²⁸⁴ Jože Kartin zanj nima dobre besede in pravi: »Pod vladavino Franca Jožefa je bil uveden hišnorazredni davek. Ker ga mnogo posestnikov gradov ni moglo plačati, saj gradovi niso bili donosni, so jim ti kratkomalo vzeli strehe, s tem pa so bili gradovi izpostavljeni uničenju. /.../ V daljni okolici Šentjurja je propadel krasen grad Zusemski, Blagovna pa je izgubila svoj pomen leta 1856. Ta vandalizem je zmogel tedanji premožni posestnik bankir Mack iz Dunaja.«²⁸⁵ Dejanskemu propadu »starega režima« je torej sledil še simbolni. Poznejša obnova Blagovne, ki se je je lotil »državni vitez« Berks, je bila zgolj iluzionistična igra: res je mož dosegel določen ugled in bil ob koncu 19. stoletja izvoljen za državnozbornskega poslanca, vendar se nikakor ni mogel izkupati iz denarnih zadreg in zagat.²⁸⁶ Skromnost njegovih razmer najboljše ponazarja neuglednost njegovega poslednjega počivališča; podediško šentjursko pokopališče je leta 1906, ko je Berks nenadoma preminil, premoglo že vrsto imenitnejših nagrobnih spomenikov, kot je bil postavljen v spomin na plemenitega parlamentarca, ki se je ponašal s prijateljstvom samega predsednika dunajske vlade Ernesta von Koerberja.²⁸⁷ Njegova graščina, ki je pozneje prišla v last majorja Tadića in bila nazadnje leta 1927 prodana družini Gologranc, je bila samo še središče vedno manjšega veleposestva.²⁸⁸

Na upadanje pomena Blagovne opozarja tudi dejstvo, da je bil tamkajšnji graščinski beneficij nezaseden že v štiridesetih letih 19. stoletja.²⁸⁹ Zagotovo je Macka zveličanje duše vznemirjalo v mnogo manjši meri kakor njegove predhodnike. Sicer pa se je bančni mogotec bolj malo menil za svojo spodnještajersko posest; njeno upravljanje je prepustil oskrbniku Janezu Lichteneggerju.²⁹⁰ Za prestolniškega finančnega magnata je bila Blagovna zanimiva samo kot

²⁸⁰ J. Curk, n. d., 110.

²⁸¹ N. Kuret, Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. 1 del, 2. snopič, Ljubljana 1987, 159.

²⁸² H. Pirchegger, Die Untersteiermark..., 229. Pri tem si je treba v spomin priključiti dejstvo, da je bilo blagovsko gospostvo leta 1820 občutno večje kot leta 1754.

²⁸³ Zdi se, da je že stari vitez Gadolla nekoliko podvomil nad tem, da bi blagovsko gospostvo lahko zagotavljalo varno prihodnost njegovemu rodu in je sina Franca usmerjal proti karieri državnega uradnika. Tako najdemo Franca pl. Gadollo v letih 1823–1831 kot praktikanta na celjskem kresijskem uradu. Prim. A. Žizek, n. d., 39–42.

²⁸⁴ I. Stopar, n. d., 16. H. Kartin, Šentjurska zgodovina, 5. zvezek, 49.

²⁸⁵ J. Kartin, n. d., 4, 5.

²⁸⁶ F. Šuklje, Iz mojih spominov, 2. del, Ljubljana 1929, 136.

²⁸⁷ J. Sernec, Spomini, Ljubljana 1927, 97.

²⁸⁸ I. Stopar, n. d., 16.

²⁸⁹ Schematismus des Bisthumes Lavant za leto 1845, Celovec 1845, 33.

²⁹⁰ Upravnik blagovnske graščine Janez Lichtenegger je bil leta 1846 tudi zastopnik kupca razvalin celjskega gradu.

varna naložba. Vendar so pretresi v revolucionarnem letu 1848 dodobra razmajali tradicionalne predstave o pametnem gospodarjenju, čemur je sledil propad nekdanj tako imenitne spodnještajerske graščine.

Toda vsega vendarle niso bili krivi nekulturni parveniji, ki so skušali zimprovizirati aristokracijo moderne dobe: svet se je radikalno spreminjal. Ni se več samo vrтел: tudi generalno smer je dobil. Fevdalni gospodje so svoj prostor pod soncem našli samo še na pokopališčih. Sic transit gloria mundi... Za nekdanjimi imenitniki so ostali zgolj nagrobniki, kakršen je tale s šentjurskega pokopališča:

TUKAJ POČIVAJO

med svojimi oučicam časti-
vredni gospod Fajmošter
KAŠPER VERŠNIK,
Kateri so v 74temu letu svoje
starosti na 28ga maliser-
pana v letu 1848 mirno v
gospodu zaspali.

Oče naš i. t. d. naj počivajo
v miru.

Jes vem de moj adrešenik
živi, ino jes bom na sodni
dan iz zemlje vstal. Job. 19.25.²⁹¹

Verjetno se vsi šentjurski tržani v trenutku, ko so zemlji izročali posmrtno ostanke svojega duhovnega in siceršnjega »gospoda«, niso zavedali, da hkrati dokončno pokopavajo tudi »stari režim«. Najbrž pa so tedaj, ko so mu dali postaviti nagrobnik v slovenščini, vsaj nekateri izmed njih slutili, da prihaja nov čas – obdobje nacionalizma. Poprej so boljše ljudi – kakor npr. viteza Gadollo – k večnemu počitku pospremili le z nemškimi napisi. Zdaj pa je Bog nenadoma začel razumeti tudi slovensko, kajti jezik med ljudmi ni bil več zgolj sredstvo za sporazumevanje, temveč je postal tudi razločevalno znamenje. Po novem je pričeval o pripadnosti tej ali oni skupnosti. Če je bilo treba, se je prelevil celo v sredstvo za nesporazumevanje. Čas racionalističnega univerzalizma je dokončno romal na smetišče zgodovine; (pred)romantični partikularizem, ki je prisegal na duha narodov, je slavil zmago na celi črti. Romantika je bila brezmejna zgolj v vertikalni smeri, v odprtosti v domišljijo, medtem ko je bil njen horizontalni zemljevid – tisti, ki je prikazoval zemljino površje – razparceliran kot še noben poprejšnji. Nihče ni vedel, ali je bilo to dobro ali slabo, vendar pa je vsakdo občutil, da je v soglasju z duhom časa.

Celo božji služabniki so se spreminjali. Kakor koli so bili še zmeraj zazrti v starodavne ideale, ki so jih imeli za večne, so vsaj nekateri opazili znamenja novih časov. Gašperja Veršnika si npr. sploh ni mogoče predstavljati sklonjenega nad življenjepis enega svojih faranov – zato pa si je takšno delo v primeru Franca Ipvavca z veseljem naložil njegov naslednik Karol Merk.²⁹² Pa tudi v koroškem Št. Andražu je stoloval škof, čigar nazori so temeljili na čudni mešanici idealov, ki so jih spočeli različni časi: Slomšek, ki je bil glede položaja cerkve v družbi pravzaprav človek poreformacijskega 17. stoletja in njegovega triumfirajočega katolicizma, se je v zadevah šolstva obnašal kot dobromisleči terezijanski reformator, medtem ko je imela njegova zavzetost za slovensko narodnost že mnoge poteze časa meščanov. Zdi se, da so bile takšne sinkretične povezave mogoče zgolj v t.i. dolgem 19. stoletju, ki se razteza od francoske revolucije do 1.

Prim. I. Orožen, n. d., 200.

²⁹¹ Nagrobnik je na steni t.i. stare mrtvašnice. V oči padejo zlasti nekatere značilnosti kranjske slovenščine (npr. »adrešenik«). Veršnik je bil rojen 5. januarja 1775 v Solčavi; ordiniran je bil 5. maja 1806; v letih 1806 in 1807 je kot kaplan služboval v Celju, od 7. oktobra 1807 do 1810 pa je bil tamkaj vikar (I. Orožen, n. d., 253).

²⁹² Karol Merk se je rodil v Slovenski Bistrici 28. januarja 1809; v duhovnika je bil posvečen 4. avgusta 1833. Prim. Schematismus des Bisthumes Lavant za leto 1859, Celovec 1859, 80. V šematizmu za leto 1845 je izpričan kot Veršnikov kaplan. Sodil je v krog manj pomembnih sodelavcev škofa Slomška.

svetovne vojne: ta epoha je bila na eni strani zazrta v napredek, modernost in aktualnost, na drugi pa je prisegala na historizem, večne vrednote in se oklepala tradicije. Dinamika sprememb si je podajala roko z voljo po ohranjanju obstoječega. In oboje se je zdelo tako svoboda kot nujnost.

Zusammenfassung

Die Familie Ipavec Apollo lacht uns nur einmal im Leben

Igor Grdina

Die Abhandlung hat den Aufstieg der Familie Ipavec zum Thema, die in der slowenischen Kultur des 19. Jahrhunderts eine außerordentliche Rolle spielte. Das erste namentlich bekannte Familienmitglied, der ausgediente Feldscherer Jurij, taucht in den Quellen zum ersten Mal 1742 auf, als er in Gradac in der Bela Krajina als Bader tätig war. Die adeligen Paten seiner ersten Kinder berichten, daß zu Beginn sein Ansehen ziemlich groß war, dann aber seine Praxis immer weniger Erfolg hatte. Er starb im Jahre 1780.

Matija, sein älterer Sohn aus zweiter Ehe (geb. 1768), setzte den Beruf des Vaters fort, doch er begab sich in das größere Celje, wo er sich als Wundarzt und Bader bald einen Namen machte. Im ersten Viertel des 19. Jahrhunderts zählte er bereits zu den reichsten und angesehensten Bürgern von Celje. Im Jahre 1789 nahm er in seinem Haus den jüngeren Bruder Franc auf (1776–1858) und führte ihn in den Beruf eines Wundarztes ein. In Matijas Haus war man dem Rationalismus zugetan. Der mündlichen Überlieferung der Familie zufolge soll ein Familienmitglied im Briefwechsel mit dem amerikanischen Erfinder und Diplomaten Benjamin Franklin gestanden haben. Abgesehen von der Legendenhaftigkeit dieser Nachricht kann jedoch festgestellt werden, daß Franklin unter den Ipavci ein außerordentlich großes Ansehen genoß: Ihm zu Ehren trugen die Familienangehörigen noch zwei Generationen lang den Namen Benjamin (Franc' Sohn, Arzt und Komponist Benjamin Ipavec (1829–1908); Franc' Enkel, Arzt und Pionier auf dem Gebiet der Heilung von Gebärmutterkrebs in Slowenien Benjamin Ipavec (1878–1962).

Für die slowenische Geschichte war der Šentjur-Zweig der Familie Ipavec von größter Bedeutung, dessen Stammvater Franc war. In dem alten Marktflecken Sv. Jurij unterhalb von Rifornik, dessen Anfänge in das 14. Jahrhundert reichen, ließ er sich im Jahre 1805 nieder, nachdem er sich bei seinem älteren Bruder Matija und dem Grazer Anatomieprofessor Saul solide Kenntnisse in der Heilkunde erworben hatte. In der neuen Umgebung machte er eine steile Berufskarriere und wurde Leibarzt von Johann von Gadolla, dem Herrn der umfangreichen Herrschaft Blagovna (Reifenstein), der Nachfolgerin des bereits im 11. Jahrhundert in den Quellen bekundeten »Herrschaft an der Voglajna«. Im Jahre 1814 heiratete er die Wienerin Katarina Schweighofer (geb. 1794), deren Mutter Hauslehrerin an der Herrschaft Blagovna gewesen war. Katarina, die ausgezeichnet Klavier und Harfe spielte, wurde bald zum Mittelpunkt des geselligen Lebens der lokalen Oberschicht. Im Hause der Ipavec in Sv. Jurij bildeten sich die ersten Ansätze eines Salons als typischer Form des kulturellen Lebens der frühbürgerlichen Ära. Die Ehe von Katarina und Franc Ipavec war glücklich. Es wurden ihnen 9 Kinder geboren, 6 überlebten das Kindesalter. Drei Söhne, Alojz (1815–1849), Benjamin und Gustav (1831–1908) erlangten die Doktorwürde der Medizin an der Wiener Universität und spielten eine außerordentliche Rolle in der Geschichte der slowenischen Musik der Romantik. Drei Nichten der erwähnten Komponisten, Töchter von Jeanette Ipavec, waren Mitglieder des Ersten österreichischen Damenquartetts, das in den achtziger Jahren des 19. Jahrhunderts in ganz Europa berühmt war (die Neue Freie Presse brachte eine lobende Kritik Eduards Hanslicks; bekannt sind Kontakte zum Komponisten Wilhelm Kienzl; sie traten am württembergischen, sächsischen und badischen Hof auf).

Obwohl Franz Ipavec keinen Dokortitel der Medizin erwarb, war er ein hochangesehener Arzt. Seinen Ruhm erlangte er vor allem als Augenspezialist. Bei dem bekannten Ophthalmologen und Professor der Wiener Medizinischen Fakultät Georg Joseph Beer lernte er die unblutige Operation des grauen Stars kennen, die er dann mit Erfolg praktizierte und aus diesem Grund unter den einfachen Leuten als »Wunderheiler« galt. Sein Ruhm verbreitete sich in ganz Untersteiermark (Franc Ipavec heilte sogar Aristokraten im Mariborer Gebiet), in Kärnten und vor allem in Kroatien. Im Stil einer Hagiographie wurde sein Leben von Pfarrer Karol Merk aus Šentjur und vom Lavantiner Bischof Anton Martin Slomšek beschrieben. So wurden uns Angaben überliefert über Franc' Bestrebungen um eine Verbesserung der Hygiene, über seine technische Begabung (Franc galt als Experte für Feuerwerk) sowie über seinen medizinischen Erfindergeist (Franc verwendete bereits in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts die Musik als Mittel zur Linderung von Schmerzen bzw. als »Narkotikum«: Bei der Operation des Großvaters von Fürstbischof Slomšek mußte Katarina Klavier spielen, damit der betagte Mann die Schmerzen leichter ertragen konnte). In seinem Sprechzimmer befand sich auch

ein »Gerät zum Elektrisieren«, das laut mündlicher Überlieferung vornehmlich zur Behandlung von eingebildeten Kranken diente. Die erfolgreiche Karriere ermöglichte es Franc, sich in Sv. Jurij ein Haus zu kaufen und es, ungeachtet der wirtschaftlich zurückgebliebenen Umgebung, im bürgerlichen Stil einzurichten.

Parallel zur Familiengeschichte der Ipavec wird im vorliegenden Beitrag auch die Geschichte der weiteren Umgebung behandelt. Dargestellt wird auch der Aufstieg und der Niedergang der Herrschaft Blagovna im Vormärz. Diese Herrschaft war nach der von Brežice (Rann) eine der größten in der Niedersteiermark, dennoch begann bereits im 18. Jahrhundert ihr wirtschaftlicher Verfall. Im Gegensatz dazu wuchs die Bedeutung des Marktes Sv. Jurij, besonders nach dem Ausbau der Südbahn von Graz bis Celje (Cilli) im Jahre 1846. Sv. Jurij war nämlich die nächste Station in Richtung nach dem berühmten Kurort Rogaška Slatina (Rohitscher Sauerbrunn). Darum nimmt es nicht wunder, daß viele angesehene Männer dort halt machten (Kaiser Franz Josef, Komponisten Johannes Brahms, Wilhelm Kienzl, Oskal Nedbal). Bereits seit Ende des 18. Jahrhunderts wirkten in der Umgebung von Sv. Jurij bedeutende Vertreter der slowenischen Wiedergeburt, vor allem Geistliche (Mihael Zagajšek; im 19. Jahrhundert Angehörige des Slomšek-Zirkels). Deswegen war Sv. Jurij nach 1848 die ganze Zeit eine durchaus slowenische Gemeinde. Gustav Ipavec, der nach 1869 mehr als 30 Jahre lang Bürgermeister des Marktes war, spielte dabei eine Schlüsselrolle.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi *Zgodovinskega časopisa* (SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, telefon 061/1769-210) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje.** 1980, 44 str. – **320 SIT.**
3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** 1987, 134 str. – **880 SIT.**
4. **Dušan Kos: Bela krajina v poznem srednjem veku.** 1987, 76 str. – **600 SIT.**
5. **Janez Cvirn: Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861-1907.** 1988, 88 str. – **640 SIT.**
6. **Predrag Belić: Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546-1569).** 1989, 40 str. – **320 SIT.**
7. **Marta Verginella: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju.** 1990, 36 str. – **280 SIT.**
8. **Rajko Bratož: Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja.** 1990, 72 str. + pril. – **560 SIT.**
9. **Petra Svoljšak: Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno.** 1991, 56 str. – **400 SIT.**
10. **Bogo Grafenauer: Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje.** 1994, 44 str. – **320 SIT.**
11. **Peter Štih: Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem.** 1994, 266 str. – **1600 SIT.**
12. **Rajko Bratož: Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev.** 1994, 48 str. – **400 SIT.**
13. **Miha Kosi: Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele Krajine in Ljubljane.** 1995, 48 str. – **480 SIT.**
14. **Marjeta Keršič Svetel: Češko-slovenski stiki med svetovnjima vojnoma.** 1996, 88 str. – **800 SIT.**
15. **Olga Janša-Zorn: Historično društvo za Kranjsko.** 1996, 320 str. – **4000 SIT.**
16. **Tamara Griesser Pečar – France Martin Dolinar: Rožmanov proces.** 1996, 317 str. – **3990 SIT.**
17. **Andrej Pleterski: Miška stvarnost koroških knežjih kamnov.** 1997, 60 str. – **680 SIT.**
18. **Rajko Bratož: Grška zgodovina. Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo.** 1997, 268 str. – **3200 SIT.**

Znižana cena celotne zbirke je **15.000 SIT.** Članom ZZDS priznavamo 25, študentom pa 50 % dodatnega popusta. Možnost obročnega odplačevanja.